

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANA BİLİM DALI
SOSYOLOJİ BİLİM DALI

FARKLI NESİLLERDE TESETTÜR ALGISI

BÜŞRA ÖZÜDOĞRU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMANI: DOÇ.DR. MAHMUT HAKKI AKIN

KONYA-2017

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Büşra Özudoğru
	Numarası	158103011023
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Sosyoloji A.B.D / Sosyoloji
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Mahmut Hakkı Akın
	Tezin Adı	Farklı Nesillerde Tesettür Algısı

Farklı Nesillerde Tesettür Algısı

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan ..... başlıklı bu çalışma 20.06.2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Doç. Dr.	M. Hakkı Akın	
2	Yrd. Doç. Dr.	Müşerref Yardım	
3	Yrd. Doç. Dr.	İbrahim Nacak	

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	BÜŞRA ÖZÜDOĞRU		
	Numarası	158103011023		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	SOSYOLOJİ / SOSYOLOJİ		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	FARKLI NESİLLERDE TESETTÜR ALGISI			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı
İmzası

Büşra Özdoğan
B. Özdoğan

ÖZET

Türkiye'de muhafazakar tabanın modernleşme sürecinin en görünür yanı tesettürlü kadının modernleşme sürecidir. Geleneksel tesettür algısından, modern tesettür algısına yönelik gerçekleşen değişim ile kadınların tesettüre yönelik algıları ve sosyo-kültürel yaşamları da dönüşmüştür. Bu çalışmanın konusu farklı nesillerde tesettür konusunun nasıl algılandığıdır. Çalışma, teorik ve uygulamalı olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde teorik olarak tesettür kavramı ve tesettür algısının değişimine yol açan etkenler geniş çerçevede ele alınıp tartışılmıştır. Uygulama bölümünde ise nitel araştırma yöntemi kullanılmış olup, farklı nesilleri temsilen 6 aileden 3 nesil toplam 18 kişi ile yarı-yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırma ile farklı üç neslin, tesettürü zihinlerinde nasıl yorumladıklarını ortaya koymak ve aralarındaki temel farklılıklar ile yaşanan değişimi ortaya koymak amaçlanmıştır. Araştırma neticesinde tesettür algısının nesiller arası değiştiği ve günümüzde modern bir tesettür algısının varlığı saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tesettür Algısı, Farklı Nesillerde Tesettür, Değişen Tesettür

SUMMARY

The most visible aspect of the modernization process of the conservative base in Turkey is the modernization process of a woman who is a veil. With the change of the perception, the change towards the modern veil sense, the perception and socio-cultural lives of the veiled women has been transformed. The theme of this study is how to perceive the subject of veiling in different generations. The study consists of two parts; theoretical and practical. In the first part of the study, theoretically the concept of veil and the factors that lead to the change of veil perception are discussed in the broad frame. Qualitative research method was used in the application section and interviews were conducted with semi-structured interview technique with a total of 18 people from 6 families representing 3 different generations. The aim of the research was to reveal how the different three-generation, veil in their minds interpreted and reveal the fundamental differences between them. The research result veiling has changed between generations and is today a modern veil of perception has been found to consist of perception.

Key Words: Veiling Perception, Veiling In Different Generations, Changing Veil

İÇİNDEKİLER

TABLolar LİSTESİ	Vİİ
KISALTMALAR DİZİNİ	Vİİ
ÖNSÖZ	Vİİİ
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TESETTÜR KAVRAMI VE TÜRKİYE'DE TESETTÜR

1.1. İSLAM'DA TESETTÜR KAVRAMI	3
1.2. SOSYOLOJİK ANLAMDA TESETTÜR	7
1.3. TESETTÜR ALGISI	11
1.3.1. Geleneksel Anlamda Tesettür Algısı	11
1.3.2. İslamcı Tesettür Algısı	14
1.3.3. Modern Tesettür Algısı	18

İKİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL DEĞİŞME BAĞLAMINDA TESETTÜR ALGISININ DEĞİŞİMİ

2.1. MUHAFAZAKAR TABAN'DA YAŞANAN TOPLUMSAL HAREKETLİLİK	29
2.2. İSLAMİ SERMAYENİN GELİŞİMİ	29
2.3. TÜKETİMİN ARTIŞI	34
2.4. MODA BAĞLAMINDA TESETTÜR MODASININ GELİŞİMİ	39
2.5. KAMUSAL ALANA ÇIKIŞ	45
2.6. EĞİTİMİN ETKİLERİ	51

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

3.1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE PROBLEMİ	56
3.2. ARAŞTIRMANIN AMACI	57
3.3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ	57

3.4. YÖNTEM BİLGİLERİ	58
3.5. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ (MODELİ)	59
3.6. ARAŞTIRMA ÖRNEKLEMİ	59
3.7. VERİLERİN ANALİZİ.....	60
3.8. ÇALIŞMA TAKVİMİ	60

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMA BULGULARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

4.1. DEMOGRAFİK BİLGİLER	61
4.2. FARKLI NESİLLERDE ÖRTÜNME SEBEBİ VE TESETTÜRÜN ANLAMI	62
4.2.1. Örtünme Sebepleri.....	62
4.2.2. Tesettürün Anlamı.....	66
4.3. TESETTÜRLÜ KADININ KAMUSAL ALANDAKİ VARLIĞI.....	70
4.3.1. Kamusal Alanda Görünürlüğün Artışı.....	70
4.3.1.1. Kamusal Alanda Aktif Olma ve Çalışma Hayatına Bakış.....	73
4.3.1.2. Tesettürlü Kadının Belli Mesleklere Yönelimi.....	77
4.3.2. Tesettürlü Kadının Kamusal Alanda Sigara İçmesi	80
4.4. ERKEĞE BAKIŞ AÇISI	83
4.4.1. Erkeklerle Aynı Çalışma Ortamını Paylaşma.....	83
4.4.2. Erkeklerle Haremlik Selamlık	87
4.4.3. Erkek Egemenliğine Karşı Tesettürlü Kadının Çalışması.....	90
4.5. MODERN EĞİTİME BAKIŞ AÇISI	92
4.5.1. Eğitimin Artışı ve Karma Eğitim	92
4.5.2. Eğitime Karşı Evlilik: Evlilik Yaşının Yükselmesi.....	98
4.6. MODA VE TESETTÜR MODASI	102
4.6.1. Tesettür Modasına Uyum	102
4.6.2. Tesettürde Şıklık.....	106
4.7. MODERN TESETTÜR MAĞAZALARINA BAKIŞ.....	112
4.7.1. İhtiyaç ve Alışveriş.....	112
4.7.1.1. Tesettür Kıyafetlerinde Beden Seçimi	117
4.7.1.2. Giyilen Tesettür Kıyafeti	119
4.7.2. Tesettürde Yaşanan Değişimin Sebebi.....	122
4.7.2.1. Nesiller Arası Tesettür Değişimi	127
4.8. NESİLLERİN BİRBİRLERİNİN TESETTÜRLERİ HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ.....	131
4.9. 28 ŞUBAT'IN TESETTÜRLÜLER ÜZERİNDEKİ ETKİSİ.....	136
4.10. KİMLİK UNSURU OLARAK ÖRTÜNME	140
4.11. TESETTÜRDE ANLAM ÇÖKMESİ VE TESETTÜRÜN METALAŞMASI.....	143

5. SONUÇ	145
6.KAYNAKÇA.....	150
7.EK: GÖRÜŞME SORU FORMU	155

TABLolar LİSTESİ

Tablo 3.8.1. Çalışma Takvimi.....	60
Tablo 4.1.1. Demografik Bilgiler.....	61

KISALTMALAR DİZİNİ

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
Ak Parti	Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	Anavatan Partisi
AVM	Alışveriş Merkezi
Bkz.	Bakınız
Der.	Derleyen
Ed.	Editör
Haz.	Hazırlayan
MGK	Milli güvenlik Konseyi
MÜSİAD	Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği
OPEC	Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
RP	Refah Partisi
ss.	Sayfa Numara Aralığı
TÜSİAD	Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği
YÖK	Yüksek Öğretim Kurulu
yy.	Yüzyıl

ÖNSÖZ

Türkiye'de tesettür algısının değişimi, muhafazakar tabanda yaşanan değişimin bir parçası ve somut anlamda değişimin en görünür olduğu kısımlardan birisidir. Geleneksel anlamda tesettür anlayışının zaman içerisinde modern bir anlayışa dönüşmesi, hem Türkiye'de muhafazakar kadının zihinsel dönüşümünün hem de örtünme pratiklerinde yaşanan dönüşümün göstergesidir. Bugün aynı aile içerisinde farklı nesillerin temsilcisi olan kadınların, tesettür giyimlerinin birbirinden farklılaştığı, aynı zamanda tesettür kavramının zihinlerde yer ettiği sembolün de değiştiği görülmektedir. Dönemin genç tesettürlüleri pek çok yönden anneleriyle farklılaşırken, anneleri ise kendi annelerinden farklılaşmaktadır. Gelinek noktada ise bugün yaşayan 3 neslin, tesettürü birbirinden farklı yorumlaması söz konusudur.

Bu çalışmada farklı nesillerde yaşanan tesettür algısı, literatür taraması ve kuramsal çerçevenin oluşturulmasının ardından nitel uygulamalı bir araştırma ile değerlendirilmiştir. 6 aileden 3 nesil toplamda 18 kişi ile yarı-yapılandırılmış görüşme gerçekleştirilmiş ve tesettür algısının değişimi çok yönlü faktörler eşliğinde ele alınmıştır. Türkiye'de tesettür kavramı uzunca yıllar çalışılmış ve tartışılmış bir konudur. Tesettür kavramı ve tesettürlü kadının toplumsal pratikleri Türkiye'de muhafazakar tabanın değişimini gösteren, sosyolojik olarak derin anlamları içeren bir konudur.

Bu tez çalışmasının her aşamasında bilgilerini, tecrübelerini ve değerli zamanlarını esirgemeyerek bana her fırsatta yardımcı olan danışman hocam Sayın Doç. Dr. Mahmut Hakkı Akın'a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca, her zaman olduğu gibi tez sürecinde de desteğini bir an olsun esirgemeyen değerli eşim Osman'a ve hayatımın tüm anında, yetişmemde büyük emeği olan kıymetli aileme teşekkürlerimi sunarım.

Büşra Özudoğru

GİRİŞ

Tesettür, İslam dininine göre kadınlar üzerine farz kılınmış bir emirdir. Türkiye'de ise tesettür, özelinde başörtüsü kavramıyla birlikte uzun süre tartışmalı olan bir konudur. Türkiye modernleşme sürecinde en belirgin değişimi kadın üzerinde yaşamıştır. Özellikle kadın giyiminde yaşanan değişimler bir medeniyet projesi olarak gösterilmiş ve İslami giyim tarzına sahip olan tesettürlü kadınlar modernleşme ve medeniyetin dışında tutulmuştur. Bugün, geleneksel tesettür olarak nitelendirdiğimiz kadın giyiminin Türkiye'de 1980'lerden itibaren değişimi söz konusu olmuştur. Kentleşmenin artışı, ekonomik hareketlilik, eğitimin artışı, tüketim ve İslami pazarın gelişimiyle birlikte geleneksel tesettürlü kadının, modern tesettürlü kadına dönüşüm süreci başlamıştır. Bu süreçte tesettürlü kadınların kamusal alanda tecrübeleri, tüketim alışkanlıkları ve yaşam tarzı, eğitimi ve kentli oluşları gibi pek çok faktör örtünme pratiklerinde de bir dönüşümün meydana gelmesine sebep olmuştur. Genel anlamda muhafazakar tabanda yaşanan bu hareketliliğin en somut bir biçimde görünür olduğu alanlardan birisi kadın tesettürüdür. Özellikle son 20 yıl Türkiye'de muhafazakar tesettürlü kadının, yeni bir kimlik ve örtünme pratikleriyle kamusal alanda yer edinmesine sebep olmuştur.

Bu çalışma dört ana bölümden oluşmaktadır. Türkiye'de tesettür kavramı öncelikle literatür taramasıyla ele alınmış ve ardından tesettürün değişimi kronolojik olarak değerlendirilmiştir. Bu noktadan hareketle çalışmanın ilk iki bölümünde konu ile ilgili literatür taraması yapılmış ve kuramsal çerçeve oluşturulmuştur. Çalışmanın üçüncü bölümü metodoloji kısmına ayrılmış olup, araştırma bilgileri detaylı bir şekilde verilmiştir. Dördüncü bölüm ise araştırma uygulamasına ayrılmış ve nitel araştırma yöntemi seçilmiştir. Farklı nesillerde tesettür algısı 6 aileden 3 farklı nesil olmak üzere toplam 18 kişi ile yarı-yapılandırılmış görüşme eşliğinde yapılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümde, İslam'da tesettür kavramı ele alınmış ardından sosyolojik anlamda tesettür kavramı incelenmiştir. Geleneksel, İslamcı ve modern tesettür algısı ile Türkiye'de tesettür kavramının zihinlerde yer ettiği sembolün dönüşümü derin anlamlarıyla birlikte verilmiştir. Ayrıca Türkiye'de yaşanan tesettürün değişimi tarihsel sürece uygunluk çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümde, toplumsal değişme bağlamında tesettür algısının değişimi, öncelikle muhafazakar tabanda yaşanan hareketlilik çerçevesinde ele alınmış, ardından tesettürde yaşanan değişime yol açan ana faktörlerin değerlendirilmesi yapılmıştır. Toplumsal değişim bağlamında tesettür kavramının değişimi İslami pazarın yükselişi, kamusal alanda görünürlük, tüketimin artışı ve modanın hakimiyeti, eğitimde artış gibi çok yönlü faktörler eşliğinde ele alınmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde araştırma bilgileri ve metodolojisi verilmiş dördüncü bölümde ise, Türkiye'de tesettürün değişimine yol açan sosyal, kültürel ve ekonomik sebepler eşliğinde geleneksel tesettür algısının, İslamcı ve ardından modern tesettür algısına dönüşümü nitel uygulamalı bir araştırma çerçevesinde ele alınmış ve 3 nesil üzerinden değişen tesettür algısı yarı-yapılandırılmış görüşme tekniği ile ortaya konmaya çalışılmıştır.

Bu tez çalışması ile tesettür algısında yaşanan değişim farklı üç nesil üzerinden verilmiş, değişime yol açan sebeplerin etkisinin kişiler üzerinde analizi yapılmıştır. Bu analizin gerçekleşmesinde kişilerin deneyimleri, algıları, konuya bakış açıları ve duyguları dikkate alınmış, yapılan görüşmeler eşliğinde tesettür algısında yaşanan değişim verilmiştir. Buna göre tesettürün korumak ve gizlemek ile aynı anlayışa sahip olduğu geleneksel tesettür algısından; görünürlüğün ön planda olduğu, "tesettürlü de güzel olunabilir" veya "Müslüman her şeyin en iyisine layıktır" anlayışına geçiş yaptığı görülmüştür. Aynı zamanda ev ve cemaat merkezli tesettürlü kadın anlayışının değişime uğradığı ve kamusal alanda aktif olan, daha eğitilmiş ve kendini bir çok kimlikle var eden tesettürlü kadının günümüzde var olduğu da tespit edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TESETTÜR KAVRAMI VE TÜRKİYE'DE TESETTÜR

1.1.İslam'da Tesettür Kavramı

İnsanoğlunun vücudunu örtmeye olan ihtiyacı ilk insan Hz.Adem ile başlamıştır. Mahrem yerlerin örtünmesi, gizlenmesi için vücutlarını kapatmaya çalışmışlardır. Kadınların örtünmesi ise hemen hemen bütün yerli ve yabancı toplumlarda rastlanılmış ortak bir tecrübedir. İslamiyet'in örtünme hükmünden önce de kadınların başörtülerini arkaya sarkıttıkları veya başörtüsüne benzer örtü örttüğüleri, uzun etek giydikleri klasik dönem tefsirlerinde yer almaktadır. Buna dair kadim toplumlarda tesettürle ilgili örnekler vardır. Orta Asurlular dönemi kanunlarına göre, sokakta hür kadınların başlarının örtülü, fahişe ve köle kadınların ise başlarının açık olması zorunlu kılınmıştır. Bu kanuna göre başörtüsü sosyal statüyü temsil eden ve kadına "değer" katan anlamı ifade etmektedir (Bkz. Yılmaz, 2011: 244-246). İslamiyet'ten önceki toplumlarda İslami usüllerle olmasa da örtünmenin veya başörtünün olması, İslam'ın tesettür emrinin bu konuya tamamen yabancı toplumlara gelmediğini göstermektedir.

İslam dininin başörtüsüne dair hükmünü ele almadan önce diğer iki semavi dinin yani Yahudilik ve Hristiyanlığın bu konudaki hükümlerine değinmekte yarar bulunmaktadır. Öğüt'e göre (2008: 106), oruç, zekat gibi ibadetlerde ortak emirler olduğu gibi kıyafet ve örtünme konusunda da durum böyledir. Bu konularda da bu dinlerin hükümleri arasında benzerlikler bulunmaktadır. Örneğin, Eski Ahit'in (Tevrat) Tesniye bölümünde kadınlara erkekler gibi giyinmek yasaklanarak şöyle denmiştir: "Kadının üzerinde erkek esvabı olmayacak ve erkek kadın esvabı giymeyecek; çünkü bu şeyleri yapan herkes Allah'ın, RABBİN mekruhudur" (Tesniye, 22: 5). Ayrıca kadının başını halk içinde açması, kendini küçük düşürücü bir davranış olarak görülmektedir. Bu sebeple Yahudi bilginleri, saçının örgüsünü gösteren kadının cezalandırılmasını söylemiş, hatta Talmud'a göre insan içinde başını açan kadının kocası tarafından boşayabileceği ifade edilmiştir (Öğüt, 2008: 106).

Hristiyanlığın kutsal metinlerinde de kadının başını örtmesi konusunda emirler bulunmaktadır. İncil'in bölümlerinden 1.Korintliler'de (Pavlus'un Korintliler'e mektubu) konuyla ilgili şöyle denmektedir: "Başına bir şey takıp dua eden ya da peygamberlik eden her erkek başını küçük düşürür. Ama başı açık dua ya da peygamberlik eden her kadın, başını küçük düşürür. Böylesinin, başı traş edilmiş kadından farkı yoktur. Kadın başını açarsa, saçını kestirsin. Ama kadının saçını kestirmesi ya da traş etmesi ayıpsa, başını örtün. Erkek başını örtmemeli; o, Tanrı'nın benzeri ve yüceliğidir. Kadın da erkeğin yüceliğidir" (1.Korintliler, 11: 4-7). Buradaki açıklamalara göre, İslam dininden önceki iki semavi din olan Yahudilik ve Hristiyanlık'ta da kadının başını örtmesi emredilmiştir. Zamanla bu iki dinin kutsal metinlerinde tahrifler bulunsa da İslam dinindeki emirlere benzer hükümlerin olduğunu görmekteyiz.

İslam'ın kadınların örtünmesi hususundaki ayetleri diğer iki din ile kıyaslandığında daha anlaşılırdır. Tesettür konusunda hem ayetlerin hem de hadislerin oluşu kaynağın fazlalığına ve bu konudaki emrin daha iyi anlaşılmasına sebep olmuştur. İslamiyet'in örtünme hükmü, kadınlara mahrem olan yerlerin korunmasını ve aynı zamanda toplum içerisinde cinsiyetten muaf bir şekilde yer edinebilmesini sağlamıştır. Müslüman bir kadının toplum içerisinde hem Müslüman olarak tanınması hem de mahrem alanda korunaklı olması için örtünme emri farz kılınmıştır. Örtünme kelimesi, islami literatürde "tesettür" olarak ifade edilmektedir. Tesettür kelimesinin bize sunduğu anlamlar "örtünme" kelimesinden daha ziyade ve derindir.

Tesettür kelimesi sözlükte, insanın fitrî, tabii, örfî veya dinî bir gerekçeyle vücudunun belli yerlerini örtmesi anlamlarına gelir. Vücudun açılması, gösterilmesi ve bakılması dinen haram olan yerlerine ve organlarına dini literatürde avret tabiri edilir. Setr-i avret tabiri erkek ve kadının namaz dışındaki örtünme vecibesini belirtmekle birlikte daha çok namaz esnasında belli uzuvların örtülmesini ifade de kullanılır (Diyanet ilmihali, 2006: 71). Tesettür arapçada, "s-t-r", kökünden bir mastardır. Bu kökten gelen "sitr", gizlenmeye yarayan engel, perde vb. şeyler ve mecazen "çekinme, korku, hayâ" gibi manalara gelir. Yine bu kökten türeyen "seter", "kalkan" anlamındadır; "setîr" ve "mestûr" mecazen "iffetli" demektir (Ökten, 2016:

18). Tesettür kelimesi bu anlamlarıyla kadını koruyan bir kalkan, perde; aynı zamanda kadının iffetli hayalı olmasını sağlayan anlamlarıyla karşımıza çıkmaktadır. Bununla beraber tesettür, kadının kadınlığını yabancılardan gizlemek için kendini örtmesidir.

İslâm'da insan, bedenini sergilemek için değil tam tersine bedenini örtmek için giyinmektedir. Asırlardır sosyal statüleri ne olursa olsun, bir erkek ya da kadının Müslüman oluşu özellikle kıyafeti ile fark edilmektedir. Bilhassa bu fark kadınların tesettürü ile ortaya çıkmaktadır. İslâm'da tesettür, bir haya vasıtası olarak görülmüş, ayrıca vücudu gizlemek cinsiyet farklılığını da aksettiren bir durum olmuştur. Bu fonksiyon kadın giyiminde ağırlıklı olarak başörtüsüne verilmiştir. Kur'an'a göre başörtüsünün görevi yalnızca fayda sağlamak değil, aynı zamanda örtünün, kadının safiyetinin bir devamı olduğunu göstermek, böylece onun hem kadın, hem de Müslüman olduğunu belli etmektir ([http://www.necdetsubasi.com/calisma/makale, 2017](http://www.necdetsubasi.com/calisma/makale,2017)).

Kur'an-ı Kerim'de kadınların örtünmeleriyle ilgili ayette şöyle buyrulmaktadır:

(Resulüm!) Mümin kadınlara da söyle: Gözlerini bakılması yasak olandan çevirsinler, iffetlerini korusunlar. Süslerini, kendiliğinden görünen kısmı müstesna, açmasınlar. Başörtülerini yakalarının üzerine salsınlar. Cazibe ve güzelliklerini kocalarından, babalarından, kayınpederlerinden, oğullarından, üvey oğullarından, kardeşlerinden, erkek kardeşlerinin ya da kız kardeşlerinin oğullarından, kendi evlerindeki kadınlardan, yahut yasal olarak sahip oldukları kimselerden, yahut kendilerine bağlı olup cinsel isteklerden yoksun bulunan erkeklerden, ya da kadınların mahrem yerlerinin henüz farkında olmayan çocuklardan başka kimsenin önünde açığa vurmasınlar; ve [yürürken] gizli görkem ve güzelliklerini belli edecek şekilde ayaklarını yere vurmasınlar (Nur: 31).

Bu ayette, kadınlara bir yükümlülük olması bakımından, mahremleri ve akrabaları dışında zinet yerlerini kimseye göstermemelerini; cazibe ve güzelliklerini teşhir etmemelerini, cazibe ve güzelliklerini örten bir unsur olarak başörtülerini yakalarının üzerine salmaları istenmiş ve farz kılınmıştır (Görmez, 2001: 29).

"Kadınların örtünmesine ilişkin bir başka ayet "*dış kıyafetlerini (cilbab) üzerlerine almaları*" hükmünü getirdikten sonra, bunu "*onların tanınması ve*

incitilmemesi” gereğine bağlar: “*Ey Peygamber! Eşlerine, kızlarına ve [bütün] mü'min kadınlara [toplum içine çıktıklarında] dış kıyafetlerini üzerlerine almalarını söyle: bu onların [temiz kadınlar olarak] tanınmalarını ve rahatsız edilmemelerini temin eder. Ama [unutma ki] Allah çok bağışlayıcıdır, rahmet kaynağıdır!*” (Ahzab: 59). Görüldüğü gibi tesettüre uygun giysinin biçimi konusunda kesin bir sınırlama getirilmemiş, yalnızca bazı koşullar öngörülmüştür" (<http://www.necdetsubasi.com/calisma/makale>, 2017). Bu şekilde örtünün hangi biçimlerde olacağı toplumların örf, adet ve geleneklerine bırakılmıştır.

Ayrıca biz müslümanlar için Hadis-i Şerifler, doğru bir müslümanlık yaşayabilmemizde Kur'an'dan sonra gelen en önemli rehber olarak düşünülmektedir. Bu sebeple tesettür ayetinde belirtilen "kendiliğinden görünen kısımları müstesna" sözünün hangi uzuvları kapsadığını Peygamber Efendimiz'den aktarılan Hadislerden öğrenmekteyiz. Peygamberimiz'in (s.a.v) hanımı Hz.Aişe (r.a)'ın aktardığı bir hadis-i şerifte: “Rasûlullah (s.a.v) bileklerinin dört parmak yukarısını işaret ederek “Allah’a ve ahiret gününe inanan bir kadın ergenlik çağına varınca yüzü ve şuraya kadar elleri dışında herhangi bir yerini açması helâl değildir” (Buhari, Kitabü'l Kader, 8) buyurmuştur. Böylece ayette belirtilen uzuvların açıklamasını bizzat yapmıştır. Bunun yanı sıra İslam'da tesettür, Cahiliyye dönemi kadınlarının başörtme biçimlerinden farklıdır. Cahiliyye döneminde kadınlardan başlarını örttenler örtülerini başlarının arkalarından sarkıtırlardı. Böylece boyun ve gerdan bölgesi açık kalırdı. Kur'an ile gelen tesettür ayeti bu şekil bir örtünmeyi tamamen yasaklamıştır. Ayet, kadınların örtülerini yakalarının üzerine salmalarını emretmiştir. Bu konuda Hz.Aişe (r.a): “Allah ilk muhacir kadınlara rahmet eyleye! Yüce Allah “Mü'min kadınlar başörtülerini yakalarının üzerine salsınlar!” ayetini indirince, onlar eteklerinden bir parça keserek, onunla başlarını örttüler” (Buhari, Nur Suresi'nin Tefsiri, 13) demiştir. Buradan hareketle, İslam'da kadınların tesettürü ve başlarını örtmesi konusundaki ayetler ve hadisler, bizlere tesettürün sabit hükmünü ortaya koymaktadır. Ancak örtünün biçim olarak nasıl olması gerektiği belirtilmemiştir. Esasında Kur'an bizlere çok farklı sembolleri temsil eden kadınlardan bahsetmektedir. Hz.Meryem, Hz.Hatice, Hz.Havva, Hz.Ayşe bu farklı sembollerin tezahürüdür. İslam bizlere kadının değişmez diye düşündüğümüz şablonunun dışında

örnekler sunarak aslında kadınların çok farklı sembolleri ifade edebileceğini göstermiştir. Kur'an'da bile değişik kadın tiyolojileri bulunurken dindar kesimin kadına yaklaşımı daha sabit fikirler üzerinden olmaktadır (Akdoğan, Sungur, 2016: 68). Elbette ki tesettürün kendi içerisinde sabiteleri bulunmaktadır. Bunlar, ayette belirtildiği gibi kadının haram olan bölgelerini dışarıdan koruması ve örtmesi üzerinedir. Ancak bu tesettür biçiminin dönemden döneme, bölgeden bölgeye, adet ve geleneklere göre farklılık gösterdiği de bir gerçektir.

1.2.Sosyolojik Anlamda Tesettür

Tesettürün sosyolojik anlamlarını incelemek, esasında örtünmenin tarihsel süreci ele alınarak, insanlığın varoluş sürecine kadar geri gidebileceğimiz bir maziyi içermektedir. Yukarıda da bahsi geçtiği üzere, kadının örtünmesi, dini anlamlarda olsun ya da olmasın görülebilmüş bir durumdur. Yılmaz'a göre örtünmek, kimi zaman sosyal bir statüyü temsil eden, kimi zaman bir topluluğun kadınlarının kimliğinin belirlenmesi açısından, kimi zaman ise dini sebeplerle ortaya çıkmıştır. Dini sebepler ise, yalnızca İslamiyet'le başlayan bir süreç değil, Yahudilik, Hristiyanlık gibi dinlerde de kadınların örtünmesi kendini göstermiştir (Bkz.Yılmaz, 2011). Başörtüsü ve tesettür günümüzde özellikle dini ve geleneksel boyutlarıyla Müslüman toplumların sosyolojik bir gerçekliğidir. İslam coğrafyasının her yerinde olduğu gibi Türkiye'de de Müslüman kadınların bir bölümü başörtüsü kullanmaktadır. Başörtüsü ve tesettürün biçimi yöresel, kültürel, mezhepsel ve inanca ilişkin çeşitli belirleyicilerin etkisiyle farklılık arz etmektedir. Bu farklılıkların oluşmasında kentleşme düzeyinden eğitime, ideoloji ve estetikten moda kadar pek çok belirleyicinin varlığı söz konusudur (Özipek, 2008: 13). Kadının örtünmesinin sosyolojik olarak pek çok anlamları barındırdığından hareketle, bu bölümde bunun İslam dinine yönelik anlamları ve bu anlamların zihinlerdeki değişimini ele aldığımızı söyleyebiliriz.

Tesettürün İslami ölçülerde uygulanması, aynı zamanda bir ahlakı da içerisinde barındırmaktadır. Bu ahlak ise, kadının her daim, iffetini, edebini koruması ve tesettürün bu korumayı sağlayıcı en önemli etken oluşudur. Türkiye'de tesettürün

uzun yıllar “Allah’ın boyası ile boyanınız; boyası Allah’inkinden daha güzel olan kim vardır?” (El-Bakara: 138) ayetinin verdiği mesaj doğrultusunda gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Aktaş, bu konuda yaptığı açıklamada kendi kuşağının tam olarak bu ayeti düstur alarak tesettürü yorumladığından bahsederek, yeni kuşağın güzellik ve tesettür anlayışının değiştiğinden söz etmektedir (<http://www.dunyabulteni.net/yazar/cihan-aktas>, 2017). O halde diyebiliriz ki, tesettürün ölçülerinin ve insanlar üzerinde oluşturduğu zihniyetin zamanla bir değişimi söz konusudur. 'Allah'ın boyası ile boyanmak' ayetinin içerisinde barındırdığı mesaj, kadının saf yaratılış halinin Allah'ın o kuluna verdiği en güzel hal olduğudur. O halde kadın, moda ve şıklığa karşı olumsuz bir bakış açısı sergilemeliydi.

Nilüfer Göle’ye göre (2016: 169), örtü bir nevi kimlik arayışının kaldıracıdır ve kadınların modern dünya karşısındaki konumlarını pekiştirmektedir; yani örtü onları modernizme karşı korurken İslam dinine sadakatlerini de sembolize etmektedir. Yine Göle’ye göre (2016: 177) örtünme, Batı medeniyetinde kadın bedeninin “teşhir” edilmesi karşısında edep ve aşkınlığı ifade eder. Batılı fikirde beden, ilahlaştırılırken, İslami beden teslimiyeti vurgulayan bir anlayışla Batılı beden karşısına çıkar. Böylece İslami beden batı medeniyetinden farklılığın en görünür ifade biçimi olmaktadır. Ancak Nazife Şişman "Sınırsız Dünyanın Yeni Sınırı- Başörtüsü" (2011) kitabında Göle'nin bu tespitlerini müslümanlıktan islamcılığa geçiş olarak tanımladığını belirterek belli noktalarda eleştiri getirmektedir. Şişman, Göle'nin, başını örten kadının öncelikle Batı tarafından ezilmişliğe karşı inatla başörtüsünü benimsediğini, bunun bir nevi ırkçılığa karşı "siyah güzeldir" vurgusu gibi "başörtüsü özgürleştiricidir" söylemini dillendirdiğini vurguladığını belirtmektedir. Böyle bir tavrın varlığının reddedilemeyeceğini ifade eden Şişman bu konuda dikkat çekilecek en önemli hususun, dini davranışların ve ibadetlerin dışı doğru bir iddia değil, içe doğru bir ikna ve eğitim süreci olduğunu vurgulamaktadır. Dindar insan öncelikle çevresine mesaj vermeyi değil, dinin emirlerini yerine getirerek kendini terbiye etmeyi amaçlamaktadır. Bu sebeple Şişman'a göre (2011: 37) kadının örtünmesi de esas olarak böyle bir işleve sahiptir. Buradan hareketle tesettürün sosyolojik anlamda hem dışa dönük hem de içe dönük

süreçleri ve anlam dünyaları bulunmaktadır diyebiliriz. Tesettüre bürünen kadın öncelikle dini emrin yasak buyruğuna itaat ederek bu ahlakı benimsemektedir. Ancak tesettür kadına aynı zamanda bir kimlik kazandırmakta ve dışarıya karşı da bir duruşu simgelemekte ve mesaj vermektedir. Batı modernleşmesi ve ilerlemeci fikrin esaslarına karşılık, tesettür bir karşı duruşu da sinesinde barındırmaktadır. Ancak bu karşı duruş, görünüş anlamında sabitliğini kısmen korurken, zihniyet anlamında değişime uğradığı da ayrı bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Türkiye'de 1980'lerden sonra Özal dönemi ile başlayan İslami Sermayenin yükselişi, tesettür giyiminin renklenmesi, kamusal alanda görünürlüğün artması, örtülü kadının "nesneleşme" sürecinden "özneleşme" sürecine doğru değişim göstermesi, Ak Parti iktidarıyla başlayan yeni süreç, İslami burjuvazinin ortaya çıkışı ve başörtüsü yasağının kalkışı gibi bir çok sosyal, ekonomik ve siyasi sebepler bugün artık "farklı" diyebildiğimiz yeni tesettür modelinin ortaya çıkışına sebep olmuştur.

Bu değişen tesettür modeli ve zihniyetini, "tesettürü değersizleştirme" olarak mı değerlendirmeliyiz? Aktaş, böyle bir değerlendirmenin sosyolojiyi ihmal etmek olduğunu ifade etmektedir. Ona göre, genç kuşağın özellikle modadan yardım alarak kendi tarzını oluşturmaya çalışması "tepkisel bir hareket" olarak yorumlanmalıdır. Sistemin çirkinleştirme operasyonlarının sebep olduğu eziklik birikimi, laik kesimin uyguladığı başörtüsü yasakları, Müslüman erkeklerin anneleri gibi klasik tesettürlü kadınları yanlarına yakıştırmayıp, onlarla evlenmiş olsalar bile zamanla ilgilerini yitirmelerini, genç kuşağın bu yeni tarzı oluşturmalarında önemli etken olarak ifade etmektedir (<http://www.dunyabulteni.net/yazar/cihan-aktas>, 2017). Ayrıca muhafazakar erkeklerde de kadınların tesettürü konusunda zamanla daha yumuşak bir bakış açısına sahip olmaları, çağın değişen şartları gibi sebepler de bu dönüşümün tetikleyicileri olmuştur. Yeni kuşak, belki de bu birikimlerin patlaması olarak kendine yeni ifade tarzları geliştirmeye çalışmış, ve "özneleşme" sürecini sancılılarıyla birlikte yaşamıştır. "1980'lerde geleneksel başörtüsü yerine siyasal, kültürel ve ideolojik bir simge olarak inşa edilmesinden yaklaşık 20 yıl sonra, yani 2000'li yılların başından beri tesettür, İslami kesimin piyasa ile bütünleşmesinin sonucu temsil sorunu yaşamaya başlamıştır. Bu onun değersizleştiğini değil, "saf gösteren" olarak farklı bir değer kazandığını göstermektedir" (Meşe, 2015:153). İslami

kesimin piyasa ile bütünleşmesi neticesinde tüketim odaklı tesettür modeli kendini var etmiştir. Pazarlama tekniklerinin ön plana çıktığı, kullanıcının maneviyata yoğunlaşmak yerine, taleplerini önemseyen daha profesyonel bir mantığın hakim olduğu yeni bir tesettür algısı türemiştir (Haenni, 2011:42). İslamcıların söylemlerinin yerini, Batı'nın ürettiği metalar almaya başlamıştır. Bu dış dünyaya açılma sürecinde, biraz ondan biraz da bundan şeklinde farklı öğelerin eklektik biçimde bir araya gelmesiyle yeni bir zihinsel dünya vücut bulmuştur. Küresel ölçekli siyasi projelerin reddedildiği, kültürel açılmayı kabul etmeyen, Batı karşıtı İslamcı fikirler artık dönüşmüştür. Haenni'ye göre (2011: 31) bu değişen tutum ve davranışlar, sosyal anlamda çevreleriyle bütünleşmiş ve öyle büyük davaların peşinde koşmaya artık istekli olmayan kişilerin yeni varoluş biçimi olmuştur. Günümüzde tesettürlüler, kendilerine tüketim odaklı bir kimlik inşa etmişlerdir. Bu yeni anlayışın belli grup ve ekonomik düzeydeki Müslüman kesim etrafında yoğunlaşması da “İslami bir burjuvazi”nin oluşmasına neden olmuştur. İslami giyim sektörünün lükslüğü öne çıkaran tavrı, tesettürlü kadınların güzeli, tesettürü, modayı, birbirine karıştırarak yeni bir modelin oluşmasına yol açmıştır. Artık İslami giyim için de moda önemlidir ve modanın merkezi Paris'tir. Buradan hareketle bir *sekülerleşme*¹ nin varlığını düşünebiliriz. Esasında din ve sekülerliğin bir arada olmasını sağlayan şey *postmodernizmin*² kendisidir. Modernizm fikrinde akıl eksenli genelleştirici bir homojenleşme ve üslup vardır. Oysa postmodernitede, nesne ve bireylerin yüzer gezer, konar göçer bir akışkanlığı vardır. Postmodernizmde ilkesizlik ilkedir (Akdoğan, Sungur, 2016: 75). Bu yüzden bir çok fikir birbirine girmiştir ve heterojen bir görüntü ortaya çıkmıştır. Tesettür adı altında ortaya çıkan bu çeşitli görüntünün, tarihsel süreçteki bu hızlı değişimin sosyolojik temelli analizini bu şekilde düşünmek mümkündür.

---

¹ Sekülerleşme, özellikle modern sanayi toplumlarında dinsel inançların, pratiklerin ve kurumların toplumsal önemlerini yitirdikleri bir süreçtir (Marshall, 1999: s.645).

² Modernizm sonrası ve ötesi anlamına gelmektedir. Modernist sembolik düzenlerin çözülmesi anlamına gelmektedir. Yaşam dünyalarının çoğullaşması ile nitelenen postmodernizmin en göze batan özellikleri çeşitlilik, olumsuzluk, muğlaklık ve çoğulculuktur (Marshall, 1999: s.593).

1.3. Tesettür Algısı

Çalışmanın bu bölümünde konu ile ilgili yapılan literatür değerlendirmesi sonucunda Türkiye'de tesettür kavramının kuramsal olarak geleneksel, İslamcı ve modern algılar üzerinden değerlendirilmesi yapılmaktadır.

1.3.1. Geleneksel Anlamda Tesettür Algısı

Geleneksel tesettür algısına göre tesettürün asıl gayesi, gizlemek, korumak ve bedensel olarak görünürde olmanın önüne geçmektir. Böylece tesettür, kadının kamusal alanda insani kimliği ile cinsel bir nesne olarak algılanmasının önüne geçerek toplumsal ilişkilere girebileceğini anlatır (Aktaş, 2016: 8). Tesettür, kutsal olanın beden üzerine koyduğu ilkelerin tezahürü olarak düşünülebilir. Bu ilkeler, vücudun gösterilmesi serbest olan ve gösterilmemesi gereken yerlerini belirlemiştir. Kadın bedeninde el, yüz ve ayakların dışında kalan yerler, yabancı bakışlara kapalı bölgeler olarak kabul edilmektedir (Barbarosoğlu, 2015: 112). İslamiyet'e göre kadının örtünmesi kuralı yani tesettür, İslamiyet'in cinsiyet ikiliğine dayanan toplumsal düzenini simgeleyen ve iki cinsiyet (kadınlarla erkekler) arasındaki kesin ayırım çizgisini kıyafet alanında ifade eden anlamı ile karşımıza çıkmaktadır. Kadının tesettürü aynı zamanda ahlaki bir işleve, kadın namusunun ve mahremiyetinin korunması işlevine sahiptir. Bu ahlaki anlayışa göre bir edep vasıtası olan giysi kadın bedenini, şeklini, yuvarlaklıklarını ortaya çıkaracak biçimde sarmamalı, tersine gizlemelidir.

Kadının tesettüre girmesi, cinsiyetler arasındaki sınırları belirlemekte ve cemaatin düzenini koruma işlevini üstlenmektedir. Tesettüre bürünen kadınlar kendi istekleriyle dişiliklerini gizleyerek erkeğin bakışından kendilerini korumaktadırlar (Göle, 2016: 126-127). "La Harem Politique" (1987) adlı kitabında (Siyasi Harem) Fatima Mernissi, "hicab", tesettür kavramının işlevlerini ve üç boyutunu tanımlar. Birinci boyut görseldir; işlevi "bakıştan gizlenmek" ve saklanmaktır. İkinci boyut mekana ilişkindir. Amacı cinsler arasında bir sınır çizmek, eşik oluşturmak ve böylelikle cinsleri ayırmaktır. Üçüncü boyut ise ahlaki bir fikir içermektedir ve "yasak buyruğu" na ilişkindir. Tesettür yasak alana işaret eder" (Mernissi'den akt. Göle, 2016: 127). Buradan yola çıkarak şunu söyleyebiliriz; geleneksel tesettür anlayışına göre tesettür, kadınlar ile erkekler arasına sınır çekmek, kadını korumak

ve dişiliğini gizlemek, Allah'ın yasak buyruğuna itaat etmek anlamlarına gelmektedir. Tesettürlü kadın, dişiliğini gizleyerek fitne ve fesada yol açmayacak, kamusal alanda görünür olmasını tesettür aracılığıyla sağlayacaktır. Ayrıca Göle'ye göre (2016: 129) geleneksel tesettür anlayışına göre bir kadın "evde cici dışarda öcü" veya "evde çekici dışarda itici" olmalıdır. Çünkü bir kadının dişiliğini göstermesi helal olandan başkasına haramdır. Bu sebeple kadın evinde kocasına karşı süslenebilir ancak, dışarı çıktığında kendini tamamen gizlemelidir. Kadının kocasına karşı süslenmesi kocasını evine bağlaması anlamında sevap olarak düşünülürken, kamusal alanda bu süsünü gizlemesi yani tesettürlü olması sevap olarak algılanmaktadır.

Tesettürün şekil itibariyle tam olarak nasıl olması gerektiği Kur'an'da belirtilmemiştir. Bundan dolayı kültürel ve coğrafi farklılıklardan doğan çeşitli tesettür biçimleri de ortaya çıkmıştır. Allah, bu konuda kadınlara bir zorlamada bulunmamış, yalnızca tesettürün ölçüsünü belirlemiştir. Bu sebeple çarşıftan peçeye, ihramdan pardösüye kadar çok çeşitli örtünme modelleri olmuştur. Burada islami açıdan önemli olan ise, kadının vücut hatlarını belli etmeyecek şekilde ve görünmesi günah olmayan yerleri dışındaki (el-yüz-ayak) bölgeleri kapatmaktır. Elbette ki tesettürün tesettür olmasını sağlayan şey ise başın örtülmesidir. İslamda, kafirlerden kendilerini ayıracak şekilde giyinmek anlayışı bulunmaktadır. Bu anlayışın göstergesi olarak özellikle kadınların tesettürü, en başta saçlarını tamamen gizleyecek şekilde başın tümünün kapatılmasıdır. Nur Suresi'nde bahsedilen "başörtülerini omuzlarının üzerine salsınlar" ifadesi, başörtüsünün aynı zamanda omuzların üzerine kadar salınarak omuz ve boyun bölgesinin kapatılması olarak yorumlanmıştır. Bu yorumlamadan dolayı geleneksel tesettür anlayışına göre başörtüsü bolca omuzların üzerini örtecek şekilde bağlanmalı ve kıyafetler vücut hatlarını belli etmeyecek şekilde gösterişsiz kıyafetlerle gizlenmelidir. Gösterişsiz kelimesinden kastımız, kadını dışardaki mahremlerin bakışından yahut beğenisinden alıkoyacak bir biçimde giyinmektir. Bu sebeple özellikle çarşıflar siyah, pardösüler ise siyah, kahve, lacivert veya bej tonlarında tercih edilmektedir.

Aktaş'ın "Bacıdan Bayana" isimli kitabında, tesettürlü kadının geleneksel formlardan modern formlara geçişi, bacı söyleminden bayan söylemine geçiş ile

ifade edilmiştir. Ona göre (2016: 15) geleneksel anlamda tesettürlü kadın, müslüman, 'inandığı gibi yaşamak' düsturuyla hareket edendir. Geleneksel tesettürlü kadın "bacı" söyleminin anlamlarını barındıran, yerli, islami özellikli, geleneklerine saygılı, bu ülkenin öz ve öz kimliğinin örneği olarak görülmüştür. Bacı olarak nitelendirilen geleneksel tesettürlü kadın, masum Anadolu kadını, Fatih'ler doğuracak anne olarak düşünülmüştür. Aktaş'ın ifadelerine göre geleneksel tesettürlü kadın, ilerleyen bölümlerde tartıştığımız İslamcı ve modern kadının kendini gerçekleştirme, kamusal alan talebi, özneleşme gibi süreçlerin kadını değildir. Bu ifadelerin karşılığı olan tesettürlü kadın, "bayan" söyleminin anlamlarını üzerinde taşıyan, Batılı, gelenekçi değil modern, talepkar, medeni biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Geleneksel formlardaki tesettürlü kadının kamusal alanda tartışmalara katılması düşünülemez bir durumdur. Oysaki, Türkiye'de başörtüsü yasaklarının yaşandığı dönemde özne olarak başörtülü kadınlar tartışmalara katılmaya zorlanmış ve daha çok incelemeye konu olmuşlardır. Aynı zamanda bu dönemde kadınlar, başörtüsü haklarını dillendirmek adına meydanlarda ve medyada görünür olmuşlardır (Aktaş, 2016: 22). Tesettürlü kadının bacıdan bayana doğru anlam kaymasını, buradaki konumuz çerçevesinde geleneksel tesettürlü kadından modern tesettürlü kadına doğru değişim olarak düşünmek mümkündür. Tesettürün geleneksel formunda kadının yöreden yöreye, bölgeden bölgeye değişen bir örtünme biçimi bulunmaktadır. Oysa modernleşme türdeş toplum anlayışını beraberinde getirdiğinden, tesettürlü kadının da görüntüsü daha homojen bir hal almaya başlamıştır. Bu durum aslında, giyimin geçirdiği uygarlaşmanın, tesettüre yansıyan yönünü ortaya koymaktadır (Turan, 2013: 107). Geleneksel tesettür anlayışında, din anlayışında olduğu gibi "değişme" olumlu bir anlam olarak düşünülmemektedir. Çünkü değişme toplumun dini kurallara riayetini bozan bir kavram olarak düşünülmüştür. Örneğin, geleneksel örtünme tarzıyla yaşayan bir köy ortamında kadınlar, dışarıdan köylerine gelen değişik örtünmüş veya giyinmiş bir kadını, kendilerine yabancı olarak görür ve bunu hissettirirler. Farklı olanın dışlanması söz konusudur. Bu durumda azınlık olanın çoğunluk karşısında bir çekingenliği olmaktadır. Ancak şehirlerde "modern" olanın hakimiyeti söz konusudur ve tesettür de bu hakimiyet doğrultusunda değişime uğramıştır. Günümüzde hala geleneksel tesettürü ile yaşayan Anadolu kadınları mevcuttur. Onlar için başını ötmek veya tesettüre girmek, sadece dini sebeplerle yapılan bir şey

değil, kültürel, ailesel, geleneksel sebeplerle yapılan bir durum da olabilmektedir. Ninelerimiz, bugün bize geleneği yansıtan son nesil olarak hayatımızda bulunuyorlar, ancak bundan bir elli yıl sonra bugün geleneksel dediğimiz tesettür canlı örneklerini kaybedecek, belki de tarihe karışacaktır.

1.3.2. İslamcı Tesettür Algısı

İslamcılık tartışmalı bir kelimedir. Alev Erkilet bir röportajında İslamcılık için şöyle demektedir:

Yani İslamcılık soyut bir analiz meselesinden ziyade yakıcı toplumsal gelişmeler karşısında müslümanların durumu elleriyle, dilleriyle düzeltme eğilimlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmış düşünsel ve eylemsel birikimin bütünüdür. Bunun siyasal, kültürel, toplumsal, sanatsal boyutları vardır ve bunlar aynı gerçekliğin farklı yönleri olmaları hasebiyle tek bir bütünün birbirini tamamlayan parçaları olarak eklenirler birbirlerine (www.dunyabulteni.net/islamcilik-konusmalari).

İsmail Kara'ya göre (2001: 49) İslamcılık Osmanlı Devleti'nin gerilemesini durdurmak amacıyla başlattığı modernleşme hareketi içinde ortaya çıkan “hem batılılaşım hem de Müslüman kalalım” şeklinde bir formül geliştirmiş dini ve siyasal bir proje/kimliktir. Bu sebeple İslamcılık söylemi dönem ve içerik olarak modern, ideolojik bir söylemdir. İslam dininin hayata dair öngörülerinin gerçekleşme olanaklarını araştırmak İslamcılarının asıl meşgalesi olmuştur. Türkiye'de İslamcılık düşüncesi zulme karşı adaletin; sömürüye karşı emeğin hakkının verilmesinin, güçlülerin hukukunun yerine zayıfların hukukunun geçirilmesinin sağlanması gibi bir misyonu üstlenmiştir. İslamcılık herkese hakkını iade etme misyonuyla yola çıkmıştır (Ökten, 2016: 25). Akdoğan'a göre ise (2010: 83) “İslamcılık 19.yüzyılın son döneminde hem Osmanlı'da hem de diğer İslam ülkelerinde ortaya çıkan, amacı İslam'ı yeniden topluma ve siyasete hakim kılmak, Batı'da ortaya çıkan evrensel fikirlerin ve kurumların karşılıklarını İslam'dan devşirmek ve Batılı anlamıyla İslamiyet'i bir ideoloji olarak sistemleştirmek olan bir akımdır". Bu tanımlardan hareketle İslamcılık, Osmanlı döneminde başlayan ve hem Batılı hem Müslüman kalmaya karşı bir tepki, modern söylemlerin ve ideolojilerin reddi, İslam hukukunun ve medeniyetinin güçlenmesi ve topluma hakim olma arzusunu ifade etmektedir.

İslamcı tesettür anlayışı ise Batı modernizmine karşı bir meydan okumayı, cehalete karşı bilinçli olarak tesettüre bürünmeyi, çağdaşlaşma, laiklik, modernleşme gibi kavramların karşısında konumlanmayı ifade eden bir anlayışı da kapsamaktadır. Bu örtünme anlayışı, hem Müslüman ülkelerde hem de Batı Avrupa ülkelerinde siyasi bir mesele olmuştur. Batı modernizmi, kamu sahasının laikleştirilmesini, dinin formel eğitimin içinde bulunmayışını çağdaşlaşmanın temeli olarak görmektedir. Buna karşın, İslamcı tesettür anlayışı karşı duruşunu çağdaşlaşma ve modernleşmeye karşı duruşu ile konuşturmuştur. Türkiye'de 1980'lerde İslamcı öğrencilerin örtünerek üniversite kampüslerine girmeleri iki kutup arasındaki gerilimi güçlendirmiştir. Çünkü Batı fikrine göre örtünme cahilliktir ve kadını köleleştiren bir anlayışın göstergesidir. Bu sebeple modernleşme ve ilerlemeye karşı bir saldırı şeklinde yorumlanmıştır. Esasında İslamcı tesettür anlayışı da İslam dinine karşı duyulan bir bağlılıktan çok, Batı modernizmine karşı eleştirel bir tutumun simgesi olmuştur. Çünkü Batıcılar için kadının açılarak ev dışına çıkması özgürleşmenin ve medeniyetin ön şartı olarak kabul edilirken, İslamcılar için ise kadının islami ahlaka uygun olarak giyinmesi ve davranması, toplumsal yaşamı korumanın en önemli teminatıdır.

Türkiye'de İslamcılık akımı içerisinde başörtüsü bir milli mücadele, bir bayrak, bir cihad meselesi olarak algılanmış, zamanın islamcılık akımı önderleri tarafından hararetle savunulmuştur. İslamcılık başörtüsü mücadelesiyle kendisini ifade imkanı bulmuş, çeşitli platformlarda başörtüsü yoluyla islamcılık görüşleri topluma sunulmuştur. İslam'ın tüm dünyaya yayılması, fetihler yapılması, cihad gibi kavramlar başörtüsünün gördüğü haksızlıklar yoluyla ifade imkanı bulmuştur (Ökten, 2016: 25). Aynı zamanda İslami hareketler, modern topluma karşı alternatif olarak kendini var etmiştir. Bu yeni alternatif sistemin savunuculuğunu ise Müslüman kadınlar ön saflarda yerlerini alarak göstermişlerdir. Kadınların, Batıcılığa tepki olarak İslami hareket içerisinde yükselmesi, taşıdıkları başörtüsünün siyasal bir simge haline almasında etkili olmuş, aynı zamanda Müslüman kadının giyimini bayraklaştırmıştır (Balkanlıoğlu, 2014:11). İslami hareketin tesettür anlayışı, bol ve koyu renkli pardösüler ve uzun eşarplarla kendini göstermiştir. Burada değinmemiz gereken bir diğer konu ise geleneksel tesettüre karşı islamcı tesettür anlayışıdır.

Göle'ye göre bu şekliyle tesettür, genelde islamcılığın siyasal bir vurgusunu, özeldeyse Müslüman kadınların kimliğinin onaylanışını ifade etmektedir. Bu nedenle geleneksel örtünme ile islamcı örtünme birbirinden farklıdır. Göle'ye göre (2016:16) geleneksel örtünmede, özellikle başörtüsü geleneklerin sınırı içinde kalmış ve kuşaktan kuşağa aktarılarak kadınlar tarafından edilgence benimsenmişken türban, yaşamın geleneksel alanlarından modern alanlarına geçişi ve siyasal bir duruşu içeren kadınlarca gerçekleştirilmiş etkin bir sahiplenışı simgelemektedir. Başörtüsü ile türban kavramları bu noktada birbirinden ayrı anlamları ifade etmektedir. Türk medyası İslamcı örtünmeyi geleneksel örtünmeden ayırt etmek için kadınların bu yeni örtünmelerini "türban hareketi" olarak adlandırmıştır. Kadınların örtünmesi, geleneklerle başlayıp gittikçe büyüyen, sarsıntısız, aralıksız bir süreç değildir. Aksine örtünmeyi, geleneksel popüler inanç ve adetlerden ayrılıp dini, modernliğe karşı bir kimlik vurgusu olarak siyasallaştıran ve aynı zamanda şehirleşme ile birlikte eğitim düzeyi artan toplumsal grupların, islam dinine getirdikleri yeni bir yorumun sonucu olarak görebiliriz. Göle (2016: 17), kadınların tesettüre girmesini yani örtünmesini, islamcılık, geleneksellik ve modernizm arasındaki odaksal gerilimin temeli üzerine kurulmuş çağdaş islamcı hareketin en dikkat çekici ayırt edici niteliği olarak görmektedir. Örtü yoluyla geleneksel kadın, kendisine sunulan geleneksel yaşantıdan ayrılarak farklılaşma imkanı bulmaktadır. Değişime uğrayan örtü anlayışı iç dünyaların da değişimini simgelemektedir. Geleneksel örtülü kadının İslamcı örtünme anlayışıyla birlikte kimlik değişimine uğradığı görülmektedir. İslamcı örtünme anlayışını geleneksel örtünme anlayışından ayıran en temel özellik, kadının kimliğinde dönüşüme yol açması ve dış dünyaya çıkışını sağlamasıdır. Bu dönüşüm ile birlikte kadın, hem Batı'ya ve modernizme karşı duruş göstermekte hem de İslamiyete sadakatlerini simgelemektedir. Aynı zamanda 1980'lerde patlak veren başörtüsü yasaklarının olduğu dönemde İslamcı giyim tarzını benimseyen öğrencilerin, üniversite eylemlerinde boy göstermesi de iki farklı tesettür profilini yansıtmıştır. Örtülü kızların bu tavır laik kesim tarafından İslamcı köktendinciliğin manipüle aracı olarak görülmüş ve iki taraf arasındaki gerginliği artırmıştır.

İslamcı anlayışa göre örtünmek, cemaate öncelik tanımak ve nefsi ve mahrem olan özeli korumasını sağlayarak kamuya çıkmasını engellemektir. Bu şekilde

kendini tanımlayan kadın, Batı'nın bedeni öne çıkararak, rasyonal ve evrenselcilik iddialarını da reddetmektedir. Bu şekilde bir tavırla kendilerini sahihi bir dindar olarak adlandırmaktadırlar. Bu genç İslamcı kadınlar kendilerini geleneksel İslamcı kadınlardan belli noktalarda ayırmaktadır. Onlara göre geleneksel İslami fikirlerle örtünen tesettürlü kadınlar, dini anlamda bir çok şeyi araştırmadan kabul etmiş, yeterince dini bilgiye sahip ve eğitimli olmayan kadınlardır. Buna karşın kendilerini, eğitimli, dini bilgiye sahip ve bilinçli kadınlar olarak nitelemektedirler. Laik bir sistemin içerisinde kendilerini görünür kılmayı başaran bu kadınlar, İslamcılığın yeni kadın aktörleri olmayı da başarmışlardır. Esasında Türkiye'de 1980 ve 90'ları kapsayan bu süreç yeni bir tesettür modeline geçişin de köprüsü olmuştur. 1990'ların sonunda başlayıp günümüze kadar uzayarak gelen modern tesettür algısı, İslamcı tesettür algısının devamında ortaya çıkmıştır. Kamusal alanda görünür olan kadın ilerleyen dönemlerde tesettür sembolünü de farklı yorumlamıştır.

Dinsel referanslı İslamcılık fikrinin belli bir noktadan sonra deyim yerindeyse nefesi kesilmeye başlamıştır. Bu nefesi kesilme durumu bazı değişimlerin olmasına yol açmıştır. Bunlar; geleneksel İslami örgütlenme biçimlerinin sorgulanması, bu örgütlenmelere temel teşkil eden paradigmalardan göreceleştirilmesi ve devlet ile siyaset merkezli yaklaşımların yerini kültürel dışadönüklülük ve görünürlüğe bıraktığı yeni dinsel yaşama ve ifade ediş şekillerinin ortaya çıkmasıdır (Haenni, 2011:25). Bu üç başat değişimin neticesinde Haenni'nin ifadesine göre "Memnuniyetsiz İslamcı" figürü ortaya çıkmıştır. Bu figür İslami örgütlenmelerin geleneksel yapılanma ve işleyiş tarzlarından hoşnut değildir ancak hareketle arasına mesafe koymaya çalışsa da ondan tamamen kopmamaktadır. Bu figür eskiden olduğu gibi makro ölçekte küresel hayaller peşinde koşan bir İslamcıyı yansıtmamaktadır. Artık her konuda İslami alternatif aramak yerine, Batı'ya ait öğelerin İslami yeni yorumunu yapan kültürel bir aracı olmuştur: İslamcı çevrecilik, İslami feminizm vb. (Haenni, 2011:30). Bu yeniden yorumlamalara bir çok konudan örnekler vermek mümkündür. Örneğin günümüzde Amerika'nın kültürüne ait olan *streetwear*³ giyim tarzını tesettüre uyarlayan genç kuşak, bunun İslami giysilerin

---

³ Sokak giyimi anlamına gelmektedir. Kıyafetlerin genellikle hip-hop tarzı bol ve salaş olduğu bir giyim anlayışıdır.

kesim şeklinde olduğunu söyleyerek kendi tarzlarını meşrulaştırma yoluna gitmektedir. Batı tarzından esinlenen tesettürün yeni yorumunun "islami olmadığı" vurgusu karşı tarafın zihninde mantıken yer etmemektedir. Çünkü kendilerine göre, yaptıkları şey, Batı'nın gerisinde kalmamak ve en az onlar kadar güçlü ama müslümanca yaşamının yollarından biridir. Dünün İslami medeniyet hayali peşinde koşan İslamcıları bugünün modern yorumu karşısında sessizdir. Çünkü kendi içlerinde de bir dönüşüm vardır ve özellikle tesettür, onların zihinlerinde de farklı yorumlarıyla varlık bulmuştur.

1.3.3. Modern Tesettür Algısı

Modernleşme sürecini genel olarak Batı Avrupa ile özdeşleştirmek mümkündür. Bugün içinde yaşadığımız modernite ve onu ortaya çıkaran modernleşme süreci, çok boyutlu ve karmaşık, fakat aynı zamanda insanlar üzerindeki yaptırımı yüksek güçlü bir değişim sürecidir (Kentel, 2008:28). Modern sözcüğünü Türkiye'de daha çok "çağdaşlaşma" olarak ifade etmekteyiz. "Modern olmak" veya "modernlik" Türkiye tarihinde bir yaşam ve anlam dünyasına sahiptir. Ancak Türkiye'de toplumun muhatap olduğu modernleşme, daha çok Avrupa'nın kendi iç dinamikleri ve mücadeleleri sonucunda ortaya çıkmış bir "sonuç"un topluma monte edilmesi olarak gerçekleşmiştir. Başka bir deyişle, "sonuç"tan hareketle, Türkiye'de toplumun yaşamadığı bir "süreç" işletilmeye çalışılmıştır. Kentel'e göre (2008:28) yukarıdan devlet ve seçkinlerin eliyle uygulanmaya çalışılan modernleşme süreci, modelleşmiş bir sonucu uygulamaya çalışırken çok sert mücadele ve kutuplaşmaları da ortaya çıkarmıştır. Mücadele ve kutuplaşmanın sebebi, Türkiye toplumunun kendi kültür ve medeniyetine ait olmayan bir modernleşmeyi, bünyesinde sindirememesinden kaynaklanmıştır. Çünkü modernleşmek aynı zamanda doğulu toplumlara ait olmayan bir giysiyi üzerine giyinmektir. Aynı zamanda, modernleşme içerisinde Batı kültürünü barındırdığından, kültürel uyumsuzluk ve çatışma hatta bir karşı çıkış da meydana gelmiştir.

Türkiye modernleşmesinin en önemli amacı, "çağdaşlaşma" modeline uygun bir ulus inşa etmek ve özellikle din alanında bu değişimin yaşanmasını sağlamaktır.

Din alanında yaşanacak değişimin birincil hamlesi elbette ki kadın giyimi üzerinden yapılmaya çalışılmıştır. Kadının giyimi "modern" kaidelere uygun bir şekilde değişmeliydi. Nitekim bu değiştirme operasyonu oldukça sancılı bir süreç olmuştur. Modernleşme ve laiklik uğruna başörtüsü yasakları, eğitim engelleri, kamusal engeller ve daha pek çoğu kadının bu örtülü görüntüsünün özel alana itilmesi için gayret göstermiştir. Ancak günümüzde gelinen noktada modernlik ve özel alan birbirine girmiştir. Mesela artık hiç bir dinsel sadece özel alanda yaşanmıyor, kamusal alana da taşınıyor, her şey modernliğin dilini de öğreniyor. Modernlik ise zaten özel alanın tüm uzuvlarına işlemiş görünüyor. Bu sebeple gündelik hayatın/özel hayatın pratiği olarak görünen kadının örtünmesi veya başını örtmesi durumu, bugün pek ala modern hayatın içerisine girmiş bulunmaktadır. Bu ise, modernleşmenin getirdiği normal bir durumdur.

Burada modernleşmeyi örtü üzerinden tartışmaktayız. Bizler Türkiye modernleşmesinde medeni dünyaya dahil olurken, özellikle 19. yy'dan itibaren kıyafette de Batılılara ne derece benzeyip benzemediğimiz tartışılmıştır. Kadınların kapatılmışlığı, toplumun da eğitimsiz ve geri kalmışlığının sebebi olarak görülmüştür (Şişman, 2011:30). Türkiye modernleşmesi, Batının aksine kadının, geleneksel islami yaşam biçiminden ayrıldığı takdirde Batılılaşma ve laikliğe giden yolu açacağı fikrine dayanmaktadır. Kadının modernleşmesi üzerinden başlayan reformcu seçkinlere göre kadın Avrupaileşirse, Türk modernleşmesi de gerçekleşecektir. Bu sebeple Doğu'nun Batı dünyasıyla bu konuda karşılaşması, iki kültür arasında bir alışverişe değil, tek taraflı olarak, İslami kimliğin zayıflamasına neden olmuştur. Batı kültürel anlamda üstün gelerek "medeniyet" adı altında değişimlerin başlamasına neden olmuştur. Medenileşme süreci Türkiye'ye ve diğer Batılı olmayan toplumlara kendini tanımlama, bedensel temsil, cinsiyet ilişkisi ve mekansal ayrımlar gibi konularda yeni etik ve estetik değerler dayatmış, kadınların öğrenimlerini, bedensel ve kamusal görünürlüklerini sağlamak yoluyla zihinlerde yer etmiştir (Göle, 2016: 32). Bu fikrin zihinlerde yer edişiyile birlikte başörtüsünün kamusal alanda yer alışı, modern hayat tarzına bir tehdit olarak algılanmıştır. Bu algının arka planında yatan şey ise, modernleşmeyi Batılı hayat tarzının kabulü şeklinde tecrübe edişimizdir (Şişman, 2011: 35).

Modern dönemi belirleyen en önemli unsur değişime verilen olumlu anlamdır. Oysaki pek çok medeniyette özellikle islam medeniyetlerinde değişim "bozulma" olarak algılanmıştır. Bunun sebebi ise dinin sabitelerinin belirlenmiş olmasıdır. Dinin sabit kurallarının dışındaki değişiklikler bid'at olarak kabul görmüştür (Şişman, 2011: 39). Ancak modernleşme ile birlikte "değişim"e olumlu anlamlar yüklenmiştir, hatta modernleşmek için değişim şart görülmüştür. Cumhuriyet modernleşmesinden önce de bu konu hakkında tartışmalar mevcut olmuştur. Meşrutiyet dönemi tartışmalarında entelektüellerin "hem Batılılaşalım hem de Müslüman kalalım" şeklinde bir modernleşmeye inandıkları görülmüştür. Ancak gelinen noktada Cumhuriyet modernleşmesinde durum böyle olmamıştır. Kamusal alan- özel alan ayrımı ile dinsel pratikler özel alana itilmiş ve laiklik anlayışına, Batılılaşmaya ters görülmüştür. Bu sebeple tamamen Batı'ya dönük bir modernleşme tarzı benimsenmiştir. Yüzümüzün tamamen Batı'ya dönük olmasından kasıt, kültürel hayatında Avrupalılar gibi olması gerektiği fikrin baskın gelmesidir. Osmanlı modernleşmesi ile Cumhuriyet modernleşmesi arasındaki farklardan birisi bu olmuştur. Cumhuriyet modernleşmesi ile birlikte, bilimde pozitivizm, devlet anlayışında laiklik esas alınmış, kadının örtüden "arındırılması" medeniyete ulaşmada önemli araçlardan biri olarak görülmüştür.

Modern fikir bizlere görünerek var olma anlayışını hakim kılmıştır. Esasında görünerek var olma anlayışı geleneksel dünyadan da bir kopuşu simgelemektedir. Barbarosoğlu'nun da ifade ettiği gibi "geleneksel kültürde gören ve görünen arasındaki ilişki de üstünlük 'görünen' de değil 'gören'dedir" (Barbarosoğlu, 2015: 10). Bu duruma bir kaç örnek verebiliriz; Allah, herkesi ve herşeyi gören Kadir-i Mutlak iken, kimselere de görünmeyendir. Aynı zamanda Osmanlı padişahları görünmez olmak ve "kul"larını gözetlemek adına tebdili kıyafetle dolaşmıştır. Ancak bu gören görünen arasındaki hiyerarşi, modern dönemde sona ermiştir. Barbarosoğlu'na göre (2015:15), modern dünyada varolabilmenin yolu "görünme"den geçmektedir. Fotoğraf makinesinin icadıyla bu hiyerarşi yıkılmıştır. Artık görünen olmak, fark edilmek önemli hale gelmiştir. Bu sebeple geleneksel anlamda görünen olmamak için kendini olabildiğince gizleyen, örten kadın, modern hayatta görünür olabilmenin yollarını aramıştır. Görünen olmak kişiye bir kimlik

kazandırmaktadır. Tesettürün de gizlemek-örtmek anlamları bu yolla değişikliğe uğramıştır. Görünür olmayı göze alan birey, denetlenmeyi de göze almış demektir. Bu durumda modern tesettür anlayışında kadın, daima denetlenmekte ve bakışların üzerinde olmasını göze almaktadır.

Günümüzde aynı zamanda postmodern düşüncenin öne çıkardığı özgürleşme, kendini gerçekleştirme, bireyin öznelliğinin dokunulmazlığı gibi yaklaşımlar, başörtüsü ve tesettür giyim tarzının değişmesine ortam sağlayan diğer faktörlerdir. Bu durum, tesettürlü kadının zihinsel ve kimliksel değişimini beraberinde getirmiştir. Bu değişim yalnızca dindar kadınla sınırlı değildir. Aynı zamanda kadının toplumsal ilişkiler ağı içindeki diğer bireylerin ve yaklaşımların bir değişimi de söz konusu olabilmektedir (Akdoğan, Sungur, 2016: 68). Ongun'un bu konudaki çalışmasına göre başörtülü kadın açısından ise, muhafazakâr erkek daha tehlikeli bir dönüşüm geçirmiştir. Muhafazakar erkeğin değişimi, hem rejim hem de muhafazakar toplum açısından hemen kabullenilmiş ancak kadınların değişimi dini bir yozlaşma şeklinde algılanmıştır (Bkz. Ongun, 2010: 38-40). Çünkü kadının başörtüsü değişmez hatta değişmesi bile düşünülemez bir sembol olarak algılanmıştır.

Tesettürlü kadının değişimine yol açan sebeplerden biri de şehirleşmenin yaygınlaşmasıdır. Şehirleşme modernleşmenin önemli sonuçlarından birisi olmuştur. Şehir hayatıyla insanlar, giyim kuşamları üzerinden kimlik edinmiş, hatta itibar kazanmışlardır. Bu sebeple modern tesettür anlayışının ortaya çıkışında şehirleşmenin artışı da önemli bir etkidir. Eğitim gören, şehirleşen, yurt dışı seyahatlerine çıkan, moda uyan, iş hayatına atılan ve uzmanlaşan bu yeni kadınlar, bir zamanlar Batının karşısında farklılıklarını simgelemek için uğraşan kadınlardan farklı bir görünüm sergilemiştir. Geleneksel tesettür anlayışında kadın, annelik vazifesiyle kutsanmış, evine bağlılığı, kocasına sadakati ile var olmuşken; modern tesettür anlayışında kadın, kamusal alanda "insan" olarak sanattan moda, iş hayatından edebiyata, spordan siyasete kadar bir çok noktada kendini yeni bir kimlikle ortaya koymuştur. Artık modern tesettürlü kadın, yalnızca evinde oturan ve anneliğiyle övünç duyan kadın değildir; bunlar da dahil her alanda aktif olan kadındır.

Tesettürün değişiminde islami giyimin piyasa ile bütünleşmesinin de derin etkileri vardır. Haenni'ye göre (2011: 44-45), tesettür giyim mağazaları yalnızca tesettürün yorumlanışında değil, mağazanın ne kadar Batılı olduğu konusunda da bize örnekler sunmaktadır. Örneğin Kahire'deki Flash bayan tesettür giyim mağazasında kullanılan fon müziği (Michael Boton) artık ilahilerin yerini almıştır. Ayrıca mağazanın mekan olarak bulunduğu yer yabancı kökenli mağaza ve fastfood restoranların olduğu bir bulvarın ortasında yer almaktadır. İç dekorasyonu (en ufak bir dini ibarenin olmaması), Avrupa'dan ithal ürünleri (çeşitli tayyör, t-shirt ve gömlekler) ve çalışanlarının kapalı olmaması (bu tür mağazalar için önemli bir yenilik) bizlere değişim hakkında oldukça anlamlı mesajlar vermektedir. Türkiye'de de tesettür mağazalarının, kreasyonlarını sergiledikleri defileler aracılığıyla tanıtılması, adeta modanın merkezi Paris'te olduğumuz hissini bizlere vermektedir. Bütün bu İslami yorumlar, var olan evrensel moda anlayışı içerisinde kendine ait bir tarz oluşturmaya çalıştığının göstergesidir.

Yeni tesettürlü kadın modelinin oluşmasında daha bir çok sebebin olduğunu söyleyebiliriz. Herşeyin modern zamana ayak uydurularak yapıldığı, küreselleştiği bir dünyada tesettür sembolü de zihinlerde farklı anlamlar ifade etmiştir. Bu anlam kaymasına, tesettürlü kadının formel eğitim içerisinde yer alması, İslami sermayenin gelişmesi ve kadınlara sunduğu tesettür giyimin çeşitlenmesi, modanın hakimiyeti, kamusal alanda görünür olma hususunda başörtüsü yasaklarının kaldırılması gibi bir çok sosyal olgu sebep olmuştur. 2000'li yılların başında siyasetin el değiştirerek, muhafazakar kesimi temsil eden Ak Parti'nin iktidara gelişi ile de zamanın radikal islamcılarını bu şemsiye altında toplanmışlardır. Özellikle başörtüsünün legal hale gelmesiyle birlikte deyim yerindeyse "Batıya, kapitalizme, laikliğe karşı mücadele" sona ermiştir. Artık yeni bir nesil ortaya çıkmıştır. Tesettürü ile başörtüsü ile yeni bir kimlik ortaya koyan yeni Türkiye'nin modern tesettürlü kadınları "tesettür eşittir takva" (Barbarosoğlu, 2015: 95) anlayışından "örtülü de güzel olunabilir" anlayışına geçiş yapmıştır.

1.4.Türkiye'de Tesettürün Değişimi

Cumhuriyet'in kuruluşundan 70'li yıllara kadar, başörtülerin küçük üçgenler olarak boy gösterdiği yıllar olmuştur. Bu başörtüler boynun altından düğümlenirken saçlar da önden gözükmektedir. Vücut hatlarını hafifçe belli eden pardösüler dizden dört parmak aşağıya kadar uzanırken, giyilen çoraplar son derece kalın olmuştur. Türkiye'de bu dönemler geleneksel dindar kadınların giyiminin görüldüğü dönemler olmuştur (Barbarosoğlu, 2015:95). Bu dönemde tesettüre yönelik dini bilgiye sahip olarak örtünmeden ziyade kültürel, geleneksel, halk dindarlığına göre örtünme söz konusu olmuştur. Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte başlayan laikleşme, Batılılaşma özentisi, bizatihi örtünme konusunda engellerin ve bilgisizliğin olmasına yol açmıştır. Tesettürlü bir kadın bu dönemde kıyafet almak istediğinde kendisine sunulan seçenekler, küçük kare başörtüler ve diz altı mantolardır. Bu dönemde eğer bir kadın örtünecekse bu formlarda olması beklenmekteydi. 1970'li yıllarda başlayan "dini kaynağından öğrenme" süreci, tesettürü farklı yorumlayan bir neslin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu dönemde başörtüsü saçın bir tek telini bile göstermeyecek şekilde takılmaya başlanmıştır. Pardösülerin boyu ayak bileğinden dört parmak yukarıya kadar uzatılmış, biraz daha ilerleyen dönemde ise artık çarşafa yakın bir çizgide bol pardösüler giyilmeye başlanmıştır. Başörtüler omuzların aşağısına salınacak şekilde örtülmüştür (Barbarosoğlu, 2015: 95). Çünkü bu dönemin tesettürlü kadınlarına göre, takvalı ve islam ahlakına uygun giyinmek böyle yorumlanmalıydı.

1970'li yıllar aynı zamanda siyasi kamplaşmaların arttığı ve üniversitelerde başörtüsü sorununun meydana geldiği bir dönem olmuştur. Kampüslerde boy gösteren tesettürlü genç kızlar 12 Mart 1971 Muhtırası ile başlayan kılık-kıyafet yasağı ile kamudan uzaklaştırılmaya çalışılmıştır. Aktaş'a göre (2006:13), zamanında bilgisiz, cahil bir sınıf olarak hor görülen tesettürlüler, "başka amaçlar güden", "bölücü tutum içine giren", "laikliğe karşı çıkış niteliği alan" kimseler olarak adlandırılmışlardır. Dönemin Milli Selamet Partisi'nin yükselişe geçmesiyle birlikte İslami kesim sesini biraz daha yükseltmiş, yasaklara karşı mücadeleciler bir tavrın içine girmiştir. "Yüksek eğitim kurumlarında okumayı, evine kapanan bir kadın olmak yerine avukat, doktor, öğretmen, mühendis v.b olmayı tesettüre uygun İslami kimliği

ile talep eden bu insanlar, gerçekten de o zamana kadar portresi çizilen; eğitilmeye muhtaç, ne olması gerektiğine kendisi karar verebilme gücüne sahip olmayan 'örtülü kadın' anlayışının dışında yeni bir toplumsal kesimi temsil etmekteydiler. 1970'lerde dönemin İslami duyarlılıklara sahip kesimleri tarafından takip edilen gazete ve dergilerde, üniversitelerde, orta öğretim kurumlarında ve İmam Hatip okullarında başörtüsü taktıkları için mağdur edilen öğrencilerin hikâyeleri sürekli olarak yer almıştır" (Akın, 2006). 1970'li yıllarda dindar ailelere mensup tesettürlü kadınlar, gerek eğitim-iş alanlarında, gerekse sosyal-kültürel alanlarda faal bir görüntü vermeye başlamışlardır (Aktaş, 2006: 44). Bu, tesettürlü kadının toplumsallaşmasını sağlayan yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.

Bu dönemde ayrıca yüksek tahsilli tesettürlü hanımlar tarafından dernekler kurulmuş ve bir araya gelmişlerdir. 1973'te "Hanımlar İlim ve Kültür Derneği" kurulmuştur. Bu dernek 1976 yılında "Şadırvan" adlı bir dergi çıkarmaya başlamıştır. Şule Yüksel Şenler ve arkadaşları tarafından kurulan "İdealist Hanımlar Derneği" ve Fevziye Nuroğlu ile arkadaşları tarafından kurulan "Mukaddesatçı Hanımlar Derneği" ise 1975'ten sonra kurulan, aynı amaç ve karaktere sahip dernekler olmuştur. Bu derneklerin açılması ve faaliyetlerini sürdürmesi tesettürlü kadınların ve genç kızların, cemaatten kamusal alana açılmalarını yüreklendiren bir anlamı taşımaktadır (Aktaş, 2006: 46). Söz konusu derneklerin ve çıkarılan süreli yayınların ortak özelliği, tesettür sorununu merkeze almaları olsa da, kendi içlerinde tesettüre bakış ve tesettürü yorumlayış konusunda farklılıkların var olduğu da göze çarpmaktadır. Tesettürlü kadınların İslami bilinçlenme üzerine yaptıkları çalışmalar, "İslamcı kadın"daki değişim ve dönüşümü bize göstermek bakımından önemlidir. Tesettür anlayışlarındaki farklılaşmalara dikkat çeken ve tesettürlü kadınlar tarafından yazılan bu eleştirel yazılar, tesettürlü kadınları homojen bir toplumsal kesim olarak görmenin yanlış ve eksik bir bakış açısı olduğunu da yansıtmaktadır (Akın, 2006). 1970'lerin sonlarında ortaya çıkan İran İslam Devrimi'de önemli bir değişim noktası olmuştur. Devrimde tesettürlü kadınların ön saflarda mücadele etmesi bir örnek teşkil etmiş ve ülkemizde de tesettürlü kadının evine kapalı, geleneksel formlar içinde yaşayan klasik örtülü kadın modelinin değişime

uğramasına neden olmuştur. Artık inandığı değerler uğruna mücadele eden tesettürlü kadın vardır.

12 Eylül 1980 Askeri Darbesi Türkiye'de önemli bir dönüşüm noktasıdır. Dönüşüm bir çok alanda kendini göstermiştir. Bunlardan birisi de uzunca bir dönem sancısı devam edecek olan kılık-kıyafet genelgesidir. Bu süreçten itibaren kamusal alanda başörtüsü yasağı uygulanmıştır. 28 Şubat sürecindeki yasakçı uygulamalar, sınırları muğlak olan kamusal alandan sistematik bir şekilde dışlanma gibi, birçok başörtülü kadına psikolojik sıkıntıları ve travmaları miras bırakmıştır (Balkanlıoğlu, 2014: 23). Başörtüsü yasağı, kimi zaman alınan bazı kararlarla kısmen yumuşatılmış, kimi zaman ise yeniden tüm sertliğiyle uygulanmıştır. Sonuç olarak, 28 Şubat Kararları'na kadar süren ağır ve sancılı bir süreç, tesettürlü kadınların, kamusal alanda çalışmasına, eğitimine ve bir çok alanda görünür olmasına engel olmuştur. Yasağın içeriği ise yalnızca başörtüsüne yönelik olmuştur. Yani tesettürlü bir kadının pardösü ile başı açık üniversiteye girmesi sorun olarak görülmezken, başörtüsü laikliğe aykırı bulunarak reddedilmiştir. Bu ağır süreç, tesettürlü kadınların yoğun mücadelesine, başörtüsü kimliğine sınıksız sarılmalarına ve onu bayraklaştırmalarına neden olmuştur. Bu uğurda eğitim hayatından vazgeçenler, çalışmayı ve kariyer hayatını bırakanlar, yurt dışına gidenler olmuştur. 28 Şubat sürecinde kamu personeli olarak görev yapan başörtülü kadınların çalışması tamamen engellenirken, kendi mesleki alanlarıyla ilgili özel sektörde çalışmaları da kısmen engellenmiştir. Bu sebeple başörtülü kadınlar bilgi, eğitim ve mesleki anlamda donanımlı olsalar da daha alt işlerde, aynı pozisyonda çalışanların aldıklarından çok daha düşük ücrete çalışmak durumunda kalmışlardır. Başörtülü kadınların, kamu ve özel sektörde, kendi eğitim ve uzmanlık alanlarıyla ilgili işlerde çalışmalarının engellenmesi, onların ekonomik bakımdan ciddi bir refah kaybına uğramalarına, sosyal statülerinin düşmesine yol açmış, sonuçta engellemelerin olmadığı durumda yaşayacakları yaşam kalitesinin altında bir yaşam sürmelerine sebep olmuştur (Özipek, 2008:15-16). Başörtüsü yasaklarının zararları ise yalnızca kadınlar üzerinde değil, başörtülü eşi olan erkekler üzerinde de etkisini sürdürmüştür. Eşi başörtülü olduğu için bir çok erkeğin görevine son verilmiş veya cezalandırılmıştır. Bu durumda ortaya çıkan diğer önemli sorun da aile birliğinin korunmasının zorluğu meselesidir. Yaşanan

sıkıntılardan dolayı boşanan, aile bütünlüğü zarara uğrayan aileler, başörtüsü yasaklarının ortaya çıkardığı zararların doğrudan ve dolaylı nasipçileri olmuştur.

1980'li yıllar yasakların dışında farklı bir dönüşüme de şahitlik etmiştir. Uygulanan liberal politikalar ile geçilen ekonomik dönüşüm politikaları, kapitalizmle daha fazla bütünleşen muhafakar kesimin hayatın tüm alanlarında sınıf atlama, varlıklarıyla görünür hale gelme, yeni kamusal ve sosyal alanlar üretme çabalarını ortaya çıkarmıştır (Ökten, 2016: 28). 1980'li yıllar, Türkiye'nin sadece ekonomisinin değil aynı zamanda İslami sermayenin de (Yeşil Sermaye) yükselişe geçtiği ve ekonomi içindeki payının arttığı bir dönem olmuştur. Türkiye'deki İslami sermaye, 1980'li yılların başında Özal döneminin ekonomideki liberalleşme politikalarıyla kendisine yer bulmuştur. Liberalizasyon süreci, İslami hareketi ilk olarak İslami ekonomik sektörün genişlemesine ve yeni bir İslami burjuva sınıfının siyaset sahnesine girmesine yol açarken, ikinci olarak, liberalleşme politikaları, Türk ekonomisindeki büyük yapısal değişikliklerden yararlanamayanlar için İslam'ın çekiciliğini artırmaya müsait bir ortam meydana getirmiştir (Bkz. Akdoğan, 2000: 168-169). İslami sermayenin söz konusu bu yükselişi, bu kesimin daha fazla görünür olmasına sebep olmuş ve 28 Şubat süreci ile yükselişleri kesintiye uğramıştır. 28 Şubat 1997 günü yapılan MGK toplantısında alınan ve irtica tehdidinin Türkiye'nin önündeki en büyük tehlike haline geldiğini vurgulayan bir dizi kararlar, İslamcı kesime yönelik kuşkuları daha da derinleştirmiştir (Özelge, 2008:48). Yaşanan bu olaylar sebebiyle tesettür/ örtünme 1980'li yıllarla birlikte yeni anlamlar kazanmıştır. Özünde dinsel bir giyinme tarzını yansıtan tesettür, modern söylem ve talepler karşısında ideolojik sembolleştirme aracı olarak görülmeye başlanmıştır. 80'li yıllar hem Türkiye'de hem de pek çok ülkede ciddi dinsel dönüşüm taleplerinin sesli olarak ifade edildiği bir dönem olmuştur. Bu çerçevede din, hem geleneksel olandan farklılaşmayı içermiş hem de modern olana bir itiraz olarak da anlaşılmış ve yine modern olanı içselleştirme konusundaki birçok eğilimin çatışma zemini olarak da dikkat çekmiştir (<http://www.necdetsubasi.com/calisma/makale> , 2017). Bu çatışma zemini, özellikle tesettürlü kadının kimliksel dönüşümünü, hem dindar hem modern görünümünü, kamusal alandaki talepkar söylemlerini ortaya çıkarmıştır.

"90'lı yıllardan itibaren bireyciliğin yükselen değer haline gelmesine ve Özal ekonomisi ile birlikte müslümanların kamusal alanlarda daha fazla yer talep etmelerine bağlı olarak, kapitalist zihniyete eklemeleri; tesettürlü kadınların kıyafetlerinde önce renklerden başlayıp, sonra gittikçe tarzı ve üslubu etkisi altına alan 'bedenim benimdir ve buradadır' anlayışının yaygınlaşmasına sebep oldu" (Barbarosoğlu, 2015: 96).

Bu yıllarda eskiden kullanılan koyu renkli pardösülerin yerini parlak renkli ve dikkat çekici pardösüler almaya başlamış, renklerin parlaklığı ve çığırkanlığı "tesettür modası" adı altında üretimin başlamasına da neden olmuştur. Çünkü iddiasız modeller ve renkler uzun süre kullanılabilir. Oysaki bu yeni renkli ve iddialı modeller sayesinde çabuk demode olan, böylelikle yeni bir tarzın talep edileceği bir süreç başlamıştır. Kısacası 90'lı yıllar tesettür giyimde her bakımdan renkliliğin ve çeşitliliğin başladığı bir dönem olmuş ve kadınlara statü olarak sunulmuştur (Barbarosoğlu, 2015: 98-99). Aktaş'a göre (2016: 32), bu yıllar aynı zamanda, müslümanların iktidara doğru yükselişinin olduğu, iş piyasasında etkin, görünür olduğu ve görüntünün önem kazandığı yıllar olmuştur. İlk tesettür defilesi 1995 yılında Tekbir giyim tarafından gerçekleştirilmiş ve bu durum bazı islami kesimler tarafından eleştirilmiştir. Eleştirilmesinin nedeni ise moda ve defilenin Batı kimliğini yansıttığı iddiasıdır. Tesettürlü kadınların İslami bilinç düzeyini yükseltmede etkili olan islami kadın dergileri, tesettürlü kadınların kamusal alanda daha fazla görünür olmasıyla etkisini kaybetmiş, anlam ve söylem kayması olmuştur. Bu anlam kaymasının sebebi 70'li ve 80'li yılların bir kısmında kadınların çalışma hayatında yer almasına, çocukların ortada kalacağı fikriyle karşı çıkılırken, zamanla hayat şartlarının direttiği ekonomik baskılarla muhatabını kaybetmesidir. 90'lı yılların ikinci yarısından itibaren İslami politikaların popülerleşmesi için kamusal alanda tesettürlü kadınların varlığına ihtiyaç duyulması da bu söylem kaymasının sebeplerindendir (Barbarosoğlu, 2015:102-104). İslami politikaların popülerleşmesi dinin de popülerleşmesine yol açmıştır. Dinin popülerleşmesi ile birlikte "islamcı sosyete" olarak adlandırılan bir kategori ortaya çıkmıştır. Bu kategorinin mensupları lüks arabalara binmekte, zengin giyimiyle öne çıkmakta, lüks otellerde evlenmekte ve muhafazakar kesime ait pahalı otellerde tatil yapmaktadır. Dindar çevrelerde tatil olgusunun zihinlerde yer etmesine de yine bu "islamcı sosyete" sebep olmuştur (Bilgin, 2003: 205). Didim'deki beş yıldızlı otel olan "Caprice Otel"in

muhafazakarlar tarafından tatil amacıyla tercih edilir olması bu durumun örneklerinden birisidir. Kadınlara ve erkeklere özel ayrı havuzların oluşu, içki satılmaması, ibadetin aksamaması için mescidlerin bulunuşu, hem Müslüman olup hem de diğer insanlar gibi tatil yapılabileceğinin mesajı olarak verilmiştir. "Böylelikle hem islami hem de Batılılaşmış bir burjuvazinin su yüzüne çıkmasıyla at başı giden bir İslami tüketiciliğın ortaya çıktığı görülmüştür" (Roy, 2013:106). Dindarların tüketimle tanışmaları ve hayatlarına sokmalarıyla birlikte yeni bir İslami yaşam yorumu ortaya çıkmış ve tesettür de bu yorumun parçalarından birisi olmuştur. Artık dünyanın en pahalı markalarını giyen, pahalı ipek eşarplar takan, boş zaman etkinliğı olarak AVM gezen, tesettürün geleneksel yorumunu yapıbozumuna uğratan, bir çok kimliğıyle kamuda yer alan, sanat icra eden, müzikle uğraşan, moda uyan, daha dün günah olarak değerlendirilen makyajın bugün normal hale geldiğı yeni bir tesettür sembolü vardır. Bu konunun ne kadar dini kurallara uygun olup olmadığının tartışılması ayrı bir konudur. Ancak sosyolojik olarak derin sebeplerinin bulunduğu kesindir. David Chaney "Yaşam Tarzları" (1999) adlı kitabında moda uym biçimlerinin kendi içerisinde muhalif bir tutumu da barındırdığını göz ardı etmememizden bahsetmektedir (Chaney'den akt. Meşe, 2015:147). Bugün İslami giyim sektörleri moda ile uyum içerisinde olarak muhalif oluyorlar şeklinde düşünmek de mümkündür. Örneğın, mağaza sahipleri ile yapılan röportajlarda, kendilerinin de en az Batılılar kadar zevkli, özgün ürünler üretebildiklerini, en az Batılılar kadar güçlü ve aynı zamanda İslami olduklarının mesajını verdiklerini görüyoruz (Meşe, 2015:147). O halde kimi kesimler için uyum ile gelen bir muhaliflik söz konusudur. Kendi tarzlarını ve giyimlerini böyle yorumlayan bir kesim de mevcuttur. Zamanında batılı olarak dışlanan bir çok şey, bugün artık normal olarak algılanmakta ve modern hayata uyum göstermektedir. Örtünme isteğı modernliğın ortaya çıkardığı değerleri kendine özgü tarzıyla dönüştürmekte ve modernlikle uyum içerisinde bir görüntü sergilemektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL DEĞİŞME BAĞLAMINDA TESETTÜR ALGISININ DEĞİŞİMİ

2.1. Muhafazakar Tabanda Yaşanan Toplumsal Hareketlilik

Türkiye'de yaşanan tesettür değişimi, muhafazakar düşüncenin değişimi ile yakından ilişkilidir. Tabanda yaşanan toplumsal hareketlilik, pek çok dönüşümü de beraberinde getirmiştir. Akın'a göre (2011:94-95), Türkiye'de muhafazakar düşüncenin yaşadığı toplumsal dönüşümün belli ayakları mevcuttur. Akın, bu hareketlilikleri mekan hareketliliği (kentleşme ve kentlileşme), ekonomik hareketlilik (kalkınma,zenginleşme), siyasi hareketlilik (bürokraside aktör haline gelme) ve eğitimde hareketlilik (eğitim seviyesinin artışı) olarak değerlendirmiştir. Yaşanan bu hareketlilikleri anlayabilmek özellikle Türkiye'de muhafazakarlığın nereden nereye geldiğini anlama adına önemlidir. Kentleşme süreciyle beraber, ekonomik, siyasi ve kültürel değişimler birbiri ardına yaşanmış, yaşanan her değişimde belli sıkıntılar, arada kalmışlıklar, savrulmalar da beraberinde gelmiştir ve gelmeye de devam etmektedir (Akın, 2011:95). Bugün muhafazakarlar, sosyal, siyasal, ekonomik vb pek çok alanda kendilerini göstermektedir. Yaşanan toplumsal hareketler Türkiye'de yeni bir dönemin başlangıcını oluşturmuş ve muhafazakarlar bu dönemin başat unsuru haline gelmiştir.

Tesettür konusunda yaşanan algı değişimini anlamadan önce Türkiye'de muhafazakarların toplumsal hareketlilik çerçevesinde yaşadığı dönüşümü anlamak konumuz bakımından önemlidir. Bu sebeple çalışmanın bu bölümünde yaşanan toplumsal hareketliliklerden özellikle tesettürü ve tesettür algısını değişime uğratan konular ele alınmıştır.

2.2.İslami Sermayenin Gelişimi

1970' lerden itibaren küreselleşme akımı tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Bu akımın başlamasıyla birlikte İslam ekonomisi ve İslami sermaye de küresel ekonomiye eklenmiştir. İslami sermayenin yükselişine neden olan en önemli faktörlerden biri 1974 yılında OPEC ülkelerindeki petrol fiyatlarının çok yüksek seviyelere çıkmasıdır. Kapitalist ülkeler bu fiyat artışından büyük zarar görmüş ve

krize girmiştir. Bu kriz sonucunda petro-dolarlara bağılı sermayenin bir kısmı uluslararası bankalara fon olarak gönderilirken, bir kısmı ise Müslüman ülkelerde sermaye birikimine yol açmış ve kapitalist sistemin üretim ilişkilerine entegre süreci başlamıştır (Özelge, 2008: 38). Bu süreçte müslümanlar kendi dinsel-kültürel kimliğini de sermayeye aktarmıştır. Bunun neticesinde de kapitalist ekonominin olağan ilişki ağına katılan fakat faaliyetlerinin dini yönleri olduğunu ileri süren bir grup iş adamı kendisini göstermiştir. Sonuç olarak da dini amaçlı faaliyetlerden elde edilen gelirler sermayeye dönüşmüştür (Kıvanç, 1997: 44). İslami sermayede biriken paranın hızlı yüksek artışıyla birlikte Müslüman iş adamları ve beraberinde tüketicileri kapitalist ekonomiye eklemlenmişlerdir.

Dünya genelinde İslami sermayenin yükseliş seyri böyle iken, Türkiye'de Anadolu Sermayesi ya da diğer adıyla Yeşil Sermaye olarak adlandırılan birikimin oluşumu 1980 sonrası Özal dönemi ile gerçekleşmiştir. "Özal, bu dönemde, TÜSİAD üyesi seküler Türk burjuvazisinin ekonomik ve ticari aktivitelerini desteklemekle birlikte, ülkeyi liberal politikaların uygulandığı yeni bir ekonomik sürecin içerisine sokmuştur. Böylece Özal, bir taraftan ülkeyi uyguladığı liberal politikalarla dünya sistemine entegre ederken diğer taraftan Anadolu sermayesinin gelişiminin önünü açacak uygulamalara imza attı" (Demirpolat, 2008: 489). Navaro Yaşın'a göre ise (2002: 232), Özal'ın amacı kaynakları Türk sermayesinin dindar kesimine de aktarmak, böylece Müslüman kapitalistleri, iş adamlarını ve Anadolu'nun küçük tüccarlarını Batı merkezli kapitalizm ile rekabete sokmak ve piyasayı canlandırmaktır. Bu sebeple Anadolu'da dini çevreler arasında gelişme gösteren ve kendilerine Anadolu kaplanları, Yeşil sermaye gibi isimler verilen bu kesimin ortaya çıkışı, Özal sonrası dönemle olmuştur. Artık, kendi içine kapalı ve öz kaynakları sınırlı iş adamı tipinin yerini "dindar" işadamı tipi almıştır. Bu iş adamları ihracata açılmış, yeni araçlar kullanmaya başlamış ve kapitalist dünyaya hızlı bir giriş yapmıştır. Dindar insanların ekonomik olarak gelişmesi sosyal hayatlarını da değiştirmiş, eskiden davet edilmedikleri yerlere davet edilmişlerdir. Zengin imajının değişmesiyle, önceden İslamcı zenginler denilince akla taşradaki bir kaç toptancı gelirken şimdi koca koca holdinglerin, büyük şirketlerin sahipleri gelmektedir (Can, 1997: 60). Bu İslami Sermaye çatısı pek çok iş adamının, tarikat ve cemaatlerin aracılığıyla

oluşturulmuştur. Tarikat ve cemaatler müridlerinden aldıkları destekle büyürken, özellikle merkezi Konya bölgesi olan Kombassan, Yimpaş, Büyük Anadolu Holding, Jet-Pa, İhlas Holding gibi pek çok şirket de muhafazakar iş adamlarının ortaklığıyla kurulmuştur. Bu şirketler özellikle yurt dışında yaşayan gurbetçi ailelerin para aktarımı yaptığı ve paralarının işlendiği; Türkiye'deki muhafazakar ailelerin ise faiz endişesiyle evde biriktirdikleri paralarının tasarruflarını değerlendiren şirketler olmuştur. Bunun yanı sıra, Sabri Ülker, Ali Bayramoğlu, Erol Yarar gibi işadamlarının birleşerek MÜSİAD'ı kurmaları da İslami Sermayenin kuvvetli ana kollarından biri olmasını sağlamıştır. Böylece üç koldan gelişen İslami Sermaye çatısı, modern ve seküler şirketlere kuvvetli bir rakip olma yolunda ilerlemiştir.

İslami Sermayenin yükselişi ile sermaye dolaşımı hızlanmış, dindar kesimin paralarını bu kurumlara aktarmasıyla ciddi bir pazar oluşmuştur. Güven kazanan finans kurumları, modern kapitalist sistemden pay almaya çalışan bir orta sınıfın doğuşunun da habercisi olmuştur. Bu yeni orta sınıf, zamanla büyüyen sermayeleriyle uluslararası pazarda kendini göstermiş, kapitalist sistemle bütünleşmiştir. Bütünleşme ile birlikte tüketim kültüründe büyük bir dönüşüm yaşanmıştır. Dindar orta sınıfın bu yeni tüketim kültürü lükse yönelmeleri şeklinde olmuş, tatillerden konserlere, otellerde davetlerden düğünlerindeki gösterişe kadar etki etmiştir. Sahip oldukları zenginlikleri oldukça cömert bir şekilde harcayan muhafazakar orta sınıf, gereksinimleri karşılamaktan ziyade sembolik anlamlarıyla öne çıkan tüketim anlayışları, kapitalist tüketim kültüründen ne kadar etkilendiklerini ortaya koymaktadır (Özelge, 2008: 39). Bunların yanı sıra elit kesim arasında banka, faiz ve kredi konularının tartışılmaya başlanması kendi aralarında bir çözüm üretme gayretini de beraberinde getirmiştir. Böylece kapitalin İslami sermaye içerisinde giderek artan hegemonyası, dindar iş adamlarını banka ve faiz konularında da etkilemiş bu sebeple, farklı fikirlerin şekillenmesine sebep olmuştur (Ökten, 2016: 26). Faizin İslami ekonomi anlayışına uygun olmadığı şeklindeki fikirler faizsiz İslami Finans kuruluşlarının oluşumuna etki etmiştir.

1980 sonrası paranın gücü ile tanışan yeni kesim, Özal'ın Müslüman iş adamlarını laik burjuvazi ile rekabete sokarak piyasayı canlandırmak olan amacının dışında bir gelişme göstermiş, kapitalist piyasaya uyum göstererek yeni bir dönemi

başlatmıştır. İslami kapitalizm yalnızca ekonomik alanda değil, kendine özgü yeni alanlar üreterek buralarda da başarı elde etmiştir. İslami televizyon kanalları ve radyoları, İslami tatil ve kültür sanat gibi pek çok alanda kendilerini görünür kılmışlardır. Bunların yanı sıra siyaset arenasındaki çalkantılar da Yeşil Sermaye'nin diriliş imkanı bulması ve ilerlemesine zemin hazırlamıştır. Dönemi itibariyle İktidar kesimlerinin ülkeyi dar boğaza sokmaları, yolsuzluk, iç borçlanma gibi önü alınamayan parasal krizlere girmenin ardından ülkede art arda dört büyük kriz yaşanmıştır. Bunlar, 94, 99, 2000 ve 2001 krizleridir. Bu krizlerin ardından sol ağırlıklı partilerin iktidardan düşmeleri ve önce ANAP ile başlayan ardından RP ile devam ederek güçlenen sağ kanat, 3 Kasım 2002'de Ak Parti'nin iktidara gelişiyle yeni bir dönemin de başlangıcını ateşlemiştir (Ökten, 2016: 28). İslami Sermaye artık iktidarın da desteğini aldığı için daha güçlü ve küresel arenada daha aktif hale gelmiştir. Ak Parti ile İslami sermayenin çıkarlarının birbirine uyuşması ile birlikte firmaların sayısında da büyük artış olmuştur. Tesettür firmalarının artışı da bu dönemde yükselişe geçmiş, zamanla da tesettür modası İslami pazarı besleyen en önemli damarlardan biri olmuştur.

Bu dönemde başlayan liberal eğilim ile yalnızca ekonomik alanda değil sosyal ve kültürel alanlarda da köklü değişikliklerin yaşanması söz konusu olmuştur. İslami kesimin tüketim kültürü ile tanışması ile beraber yeni bir dönemin başladığını da söyleyebiliriz. 1980'lerde insanlar her şeyi meta biçiminde tüketmeyi öğrenmiş, kültürel kimlikler dahi bu şekilde metalaştırılmıştır. İslamcılar bu dönemde kendilerini laisistlerden ayırmak adına kendilerine özgün tüketim alışkanlıkları göstermeye çalışmışlardır. Bunu da farklı kıyafetler giyinmek, belli tip yiyecekler yemek (helal kesim), belli tip dükkanlardan alışveriş yapmak ve kendi şirketlerini kurmak gibi somut yönelimlerle göstermişlerdir (Yaşın, 2012: 231). Her şeyin başına "İslami" kelimesinin getirilmesiyle, modern yaşama, kapitalist sisteme entegre olan yeni bir kesim kendini göstermiştir. Bu kesimin oluşmasında islami sermayenin yükselişi büyük bir etki olmuştur. Yael Navro-Yaşın'a göre (2012: 231), İslamcı hareketin popülerliğinin ve gücünün yükselişe geçmesi "İslami ürünler" etiketiyle uzmanlaşan şirketlerin ortaya çıkışından ve dindar kesim için pazar ağının oluşturulmasından ayrı değerlendirilemez. Bu sebeple "yitirilen İslami geçmiş" lerini

tüketim ürünleri ile yeniden benimseyen İslamcılar, bu şekilde kendilerini bir kimlik sahibi olarak tanımlaya başlamışlardır. Sonuç olarak yeni bir İslami bilinçlenmeyi ve yorumu, İslami pazarın yükselişe geçmesiyle paralel olarak okumak mümkündür. Çünkü genişleyen bu İslami şirketler, kendilerinin özellikle giyim ve gıda sektöründe İslami kurallara uygun olduklarını belirterek kendilerini laik kesimden ayrı tutma gayreti göstermişlerdir. Müslüman tüketiciler ise, bu sebeple bu şirketlerin daha güvenilir olduğuna inanarak alışverişlerini İslami şirketlerden yapmaya başlamışlardır.

1980'ler ve 1990'larda oluşmaya başlayan, ancak küçük çapta ve kapalı bir çizgide ilerleyen İslami ürünler pazarı, 2000'li yıllarda büyük gelişme göstermiştir. Bu pazarın gelişip güçlenmesi, muhafazakar kesimin tüketim kültürüyle daha da bütünleşmesiyle sonuçlanmıştır. Özellikle tesettür giyim çevresinde yoğunlaşan muhafazakar iş adamları, tesettürü benimseyen kadınlar için başörtüsü, pardösü ve giyim noktasında çok çeşitli modeller sunmaya başlamışlardır. Tesettürlü kadınlar ise, artık ucuz tesettür ürünlerini tercih etmek yerine, kaliteli ve gösterişli kıyafetlere yönelmişlerdir ve bunun bedelini ödemekten de kaçınmamışlardır. Dükkanlar da moda uygun başörtüsü ve pardösü modellerini tesettürlü hanımların tercihlerine sunma gayretine girmişlerdir.

Kadınlar artan görünürlükleri ve alım güçleri ile özellikle giyim ve moda sektöründe İslami piyasanın en gözde müşterileri haline almışlardır. İslami moda sektörünün muhafazakar kadın modernleşmesinden etkilenmesi ve bir taraftan da bu değişime yön vermesi çağdaş muhafazakar kadının değişimine yönelik sunduğu bilgiler açısından kayda değerdir. Başka bir deyişle kadınlara yönelik İslami piyasada büyük bir ağırlığa sahip olan tesettür giyim sektörünün ve tesettür modasının son zamanlarda çok gelişmesi ve ciddi bir pazar payına sahip hale gelmesindeki en büyük etmenlerden biri de, muhafazakar kadının modernleşmesidir (Balkanlıoğlu, 2014: 53).

Günümüzde ise tüketim kültürü artık çok farklı boyutlara ulaşmıştır. Özellikle teknolojinin gelişimi ve muhafazakar kesimin bu gelişime uyum sağlamasıyla birlikte "online alışveriş" kültürü yükselişe geçmiştir. Çalışan tesettürlü kadınların artması sonucu, tesettür mağazaları online alışveriş imkanını sunmuş ve oldukça yüksek talep görmüştür. Elbette ki bu internet alışverişinde başı tesettür mağazaları çekmektedir. Ancak, bunun yanı sıra bir çok "islami ürün" satışı internet üzerinden

sağlanmaktadır. Hac-umre malzemeleri, İslami tablolar, İslami otel rezervasyonları gibi geniş tüketim yelpazesi mevcuttur. Bu yelpazenin çok geniş bir hal aldığı söyleyebiliriz. Öyle ki, su içeceğiniz zaman sizin yerinize "Bismillah" diyen bardağa varıncaya kadar her şeyin "islami cover" biçimi mevcut hale gelmiştir. Sonuç olarak İslami piyasada ürünlerin çeşitliliği sürekli olarak artmakta, dini kavramlar kullanılarak pazarlaması gerçekleşmektedir. Dindar kesim gün geçtikçe İslami piyasanın kendine özgü tüketim kültürüne daha çok adapte olmakta, bunun yanı sıra modern ürünlerin tüketiminde de oldukça talepkar davranmaktadır. İslami piyasanın her geçen gün büyüyerek katlanmasıyla dindar kesim modern davranış kalıplarının içine daha çok girmektedir. İslami pazarın oluşturduğu tüketim kültürünün, modern tüketim kültüründen çok da farklı olmadığı da geldiğimiz süreçte kendini göstermektedir.

2.3. Tüketime Artışı

Günümüz toplumlarını en iyi betimleyen ifadelerden birisi de “tüketim toplumu” ifadesidir. Bu ifade kendini şehirlerin merkezlerinde olanca ihtişamlarıyla beliren koca koca alışveriş merkezlerinde göstermektedir. Buralardaki mekân planlaması tüketimin günümüz toplumlarındaki merkezi yerine işaret etmektedir (Demirezen, 2010: 98). Tüketim toplumu kavramıyla ilgili pek çok anlam yüklemeleri mevcuttur. Ancak bu kavramın elli yıl öncesiyle eş anlamda kullanılmadığı bir gerçektir. Ayrıca, ülkelere göre de yine bu kavram anlam olarak farklılaşmaktadır. Nitekim, ABD ile Türkiye arasında tüketim toplumu denildiğinde farklı şeyler anlaşılabilir. Ülkemizde tüketim toplumu olmak, refah seviyesinin artmasına ve yaşam koşullarının iyileşmesi anlamına gelebilmektedir. Elbette ki tüketimin artmasına yönelik eleştiriler de mevcuttur. Ancak bir tüketim toplumunun oluşabilmesi için, kapitalist bir toplum biçiminin olması gerektiği açıktır. Endüstrileşmenin ileri düzeye yükselebildiği toplumlar tüketim toplumu olarak karşımıza çıkabilmektedir (Odabaşı, 2013: 40). Tüketim davranışının yayılması bireysel iradeyi aşan bir durumdur. Tüketim süreci özerkliğin ortadan kaldırıldığı, hayatın monotonlaştırıldığı, ve ihtiyaçların hemen herkes için

giderilmemiş, tatmin edilmemiş şeyler olarak kaldığı bir süreç olarak da görülebilmektedir (Köroğlu, 2009: 23). Tüketim toplumunun ayırıcı özelliği, kişilerin ihtiyaçları için tüketmek yerine, tüketimin başlı başına bir amaç, bir ihtiyaç haline gelmesidir. İnsanlar boş zamanlarında ailesiyle piknik yaparak veya muhabbet ederek geçirmek yerine alışveriş merkezlerine gitmektedirler. İnsanlar buralarda ihtiyacı olsun veya olmasın sadece satın almak peşinde koşmaktadırlar. Özellikle alışveriş merkezlerinin içerisinde restorandan markete, kafelerden çocuk oyun alanlarına kadar her şeyin bulunması da insanların tüm eğlencelerini ve vakitlerini burada geçirmelerine sebep olmaktadır. Özellikle yoğun hayatı olan insanlar için bu tür tüketim merkezli mekanlar adeta haftanın stresini attıkları, kafa dağıttıkları mekanlar haline gelmiştir. Bu sebeple tüketim kültürü kavramı, tüketici gereksinimlerinin ilke olarak sınırsız ve doyurulmaz olduğu düşüncesine dayalıdır.

Baudrillard'a göre tüketim, toplumun var olmak için ihtiyaç duyduğu şeylerin bollaşması/yoğunlaşması sonucunda, daha fazla ürün tüketilmesi ya da tüketilmek istenmesi olarak değerlendirilmektedir (Bkz. Baudrillard, 2008). Daha fazla tüketim ise daha fazla refah olarak algılanmaktadır. Özellikle serbest piyasa ekonomisinin bizlere sunduğu bu reçete kabul görmüş bir ideoloji halini almıştır. Ayrıca Baudrillard'a göre tüketim toplumu kendini var edebilmek için nesnelere yok etme ihtiyacı duyar. İnsanlar tüketimin içinde daima kullanıp yok etme arzusu duyarlar. Nesnenin yok edilmesi süreci, üretime alternatif olarak kalır. Bu sebeple Baudrillard (2008: 46) tüketimi, üretim ile yok etme arasında yumuşak bir geçiş sağlayan araç olarak görmektedir. Tüketimde, kendini yok etmede aşmaya, dönüştürmeye yönelik derin bir eğilimin olması tüketimin anlam kazandığı nokta olmaktadır. Bu yüzden tüketim toplumunda insanlar tükettikleri noktada kendilerini var etme gücünü elde etmektedirler.

Tüketim toplumunda gerçek istek ve ihtiyaçlar yerlerini, suni istek ve ihtiyaçlarla doldurmuştur. İnsanoğlu artık susuzluğunu su ile değil marka ile gidermeye başlamıştır. Bu sebeple insanlar susamayayı unutarak adeta kolayı su gibi bir ihtiyaç olarak görmeye başlamışlardır. Bu suni ihtiyaçları karşılayan tüketim malları kendilerine ait bir işaret değeri kazanmış, insanlar zamanla ihtiyaçlarını

karşılama yerine tüketim malının sağladığı işaret değerini satın almaya başlamışlardır. Böylece, insanlar malların kullanım ve market değerinden ziyade malların işaret değerlerine önem vermeye başlamışlardır. Aslında sahip olduğu mal ile kendisini farklılaştırmak, sahip olduğu mal ile gösteriş yapmak yeni olmayan bir durumdur (Demirezen, 2010: 103). Gösteriş tüketimi olarak da adlandırılan bu durumu Thorstein Veblen de Aylak Sınıf Teorisi adlı eserinde ele almıştır. Ona göre (2005: 67), toplumlarda itibarın şartı maddi güç, maddi gücünü göstermenin aracı da zengin bir hayat, gösteriş tüketimidir. Bu gösteriş tüketimi yalnızca zengin sınıfta mevcut olmakla kalmaz, alt sınıflara doğru inebildiği kadar iner. Toplumun en alt sınıfı dahi adet olan gösterişsel tüketimden vazgeçemez. Gösteriş tüketimine konu olan mamulün sahibine yüzde yüz yarar sağlaması da gerekmemektedir. Zaten lüks ve gösterişin anlamı ihtiyacın ötesinde bir haz sağlamaktır. Pahalı bir mücevher, kişiye fiziki olarak bir yarar sağlamak yerine sadece gösteriş anlamında bir haz sunmaktadır.

Modern dönemde insan, hayatını giderek daha az emek harcayarak üretmek, fakat buna karşılık daha fazla kendi refahının üretimi ile geçirmektedir. Baudrillard'a göre (2008: 94), modern insan tüketmek uğruna var olan tüm kapasitesini harcamalıdır. Eğer bunu yapmayı ihmal eder ya da unutursa, kendisine mutlu olmaya hakkı olmadığı sistem tarafından kibarca hatırlatılır. Bu nedenle de esasında modern insan edilgen değil, aksine sahip olduklarının fazlasını almak ve toplum dışı kalmamak konusunda mücadele edendir. Ancak edilgen olma durumu sistemin dışına çıkamama sürecinde kendini göstermektedir. İnsanları çepeçevre saran "daha fazla tüket" sloganına insanlar karşı koyamamaktadır. İnsanlar artık kendilerini tükettikleri ürünler üzerinden tanımlamaya koyulmuş ve tüketmek ikinci doğaları haline gelmiştir. Aldıkları ürün karşısında insanın duyduğu haz, bir sonraki ürüne karşı da merak duygusunu artırmıştır. Böylece insan bir sonraki ürün ile daha fazla mutlu olacağı hayaline kapılmıştır. Ancak mutluluk her bir ürünün alımında bir sonraki ürüne aktarılmış bu sebeple de insana daima tüketmesi gerektiği mesajı verilmiştir.

Batılı yaşam tarzının doğuşu ve gelişmesi başka bir anlamda tüketim kültürünün oluşması Osmanlı'nın son dönemine rastlamaktadır. Kurumsallaşması ise

Cumhuriyet döneminde oluşmuştur. 18.yy.'da Avrupa modasına uygun giysi ve mobilyaların yeni bir hayat tarzı sağlayacağı umuduyla ithal ederek hakim sınıfları batılılaştırma girişimlerinde bulunduğu görülmüştür. Ancak, bu çok yüzeysel Batılılaşma Türk toplumunun küçük, ama önemli bir kesiminin Batılı fikirlere daha fazla açılmasını sağladı (Ahmad, 2012: 35). Tanzimat dönemi (1839) ise modern anlamda tüketim kültürünün oluşmaya başladığı ilk evredir. Tanzimat, Osmanlı toplumunda Batı gibi yaşama hevesinde olan üst tabakanın kendisini geleneksel toplumsal tabakalardan ayırmak için Batılı ürünleri kullanmaya başladığı bir dönemdir. II. Mahmut döneminde (1808-1876) Avrupai kılık kıyafet ve yaşam tarzı benimsenmiş, bunda Batı'nın üstünlüğünün kabul edilmesi etkili olmuştur. Saraylarda, Avrupa tarzı mobilyalar ve eşyalar yerlerini almış, eğlence ve giyim konusunda da Batı modasına uyulmaya çalışılmıştır (Bkz. Barbarosoğlu, 2013: 108-109). Avrupai hayat tarzına yakınlaşma çabaları, zanaatkarların ve geleneksel mesleklerin yitirilmesine yol açmıştır. Eskiden tek tip tüketim malının kullanıldığı ve paylaşıldığı zamanlardan kopuşun yaşanması ile birlikte tüketim kültürü çoğalmış ve sosyal tabakalar kendi zevklerine göre bir yaşam biçimine geçmişlerdir. 19. yy'da vitrinlere bakmak ve mağazaları dolaşmak bir eğlence halini almıştır. Tüketim kültürünün yurdun her yerinde yaygınlık göstermesi 1980'li yıllardaki ekonomide liberalleşme politikalarıyla gerçekleşmiştir. Bu dönemde toplumsal koşullar değişmiş, liberal ekonomi anlayışı benimsenmiş ve bu şekil bir ekonomi oluşturulmaya çalışılmıştır. Büyük ölçüde ileri kapitalist ülkelerin örnek alındığı bu süreç Türk insanı için homo socius'tan homo economicus'a geçiş olarak betimlenmiştir (Bkz. Köroğlu, 2009: 31-32). Liberalleşme anlayışının ülkede sağladığı kalkınma neticesinde tüketim alışkanlıkları da değişmiş, özellikle büyük şehirlerde inşa edilen alışveriş merkezleri insanın sosyal bir varlıktan ekonomik bir varlığa dönüşünün somut göstergesi olmuştur. Büyük mağazaların ve farklı tüketim mekanlarının hızlı büyümesi özellikle 2000'lerden sonra tüm yurttaki etkili olmuştur.

Tüketim kültürü ile birlikte pek çok kavramın yan yana gelmesi ise tüketimin sosyal hayatın tüm alanlarına sirayet ettiğini göstermektedir. Söz gelimi tüketim kültürü ve din kavramlarının bir arada bulunup bulunamayacağı konusu şüphesiz en tartışmalı konulardan birisi olmuştur. Özbolat'a göre İslam'ın tüketim ile olan ilişkisi

üzerinden yürütülen tartışmalarda üç farklı fikir ön plana çıkmıştır. Bunlardan ilki İslam'ın kapitalizm ile zıt olduğu görüşüdür. Bu görüşe göre İslam paylaşmak, kanaat gibi erdemleri ön plana çıkarırken, kapitalizm bencilliği ve tüketimi öne çıkarmaktadır. Bu sebeple de tüketim kültüründe İslam'ı olumsuz etkileyen noktalar olduğu belirtilerek kapitalizme karşı bir duruş sergilenmiştir. İkinci olarak ise dini orta sınıfın, tüketim ile dini hassasiyetleri arasında çelişki yaşadığı fikridir. Buna göre, insanların dini açıdan tereddütleri olmasıyla birlikte alışveriş tutkularından da vazgeçememektedir. Son olarak ise, uzlaşmacı bir yaklaşımla, İslam ile piyasa arasında bir uyumun olabileceği yönündeki fikirdir. Din ve modern yaşamın bir araya getirilmesini kişinin kimliği ile sosyal hayatta görünür olmasını sağlayan unsur olduğu düşünülmektedir. Buna göre, dindar olan evine köşesine çekilmemeli, her alanda aktif olmalıdır (<http://www.birikimdergisi.com/guncel-yazilar>, 2017). Gelineen noktada bu tartışmaların zemininde özellikle uyuşmacı yaklaşımın her geçen gün daha da benimsendiğini söyleyebiliriz. Modern yaşamla bütünleşmeyi başaran dindar kesimin özellikle tesettür giyimde geldiği nokta düşünüldüğünde kamusal alanda görünür olmaktan kaçınmaması, hatta bunu kimliğinin bir vurgusu olarak istemesi, tüketim kültürünün tesettür konusunu dönüştürdüğünü bizlere göstermektedir. Giyim sosyolojisinin kurucularından Veblen'e göre özellikle gösteriş tüketiminin en iyi temsil edildiği alan giysidir. Lüks kıyafetleri giyen kişiler yalnızca değerli malları tüketebileceklerini göstermekle kalmaz, hayatını elde etmek için çalışmak durumunda olmadığını da vurgular. Aynı zamanda gösteriş tüketimi açısından, giysilerin sürekli lüzumsuz bir harcama ile de yenilenmesi gerekmektedir. İtibarlı olmak için müsrif olunması gerekmektedir (Veblen, 2012: 73). Bu noktadan hareketle düşünüldüğünde modern dönemin tesettür anlayışının da bu paralellikte ilerlediğini görmekteyiz. Tesettür mağazalarının gösteriş ve lüksü öne çıkaran kıyafetler üretmesi, alıcıların ise bu gösterişe oldukça talepkar davranması tüketim kültürünün dini alana etki ettiğini göstermektedir. Giyilen gösterişli tesettür kıyafetleri ile maneviyatın içinin boşaltıldığı iddiaları da bu konuya getirilen eleştiriler arasındadır. Giyimde kombin anlayışının tesettür giyimde de yaygınlaşması ile beraber, kıyafetin eşarp ile uyumlu, beraberinde ayakkabı, çanta ve aksesuar ile birlikte tamamlanarak tüketilmesi gerektiği önerilmektedir. Davetlerde ayrı, gündelik zamanlarda ayrı, ofiste ayrı bir şıklık öneren Tesettür dergileri de bu

dönemde en çok takip edilenler arasında yerini almıştır. Barbarosoğlu'nun (2015: 149) "Kamusal Alanın Müberekeleri: Modacılar" betimlemesi de bu noktada önemlidir. Tesettür modacılarının stil önerileri sayesinde kendilerine her alanda farklı bir şıklık oluşturan tesettürlüler, tesettür firmalarının ve modacıların ortaklığında düzenlenen defileleri takip etmekte, her yıl bir önceki yılın modasında kalma endişesiyle yaşamaktadırlar. Geline bu sürecin tüketim kültürünün yansımaları olduğu anlaşılmaktadır. Modern tesettürlü kadınlar, dini ibadetlerini yerine getiren, yılda bir kaç kez Umre yapan fakat tatil zamanlarını da kaçırmayan, kimliğinin en önemli parçası olan tesettürüne toz kondurmayan bir profil ile kamusal alanda yerini almıştır.

2.4. Moda Bağlamında Tesettür Modasının Gelişimi

Tüketimin iletişim aracı olarak en çok kullanıldığı alanlardan birisi şüphesiz ki modadır. Sözlük anlamıyla moda, “değişiklik ihtiyacı veya süslenme özentiyle toplum yaşamına giren geçici yenilik, belirli bir süre etkin olan toplumsal beğeni, bir şeye karşı gösterilen aşırı düşkünlük, yaygın duruma gelmek, herkesçe kabul edilmek” anlamlarına gelmektedir (<http://www.tdk.gov.tr>, 2016). Moda (mode) kavramı, Latince “oluşmayan sınır” anlamını taşıyan “modus”tan gelir. İngilizce karşılığı “fashion” olan kavram, adet, usul, biçim, şekil, tarz, üslup, davranış, kibar sınıf hayatı, üst tabaka, yüksek zümre gibi anlamlara gelmektedir (Barbarosoğlu, 2013: 27). Her çeşit tüketim nesnesinin modayla ilişkili olduğu söylenebilir ancak bu konuda giyim sektörü bir adım daha öndedir. Sosyolojik açıdan ise moda, örf ve adetler, gündelik konular üzerinde sosyal bakımdan onaylanan geçici değişiklikler olarak tanımlanabilir. Aynı zamanda toplum üyelerinin hareket ve davranışlarını belirleyen kurallar arasında moda önemli bir yer tutar (Aslantürk, Amman, 2014: 270). Modanın toplum hayatında bu kadar önemli hale gelmesinin arkasında Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali ile başlayan modern cemiyet oluşturma çabası gelmektedir. Barbarosoğlu'na göre Devrim, modern cemiyetin özelliklerini belirlerken Fransız İhtilali'nden sonra ortaya çıkan burjuvazi halktan ve aristokrasiden ayrışmanın yolunu modada bulmuş, ihtilalle ortadan kalkan kıyafet

hiyerarşisinin ardından moda, herkes için ulaşılabilir hale gelmiştir. Ancak herkesin istediğini giyebilmesi, modanın demode olma sürecini de hızlandırmış, üst tabakadakiler alt tabakadakilerden ayrılmak için yeni arayışlara girmiştir. Bu arayışın neticesinde elbise tasarımcılığı rağbet gören bir meslek olmuştur (Barbarosoğlu, 2013: 13). Bu sebeple modanın toplum hayatında yaygın hale gelmesi giyim alanında kendini göstermiştir. Kıyafetin pahalılığı ve modaya uygun oluşu ölçüsünde toplumda bir statü elde edilmiştir.

İnsanın tüm toplumsal etkinliklerini kapsayan moda, çoğu toplumlarca giysi ve süslenme ile özdeşleştirilir. Toplumsal statünün ve cinsiyetin en belirgin göstergelerinden biri olan ve bu nedenle sembolik sınırların korunmasında ya da yıkılmasında etkili olan giyim, toplumsal yapılar içindeki konumların farklı çağlarda nasıl algılandığını ve statü şuurlarının nasıl belirlendiğini göstermesi bakımından önemlidir (Crane, 2003: 11). Giyim kuşam, kıyafet ve süslenme, esasında insan bedeninin iletişim biçimlerinden birisidir. Kişi, moda olan kıyafetleri toplumsal etkileşimde bir sembol olarak kullanmakta ve kendi dünyası hakkında bilgi vermektedir. Fred Davis'in de ifade ettiği gibi "Hiç kimse bir "hiç kimse" olarak görülmek istemez, ama kıyafetten yararlanılarak birisinin "birisi" olduğu izlenimi oluşturmak mümkündür" (Davis, 1997:72). Aynı zamanda Davis (1997: 27), modanın kendi kendini daim kılan kapitalist bir kültürel komplo, gardıropların planlı bir şekilde sürekli çağdışı kalmasıyla kâr sağlamaya yönelik kurumsallaşmış, sinisi bir tezgah olabileceğini de aktarmaktadır. Buradan da anlaşılacağı üzere moda, bireyin değişiklik ihtiyacını/arzusunu belli bir süre etkin olan toplumsal beğenilere göre gidermesini de ifade etmektedir. Bu sebeple moda daima "daha fazla tüketme" duygusunu ortaya çıkaran bir kavramdır.

Moda, herhangi bir zamanda ortaya çıkabilir ve çeşitli etkenlere bağlı olarak değişebilir. Peki moda neden ve nasıl değişir? Bunun üzerine Simmel şöyle demektedir: "Yüksek tabakaların modaları, kendilerini alt tabakaların modalarından ayırır; ne zamanki alt tabakalar yüksektekilerin modalarını devralmaya başlar, o zaman yüksek tabaka bunlardan vazgeçer" (Simmel, 2013: 104).

Simmel, moda döngüsünü de şu şekilde açıklamaktadır:

Toplumsal formlar, giysiler, estetik değerlendirmeler, insanın kendini ifade ettiği tüm stiller, modanın yarattığı kesintisiz dönüşümler çerçevesinde kavranıyorsa, o zaman moda -yani yeni moda- bu bakımlardan sadece üst zümrelere etki eder. Alt tabakalar üsttekilerin stillerini sahiplenmeye başladığında, üsttekilerin kendi etraflarına çektiği sınırı aşmış, o modayla simgelenen sınıfsal bütünlüklerini ortadan kaldırmış olurlar; işte o zaman üst zümreler o modadan vazgeçip, yine kendilerini geniş kitlelerden ayırt etmelerini sağlayacak başka bir modaya yönelirler. Ve oyun baştan başlar (Simmel, 2003: 106-107).

Simmel'in moda ile ilgili saptamaları önemlidir. Modada taklit öğesinin ve sınır çizmenin önemine vurgu yapmaktadır. Aynı sınıftan, zümreden olanların birliği simgelenirken, alt gruplar dışlanmaktadır. 'Son moda' olanın takibi yalnızca üst zümreye ait bir birlikteliği ifade edebilir, alt sınıf yalnızca taklitçi olarak kalmaktadır. Buradan hareketle modanın kitlece benimsenmesinde taklit olgusu öne çıkmaktadır. Bu olgu ile birlikte moda rüzgarı üst tabakadan alt tabakaya, Batı ülkelerinden Doğu ülkelerine doğru esmektedir. İbn Haldun bu noktada toplumların birbirini taklit etmesini yenilgiye uğrayanın yeneni taklit etmesi olarak tespit etmiştir. Buna göre yenilgiye uğrayan toplumlar giyim kuşam, hayvana binmek, silahlanmak ve bütün diğer hal ve işlerinde kendisini yeneni taklit etmeye başlar (İbn Haldun'dan akt Barbarosoğlu, 2013: 39). Buna göre, alt sosyal gruplar "taklit" ilkesi ile üst tabakadakilerin giyim şeklini kendilerine göre yorumlarlar ve böylece bir statü elde etmeye çalışırlar. Üst tabaka ise, alt tabakanın kendini taklit etmesini fark ettiğinde farklılaşmak adına yeni modanın takipçisi olurlar. Bu döngü bu şekilde devam etmektedir. Fakat modanın sınıf farklılıklarını ortaya çıkaran yönünün yanı sıra grupları bütünleştirmeye özelliğine de değinmek gerekmektedir. Jean, bu noktada iyi bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Davis'in tespitine göre (1997: 84) jean, zenginlik ve statü gibi ayrımları ortadan kaldırmakta ve İnsanların birbirlerinin karşısına bu ayrımlardan sıyrılmış şekilde çıkmalarını sağlamaktadır. Rahatı, konforu, kaygısızlığı ve sosyal ilişkilerde canlılığı anlatan jean bütün sınıf, yaş, cinsiyet, bölge, ülke, ideoloji sınırlarını aşarak bugünkü evrensel düzeyde giyilip geniş kabul gören bir giyim unsuru haline gelmiştir. Ancak jean markalaştığında yeniden sınıfsal farklılık karşımıza çıkmaktadır. Üst gruptakiler marka jean giyerek kendilerini diğer gruplardan ayırmaktadır.

Modanın toplumda yaygınlaşmasıyla beraber "güzellik" algısı görünür olan bir meta haline gelmiştir. Modernizm ile başlayan görünür olma arzusu güzellik

algısının ferdin beğenisine göre değil kitlenin beğenisine göre olması gerektiği şeklinde değişmiştir. Bu sebeple güzel olan şey moda, moda olanın ise güzel olduğu anlayışı hakim olmuştur. Moda olanın tüketimi, güzel olana sahip olmak anlamına gelmektedir. Bu düşünce çerçevesinde moda ile tüketim birbirini besleyen iki olgudur. Modanın değişkenliği ile tüketim iç içe geçmiştir. Modayı takip eden kişiler için adıkları ürünün fonksiyonel oluşu önemli değildir. Önemli olan moda için uygundur. Alınan giysiler modası geçtiği anda atılmaktadır. İsrاف kavramı moda için anlamsız bir kavramdır ve esas olan modayı takip etmektir. Dolayısıyla modanın dinin israf etmeme noktasında salık verdiği öğüt, modanın güncel olanı takip etme noktasıyla çelişmektedir. Moda, değişiklik ve değişme olgularına dayanırken kutsal olanın değişmez özelliğiyle bir çatışma içine girmektedir. Çünkü dinler insanlara ne tip kıyafetler giyecekleri konusunda bir takım sınırlar koymuşlardır ve bu müeyyideler, modanın 'cinsi cazibe oluşturma' prensibine ters düşmektedir. Dolayısıyla moda, kutsalın yani değişmez olanın yaptırımıyla çatışma haline girmektedir. Bu çatışma yaşanırken moda kendini de bir tabu olarak sunmaktadır. Kutsal olanın tüm motiflerini kullanarak yapmaktadır bunu. Defilelerin adeta bir ayın havasında sunulması buna bir örnektir. Moda, kendi etrafında kutsal bir alan oluşturma çabası içine girmektedir. Modern dünyada kutsal olanın sınırları daralırken, kutsal olmayan kutsalın sahasına taşınmaya çalışmaktadır (Barbarosoğlu, 2013: 43). Din ile modanın birbiriyle karşıt olduğu yerler olduğu kadar benzer olduğu yerler de mevcuttur. Modanın kişiye aidiyet veren, bir gruba ait olmasını sağlayan bir yapısı da vardır. Bu yönüyle moda ve din bir noktada birbirine benzemektedir. Din ve moda bir anlam ve anlamlandırma sistemi sağlayarak, kişilere kimlik, yaşam tarzı, tüketim kalıpları, toplumsallaşma ve gündelik hayatta kullanabilecekleri semboller sunmaktadır. Örnek olarak, Türkiye’de 1980’lerde başlayan ve 1990’larda yoğunlaşan İslami moda anlayışı, din ve modanın kesişimini oldukça net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Bugün İslami moda veya tesettür modası diye nitelendirdiğimiz şey, modanın kutsal ile olan ilişkisinin bir tezahürüdür. Günümüzde özellikle eğitim gören, çalışan veya kamusal alanda aktif olan her tesettürlü kadının İslami modadan haberdar olduğunu bilmekteyiz. Reklamı yapılarak sunulan pahalı kıyafetler ve takılar

esasinda 'örtünmek' için değil 'sergilemek' içindir. Artık tesettürlü bir kadın için de nasıl algılanacağı, nasıl görüleceği, beğenilip beğenilmeyeceği önemlidir (Erkilet, 2012: 38). Bu nedenle de moda ile oldukça ilgilidirler. Kendilerine nerede nasıl giyinmeleri konusunda her türlü stil, kombin hazırlayan tesettür modacıları Simmel'in bahsettiği şekliyle üst kesim tesettürlü kadınlara tasarımlar yapmaktadır. Ancak alt kesim tesettürlü kadınlar yine taklit olgusuyla hareket ederek, üst kesime öykünmektedirler. Sosyal medyada binlerce takipçisi bulunan İslami modacılar, zengin tesettürlü kadınlar yoğun bir ilgi görmektedir. Onların nasıl giyindikleri, giyim önerileri, baş bağlama biçimleri (her ortama göre ayrı) tesettür modasının da en az Batılı tarzdaki moda kadar yüceltildiğini göstermektedir.

Günümüz tesettürlü kadınları, geleneksel tesettür biçiminden uzaklaşarak modern (modaya uygun) tesettür biçimleri ile kamusal alanda görünür olmaya başlamışlardır. Esasında bu görünme bir anda olmamış, bir çok sosyal, ekonomik sebeplerin eşliğinde meydana gelmiştir. Türkiye'de özellikle 1980'lerden başlayarak artan kadının sosyal, siyasal alanda aktif rol alışı modern tesettürlü kadın figürünün oluşumunda etkili bir paya sahiptir. Tesettürün moda içerisinde kendine ait bir alan oluşturması ise 'yeni muhafazakar' ların gözde ilgi alanı olmuştur. Moda kavramının oluşturduğu Tesettür Modası kavramı tartışmalı bir konu haline gelmiştir. Tesettür ile modanın yan yana gelip gelemeyeceği hakkında çeşitli fikirler savunulmuş, fakat nihayetinde moda, tesettürün bir çok alanında kendini gösterir olmuştur. Tesettürlü bir kadın kullandığı eşarbin markasını göstermek için, eşarpta markanın yazılı olduğu kısmı sırt tarafına getirmekte ve böylece herkese "ben bu marka eşarp kullanıyorum" mesajını vermektedir. Özellikle eşarbin yeni sezona ait oluşu kadının modayı ne kadar iyi takip ettiğinin de bir göstergesi olmaktadır. Ayrıca kıyafetlerde yer alan marka simgeleri, en pahalı ürünlerin kullanılması tesettür ile modanın yan yana geldiğini ispat eder niteliktedir. Cihan Aktaş yaptığı bir açıklamada "piyasa dolgulara kar açısından bakar, kamusal alanın bu yeni yüzlerini de hesaba katmaktan gecikmedi" (Aktaş, 2014: 28) diyerek giyim piyasası için tesettürlü kadınların önemini vurgulamaktadır.

1980'li yıllarla birlikte kırsal geleneksellikte özdeşleştirilen ve geri kalmışlıkla nitelendirilen İslamcılık kabuk değiştirmiş, başörtülü kızların

üniversitelere girmesiyle, Müslüman girişimcilerin kapitalist ekonomide yer edinerek zenginleşmeleriyle yeni bir dönem başlamıştır. Geleneksel kadından farklı olarak örtünmeye başlayan bu kızların tesettür anlayışına, 1980'lerden sonra Müslüman girişimciler 'tesettür giyim' ile yeni bir piyasa oluşturmuşlardır (Hekimoğlu, 2014: 17). Bu piyasa bugün kendi modasını üretmekte, defileler ile kadınların beğenisine sunmakta ve hatta dünyaca ünlü markaların kıyafetlerini tesettür adı altında yeniden yorumlamaktadır. Gelişen moda anlayışı ile birlikte Barbarosoğlu'nun deyimiyle yeni imajlar üretilmeye başlandı. Ona göre (2017: 19), oluşturulacak yeni imajların dini hassasiyet noktasında kafa karıştırıcı olmaması için de takva konusu dindarların gündeminden çıkarıldı, daha doğrusu modern imajların sahibi olabilmek için çıkarılması şart görüldü. İmajın bu kadar önemli hale gelmesinde tüketim ile birlikte artış gösteren modanın ve modanın salık verdiği görünür olma arzusunun etkisi büyüktür. İnsanlar kendilerine itibar kazandıracak yeni imajların peşine düşmektedir. Oluşturulan bu imajlar ise diğerlerinden farklı ve pahalı olması ölçüsünde kıymetli görülmektedir. Müslüman'ın kanaatkar olması gerektiği fikri "Müslüman her şeyin en iyisine layıktır" anlayışı ile değişime uğramaktadır. Moda, bu noktada tesettürlü kadınların değişiminde büyük bir rol oynamaktadır. Günümüzde artık önemli olan dikkat çekmek ve fark edilmektir. Farkın farkedilmesi için de imajlar sürekli olarak yenilenmektedir (Barbarosoğlu, 2017: 13). Öyleyse tesettürlü kadınların, modern olarak tanımlayabileceğimiz kadınlardan farkı ne olmaktadır? Yalnızca giyindiğinin, eğlenmek için oturduğu mekanların, tatil için gittiği lüks otellerin, verdiği gösterişli davetlerin önüne "islami" etiketinin getirilmesinden başka? Din, insanlara bir zihniyet bir dünya görüşü sunar. İnsanlar kendisine sunulan bu pencereden dışarıya bakarak dış dünyayı yorumlarlar. Müslüman kadın İslam dininin kendisine sunduğu kanaat, takva, zühd gibi pencereler yerine modern hayatın sunduğu pencerelere yönelmektedir. Kendi dünyasını bu şekilde inşa etmektedir. Bu inşaa sürecinin gideceği nokta ve dönüşümün oluşturacağı etkiler ise oldukça derin olacaktır.

2.5.Kamusal Alana Çıkış

Öncelikle, “kamusal alan” kavramı “modernite” ile paralel giden bir süreci ifade eder ve modern toplumların ürettiği bir kavram olarak karşımıza çıkar. Kamusal alan, bir “aşma”ya tekabül eder. Modern kapitalist ilişkilerin selameti için, eskiye ait daha doğrusu eskiden olan dinsel, etnik vb. kültürel aidiyetleri ve onların meşruiyetlerini aşma yolunda oluşturulan bir alandır (Kentel, 2008: 29). Kamusal alan kavramı, özellikle sosyal ve siyasal bilimlerin tartışılan konularının başında gelmektedir. Kamusal alanın sınırlarının ne olduğu, kamusal alanın neresi olduğu konusunda pek çok tartışma mevcuttur. Ancak Kamu ve Kamusallık tartışmalarının Jürgen Habermas'a ait 1962'de yayımlanan *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü* eseri bu konunun yaygınlaşarak tartışılmasına zemin hazırlamıştır. Habermas'ın kamusal alanın tarihçesini ve yapısal dönüşümünü anlattığı eserinde, modern kamusal alanın nasıl oluştuğunun da tarifi verilmektedir. Ona göre (2009: 98-103), kamusal alan her şeyden önce tüm vatandaşlara açık olan bir alana işaret etmektedir. Kamusal alanın ortaya çıkışı 17. ve 18. yüzyıllardaki Batı ülkelerinde beliren kahvehaneler, salonlar, balo salonları vb. alanların oluşumuyla başlamıştır. Özellikle kahvehaneler ve salonlar çeşitli fikir tartışmalarının yürütüldüğü mekanlar haline gelmişti. Fakat bu yeni oluşan alanlar, bir sınıf olarak belirginleşen burjuvanın sosyal ve siyasal taleplerinin karşılandığı yerler olarak gelişmiştir. Bu sebeple esasında kamusal alan "burjuva kamusal alan" olarak belirmiştir, yani egemen sınıfların alanıdır. İktidarın, ideolojisiyle, işaretleriyle kendini gösterdiği, gerçekleştirdiği bir alan olarak kamusal alan, dinin, bölgenin, yerel dillerin, yerel güçlerin yenilip, burjuva ideolojisinin meşruiyetinin tesis edildiği bir alandır. Yeni kamusal alanda aristokrasi, ruhban sınıfı gibi eski rejimin egemenlerinin ellerinde bulundurdukları meşruiyetin yerini, liberal ideoloji ve serbest girişim meşruiyetleri almıştır (Kentel, 2008: 31). Böylece kamusal alan bir anlamda, özgürük alanı, fikirlerin serbestçe ifade edilebildiği bir alan olarak belirmiştir.

Habermas'ın kamusal alan olarak nitelediği mekânlar, bir araya gelen topluluğun davranış tarzı, akıl yürütme biçimi ve onlara yön veren konular bakımından farklılık gösterse de, genel olarak hepsi arasında süreklilik kazanma eğilimi taşıyan bir tartışma örgütlenmektedir. Dolayısıyla bir araya gelen insanların

statüleri önemszenmez, eşitlik anlayışı söz konusudur. Rütbe ve mevkiler, yerini eşdeğerlik ölçüsüne bırakır (Habermas, 2009: 106). Bunun yanı sıra yazılı eserlere ulaşmanın kolay hale gelmesiyle birlikte insanlar, kamusal alanda tartışılan konular hakkında fikir yürütme kapasitesine sahip olmuşlardır. Özellikle edebi ve fikir tartışmaları (felsefi) herkese açık olan alanlarda yapıldığından dolayı, kamusal mekanların hitap ettiği kitle genişlemiştir. Oluşan kamusal alanlarda, siyasi iktidara yönelik eleştiriler ve rasyonel tartışmalar da olmuştur. Bu eleştirilerin yapılabilir olmasından dolayı, burjuva kamusal alanın devlet otoritesinden ayrı bir alan olarak biçimlendiğini söylemek mümkündür. Bu sebeple, Habermas'ın burjuva kamusal alan olarak tanımladığı kamusal alan, dönemin demokratikleşme sürecine önemli katkılar sağlamıştır.

Kamusal alan-özel alan ayrımı yeni bir dünya düzeninin inşası anlamına gelmektedir. Bu düzenin öğrenilmesi ise Batı toplumlarında kendi iç dinamikleriyle ortaya çıkan bir süreç ile olmuştur. Modernleşme ve beraberinde getirdiği sekülerleşme fikri ile birlikte oluşacak yeni düzende kamusal alanın, pre-modern olana ait olmaması gerektiği fikri benimsenmiştir. Dini simgelerin, dine ait olanın, eski olanın dışlandığı, rasyonel ve akılcı düşünmenin merkez alındığı modern bir alana işaret etmiştir kamusal alan. Fabrikaya giden modern bir insanın artık dinine, anadiline, kültürüne, kısacası kendi özel anlam dünyasına ihtiyacı yoktur; ondan beklenen bunları evinde bırakması, kamusal alana bunlardan sıyrılmış bir şekilde çıkmasıdır (Kentel, 2008: 29). Çünkü kamusal alan insanın anlam ve inanç dünyasına ait bu kavramların yer almadığı, herkesin eşit ve tek tip olarak var olduğu bir alana işaret etmektedir. Kamusal alan özel alandan kendisini özerkleştiren bireylerin alanı olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla, yeni sınıf ve iktidar ilişkilerinden doğan modern kamusal alanın bujuvazinin “kendi için özgürlük” arayışına tekabül ettiğini söyleyebiliriz (Kentel, 2008: 31). Buradan hareketle modern kamusal alanın burjuva topluma ait modern fenomen bir terim olduğu görülmektedir.

Özbek'e göre Türkiye'de ise "kamu" dendiğinde akla ilk başta "devlet" gelmektedir. Kamu dediğimizde devlet idaresi, organları, kuruluşları, görevlileri yada etkinlikleri gibi devlete ait ya da devlet kontrolünde yürütülen resmi bir alanı

kastederiz. Oysa ki Habermas'ın dediği gibi (2004: 31), kamusal alan her şeyden önce toplumsal yaşamımızda komuoyunun içinde olduğu bir alana tekabül etmektedir. Türkiye'de kamusal alan kavramının bu şekilde algılanmasının altında belli sebepler yatmaktadır. Türkiye'deki toplum bireylerinin fikir alışverişinde bulunduğu, kendilerini ilgilendiren konularda müzakere ettiği bir kamusal alan tanımından bahsetmek zordur. Çünkü Habermas'ın bahsettiği ideal kamusal alan kavramının aksine Türkiye'de kamusal alan devlet ideolojisinin topluma empoze edildiği bir alanı ifade etmektedir. "Kamusal alan siyaset ve kadın arasındaki karmaşık bağlantılara ışık tutabilmek için, Türkiye'nin yakın geçmişinde ve bugününde yaşanan iki tarihsel tecrübeyi anlamak önemlidir: 1920'lerdeki modernleşme projesi ve 80'lerde ortaya çıkan İslamcı hareket" (Göle, 2013: 19). Öncelikle Türkiye'de modernleşme süreci 1920'lerde başlamış ve yukarıdan aşağıya yani devlet eliyle halka öğretilmeye çalışılmıştır. Batı'nın kendi tarihsel süreci ve tecrübeleri sonucunda elde etmiş olduğu modernleşmeyi, Türkiye bir formül olarak kendisine uygulamaya çalışmıştır. Türkiye'nin modernleşme sürecinde belirleyici güç bürokrasi olduğu için kamusal alanın belirlenmesi de yine aynı el tarafından olmuştur. Devlet, modernleşmenin itici gücüdür ve kamusal alan da devletin ideolojisini yayma işlevi görmelidir.

Türkiye'de modernleşme projesi laiklik anlayışı ekseninde ilerlemiş, bu sebeple de modernlik laiklik ile eş anlamda kabul edilmiştir. Türkiye kamusal alanı belirleme hususunda Fransızların laiklik (laicite) anlayışını örnek almıştır. Fransız laikliğinin üç ana prensibi ile benzerlik ve farklılıklar taşımaktadır. İlk önce din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması yani kamusal alanın dinden ayrılması konusu, Türkiye'de dini söylem ve eğitimi modernist ideallerle aynı çizgiye çekebilmek adına din, devletin kontrolü altında tutulmuştur. İkinci olarak tüm inanç ve mezheplere eşit davranma konusu, Türkiye'de Sünni İslamın daha öne çıkarılması biçiminde gözlenmiştir. Son olarak kamusal alanın seküler ve evrensel olması konusunda Fransız laklığıyla benzerlik göstermektedir; kişiler kamusal mekanlara girerken yerel ve dini kimliklerini bırakmakla yükümlüdürler (Bkz. Göle, 2013: 22-23). Dini simgelerin kamusal alandan dışlanma süreci ile türbe ve tekkeler kapatılmış, sarık ve fes yasaklanmış ve latin alfabesi getirilmiştir. Çünkü kamusal alan inanç, kültür ve

dini simge ve sembollerin alanı olmaktan uzak tutulmak istenmiştir. Laiklik projesi ile Türkiye'de modern hayatı yerleştirebilmek adına dine ait simge ve pratikler kamusal alandan dışlanmıştır. Dolayısıyla kamusal alan, devlet idaresini elinde tutan kesimin kendi istekleri doğrultusunda gelişen bir mekan olarak yer etmiştir. Bu isteklere uygun olmayanlar ise Batılılaşmamış fikriyle kamusal alana girememiş yani yasaklarla karşılaşmıştır. Özellikle İslami kesim, modernleşmekten uzak, Batılı düşüncelerin dışında olan bir kesim olarak görülmüş ve kamusal alandan uzaklaştırılmıştır. Türk halkının gözünde kamusal alan, herkesin sınıf farkı olmadan bulunabileceği ortak bir yaşam alanı olarak değil, belli talep ve tercihlerin bulunabildiği alan olarak anlaşılmıştır. Modern olanın kamusal alanda görünürlük hakkı olduğu benimsenmiş ve Cumhuriyetin kuruluşundan beri böyle tanımlanmıştır.

Daha çok Fransa'dan ithal bir model olarak uygulamaya konulan Türk modernleşmesinin en önemli hedefi, modernleşme modeline uygun yeni bir ulusun inşa edilmesiydi. Modernleşmenin getirdiği "araçsal akıl" vasıtasıyla kurulacak olan ulus karşısında, din, bu araçsal akıla uygun olmadığı gerekçesiyle bir engel olarak görülmüştür. Dinin otoritesinin azaltılması ve laik düzende oluşturulacak kamusal alandan temizlenmesi için çok yönlü bir çaba harcanmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı vasıtasıyla modernleşmeye uyumlu, bir "doğru din" yorumu stratejik olarak yerleştirilmeye çalışılmıştır (Kentel, 2008: 32). Türk modernleşmesinde kilit nokta kadın ekseninde meydana gelmiştir. Kadının kamusal alanda vatandaş olarak kurgulanması Türk modernizminin temel taşını oluşturmuştur. Başörtüsünün kaldırılması, zorunlu eğitimin kız-erkek karışık yapılması, seçme ve seçilme hakları gibi kadınların hukuki hakları elde etmesi ve İslam aile hukukunun kaldırılması kadınların kamusal görünürlüğü için önemli görülmüştür. Bu sebeple kadının, gövdesel, siyasi ve toplumsal görünürlüğü, oluşturulan yeni kamusal alana şekil vermiştir (Göle, 2013: 24). Bu modernleşme çizgisine ulaşamayanlar ise dışarıda bırakılmıştır. Türkiye'de bu kesimi İslami kesim olarak tanımlamak mümkündür. Konumuz çerçevesinde başörtülü ve tesettürlü kadınlar, inançlarını kamusal alana taşıdıkları gerekçesiyle çalışma hayatından, eğitim hayatından dışlanmışlardır. İslami kesim ve özellikle başörtülü kadınlar, uzun yıllar siyasi erkin bu meseleyi kendi istekleri doğrultusunda yönetmelerinden dolayı seslerini çıkaramamışlardır. 1968

yılında başındaki örtüyü açmadığı için Ankara İlahiyat Fakültesinden atılan Hatice Babacan, 1973'te başörtülü bir avukat olan Emine Aykenar'ın barodan atılması, tesettürlü kadınlara hem başörtülü olarak eğitim alabileceği noktasında ümit verirken hem de başörtüsü ve kamusal alan arasındaki gerilimi de göstermektedir (Aktaş, 2006: 339). Şehirleşme hayatının artışı, büyük kentlere göç, eğitimin yükselmesi Müslüman kadınların kamusal alanda mevcut olan yasaklara karşı mücadele geliştirmesine neden olmuştur. Kimi kadınlar şehir hayatında ve kamusal alanda vatandaş ve memur olarak görünmek adına, başörtülerini açmak durumunda kalmış, bu durum ise diğer kadınların özel hayattan kamusal mekanlara doğru akışını hızlandırmıştır. 1980'lerden sonra kamusal alan tartışmaları artış göstermiş, Cumhuriyetçi kamusal alan fikri, bazı sivil toplum hareketlerinin baş kaldırışıyla karşılaşmıştır. Özellikle Müslüman kız öğrencilerinin üniversite kapılarında boy göstermesi, islami kıyafetleriyle eğitim almak istemeleri laik kamusal alana yönelik yapılan önemli bir meydan okuma olmuştur. Başörtülü kadınlar uzun yıllar kamusal alana katılma isteğiyle mücadele etmişler ve dini fikirlerin kamusal alandan dışlanması düşüncesine karşı çıkmışlardır. Aktaş'ın ifadesine göre (2016: 25), insanlar özel alandan kamusal alana sanki bir yılan gibi kabuk değiştiriyormuşçasına çıkamaz. Kamusal alana çıkarken, zühdü, takvayı, sabrı ve ihlası bir kenara bırakamaz. Beş vakit ezan okunan ve her mahallesinde en az bir tane cami bulunan bir ülkede din, kamusal hayattan nasıl uzak tutulabilir? Batı'daki insanlar için kamusal hayata çıkmak, kendilerine yabancı olan bir alana çıkmak değilken, Türkiye'de kamusal alana çıkmak Batı gibi olmak adına yapılmış bir modeli örnek almak, dolayısıyla kendimize ait olmayan bir sosyal hayata uyum sağlamaya çalışmak gibi bir akıl tutulması olmuştur.

Türkiye'de kamusal alanın yeniden tanımlanması, eğitilmiş, kentli ve bilinçli kadın imajının kamusal alana çıkma talebiyle aynı tarihselliği taşır. Araştırmanın diğer bölümlerinde ifade edildiği gibi, Özal'ın ekonomik alana getirdiği neo-liberal hareketler sayesinde yükselen İslami Sermaye, tüketim ile tanışan yeni kesim, tesettürde modanın esintileri gibi etkenlerin yanı sıra kamusal alanın dönüştürülmesi de tesettür algısının değişime uğramasında önemlidir. Başörtüsü yasaklarının önce eğitim alanından daha sonra da kamusal alandan kaldırılmasıyla birlikte tesettürlü

kadınlar daha fazla görünür olmaya başlamışlardır. Kendisini ev ve cemaat merkezli tanımlayan, geleneksel anlamda eş ve zevceliğiyle ön plana çıkan tesettürlü kadının dini konumunu, modern sosyal hayat ile bağdaştırmaya çalıştığına şahit olmaktadır. 90'lardan itibaren kendi kamusal alanlarını oluşturmaya başlayan kadınlar, 2000'li yıllarda Başbakan ve Bakan eşlerinin başörtüleriyle kamusal alanda görünmeye başlamasıyla birlikte Türkiye'ye özgü bir kamusal alan oluşturmuştur.

Türkiye'de başörtülülerin kamusal alana girmesiyle birlikte modern hayata ait görüntülerde değişim yaşanmıştır. Tesettürlü kadınlar kamusal alanda daha fazla görünür oldukça, annelik ve zevcelik vazifelerini hatırlatan gelenek ile çatışmaya başlamışlardır. Bu durum onları kendilerini tanımlayacak yeni yollar bulmaya itmiştir. Kendi deyimleriyle "dişilik değil kişilik" diyerek bu şekilde toplumsal rollerinden bağımsız bir alan oluşturmak istemişlerdir (Göle, 2013: 35). Kadınların üstlendikleri bu yeni rolleri, evlilikte erkeklerin de konumlarının değişmesi anlamına gelmekteydi. Hem kamusal alanda hem de ev hayatında erkeklerle yeni bir iletişim biçimi geliştiren tesettürlü kadınlar eşit derecede sorumluluk ve toplumsal rol paylaştıklarını hatırlatmaktaydılar .

90'lı yıllardan itibaren örtünme biçimlerinde görülen çeşitlilik, renkli ve gösterişli giyim tarzları kamusal alana çıkan bu yeni tesettürlülerin kendilerini ifade ettikleri yeni kimlikleri olarak karşımıza çıkmıştır. 2000'li yıllarda ise başörtülü kızların arkasında uzunca bir dönem süren başörtüsü yasakları ve yorgunlukların izi vardı. Önceki kuşak başörtülüler, bir şey olmaktan önce olmak ya da varolmak gibi amaçlar ile ön plana çıkmışken, yeni genç kuşakların "bir şey olmak", varlığını kanıtlamak, sıradanlaşmaktan kurtulmak gibi konulara önem verdikleri görülmektedir. Şimdiki kuşağın daha bireyci, kişisel tecrübeleri konusunda hassas, bir davaya adanma ve oraya aidiyet hissetme konusunda daha sorgulayıcı olduğu görülmektedir (Aktaş, 2006: 354). Yeni dönemin tesettürlü kadınları tesettürü güzelleştirmek adına abartılı ve değişik örtünme biçimleriyle kamusal alana çıkmaktadır. Zamanında laik kesim tarafından çeşitli kötü benzetmelerle çirkinlik tasviri yapılan başörtülüler, günümüzde kamusal alanın şıkları arasında görülmektedir. Kendilerine ait defileler ile bu şıklıklarını mühürleyen tesettürlüler,

artık kamusal alan tarifinin Türkiye'de yeniden tanımlanmasına yol açmıştır. Kentel'e göre kamusal alan dediğimiz şey, artık belirli kesimden kişilerin katılabildiği, sınırları olan somut bir mekana ilişkin değildir. Ona göre kamusal alan, soyut olan bir ilişki biçimini ifade etmektedir. Örneğin bir camii, yalnızca kubbesi ve minaresi olan bir mimari yapı değildir. Aynı zamanda sözün söylendiği, insanların toplandığı bir var olma yeridir. Devlet, parlamento, otobüs, televizyon ve sokaklar hepsi birer mücadele ve ilişki alanlarıdır. Bu sebeple Kentel (2008: 59) kamusal alanı, çoğulluğun, farklı ve eşit olmayan güçlerin bir arada denge içinde bulunduğu soyut bir düzlem olarak tanımlar. Akyol'a göre ise (2008: 172-173) insanlar, şehirleşmenin, eğitimin, piyasa ekonomisi gibi süreçler sayesinde haklarının bilincine varmış ve kamusal alanda "eşit" olmak istemektedir. Bu eşitlik anlayışı ise türdeş anlamında eşit değil, farklılıkların aynı değerde olması anlamında bir eşitliktir. Bu sebeple Türkiye'deki kamusal alanın yeni anlamlar kazandığını söyleyebiliriz.

İnsanların dini simgelerini bir kenara bırakarak kamusal alanda var olmaları imkansızdır. Çünkü insanlar sembol ve simgeler aracılığıyla kendilerine anlamlı bir hayat kurarlar. İnsanların kendilerini tanımlama biçimlerini üzerlerinden atarak kamusal alanda var olmalarını beklemek pek çok gerilimi de beraberinde getirmektedir. Bu sebeple Türkiye'de yaşanan gerilimler ve gelinen nokta neticesiyle, tesettürlü kadınlar yorumladıkları çeşitli örtünme biçimleriyle artık kamusal alandaki yerlerini almışlardır.

2.6. Eğitimin Etkileri

Bugün Türkiye'de yeni bir tesettür biçiminden bahsediyorsak, değişen bir algının olduğu muhakkaktır. Tesettürün kadınların anlam dünyasındaki sembolünün değişiminde en önemli faktörlerin başında hiç şüphesiz eğitim gelmektedir. Esasında eğitim, her ne şekilde olursa olsun insanın kendisini bir noktadan diğerine taşımasının ana şartıdır. Kendini eğiten, geliştiren, hayatın değişen koşullarının gerisinde kalmayan insan, dünyası değişen, olaylara farklı pencerelerden bakabilen ve yorumlayabilen insan demektir. Bu noktadan hareketle eğitimin, tesettürlü kadınları çok değiştirdiğini söyleyebiliriz.

Ülke ve şehirlerin nüfusunun artmasıyla birlikte üniversiteli başörtülü sayısında da büyük bir artış yaşanmıştır. Çünkü artık başörtülülerin önünde ne üniversite ne de iş hayatı anlamında bir engel bulunmamakta ve daha fazla başörtülü üniversiteye gidebilmektedir. Kamusal alanda var olan başörtülüler farklı insanlarla aynı ortamı paylaşıyorlar ve kim olursa olsun bu, insanı geliştiren bir durumdur. (Bkz. Çetin, 2014). Kendini geliştiren insan dış dünyaya daha fazla açılır, sosyal ve kültürel ortamlara daha fazla katılır. Tesettürlülerin gelinen noktada eğitilmiş, yabancı dil bilgisi olan, kariyer sahibi kadınlar olmaları için bu ülkede uzunca yıllar mücadele verilmiştir. Bu sebeple eğitim konusunun tesettürlü kadınlara sağladığı vizyon ve değişimden önce, olayın arka planı olan eğitim yasaklarına bir göz atmakta yarar vardır.

Türkiye’de giyim sorununu karmaşık ve tartışmalı hale getiren unsurların başında 1982 Anayasası’nın inanç, özgürlük, hürriyet gibi prensiplere yer vermesine karşın, öbür yandan laiklik ilkesine yer vermesidir. Laiklik ilkesiyle başörtüsü konusu laisistler eliyle birbirinin zıddı olarak gösterilmiş ve çatıştırılmıştır (Özdalga, 2008: 62). Esasında 1982’ye kadar, laikliğe ilişkin anayasa hükümlerinin, İslami kılık kıyafetin eğitim ve kamusal alanlarda yasaklanması gerektiği şeklinde yorumlar yapılmaktaydı. Fakat, böyle bir yasak fiili olarak mevcut değildi. Başörtüsü yasaklarının Türkiye’nin kamuoyunu uzunca yıllar meşgul etmesi ilk defa 1982 yılında YÖK kanunu ile birlikte gelen başörtüsü yasağı ile olmuştur. MGK’nin baskısı altında getirilen yasak, kısa süre sonra ciddi bir mücadele ile karşılanmış yasağın uygulanışının zor olduğu ortaya çıkmıştır (Özdalga, 2008: 63). Başörtüsünün yasak hale getirilmesinden önce de laiklik anlayışına ters olduğu gerekçesiyle bazı okullar, devlet kurumları vb yerler çeşitli kısıtlamalar getirmeye çalışmıştır. İslami giyimin (özellikle kadınların tesettürü) laiklik anlayışına ters olduğu gerekçesi dışında, devletin tesettürü ve özel olarak başörtüsünü “siyasi bir simge” taşıdığı düşüncesiyle eğitim ve çalışma hayatından uzak tuttuğu görülmüştür.

Başörtüsü üzerinden yapılan engellemeler ile, halkın nezdinde tesettürün “yobaz” “cahil” “modernlikten uzak” “örümcek kafalı” insanların kıyafeti olabileceği algısı oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu sebeple tesettürün çirkinliği

yönünde süregiden ifadeler, kaba genellemeler, karga ve kaplumbağa şeklindeki benzetmelerle kötü bir izlenim verilmek istenmiştir (Aktaş, 2006:355). Oluşturulmak istenen bu kötü algı ile birlikte, okumak isteyen bir kadın, nasıl olur da hala kendi deyimleriyle Arap çöllerindeki “bedevi“ ler gibi giyinmek için ısrar edebilirdi? Bu noktada Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nden 1968 yılında atılan Hatice Babacan örneğini yeniden düşünelim. Türkiye’deki laik kesime göre, pardösü, çarşaf, başörtüsü vb. şeylerle örtünenler, cahil görülmekte idi, çünkü başını örtmek ve İslami bir kıyafeti seçmek çağ dışı bir davranış olarak kabul ediliyordu. Comte’un Üç Hal Kanunu’na göre pozitivist zihniyet ile tanışan her insan hayatında dine yer bırakmayacaktı. Türkiye’deki aydın kesim de bu nedenle tesettürlü olan veya İslami kıyafeti taşıyan herkesi pozitivist zihniyetin dışında tutuyor ve cahil olarak yorumluyordu. Ancak Hatice Babacan örneğinde görüldü ki; tercihini dinden yana koymuş bir kadın, en üst eğitim kademelerine kadar çıkmaktaydı. Sanıldığıının aksine, tahsili arttıkça kızlar dinden uzaklaşmıyordu (Barbarosoğlu, 2017: 96). Aksine eğitimlerinin artmasıyla kendilerinin İslami anlamda daha bilinçli olduklarını, anneleri ile aralarında çokça fark bulunduğunu iddia ediyorlardı. O dönemde artış gösteren İslamcılık düşüncesinin özellikle sıkıntılı dönemlerde eğitim hayatına devam etmeye çalışan dindar kesim üzerinde etkisi büyük olmuş, özellikle tesettürü benimseyen kadınlar, hem İslam kuralları ve hukuku konusunda hem de modern eğitim konusundaki bilgileriyle önceki nesillerden farklarını ortaya koymuştur. “Bu durumda daire içindeki birbirine en yakın noktaların, aynı zamanda birbirine en uzak nokta olduğu görülmektedir. Bir tarafta Osmanlı elit tabaka kadınları ve onların “asri\çağdaş hayat” özelemleri, diğer tarafta okumuş, ama asri hayatı değil, asr-ı saadet hayatını isteyen bir “Cumhuriyet kızı”. İkisinin de başlangıç noktası, aldıkları eğitimidir” (Barbarosoğlu, 2017: 97). Sonuç olarak Osmanlı’nın son dönemlerinden itibaren Batılı bir yaşam tarzı uğruna alınan eğitimler, daha sonra dinden uzaklaşmak istemeyenlerin modern hayat içerisinde tesettürleriyle eğitim almak istemeleri gibi birbiriyle çatışmalı örnekler görmek mümkündür.

Tesettürlü kıyafetin özellikle “başörtüsü” meselesinden dolayı eğitim kurumlarında yasak olması uzunca bir dönem devam etmiştir. En sert tepkilerin eğitim kurumlarında verilmesinin sebebi, bu kurumların modernliğin, bilimin

öğretildiği kurumlar olması ve üniversitelerin modernliğin temsil edildiği alanlar olmasıdır. Özellikle 28 Şubat olarak bilinen dönem bu sürecin en sıkıntılı dönemi olarak tarihe geçmiştir. Olumlu ve olumsuz sonuçlarıyla birlikte başörtüsü bugün artık çalışma ve eğitim hayatında serbesttir. Ak Parti'nin 2002'de İktidar parti olmasının ardından aşamalı olarak 2007'de başlatılan eğitimde başörtüsü serbestliği çalışmaları 2010'larda tamamen çözüme kavuşmuştur. 2013 yılında da kamu personeli için de bu yasak kaldırılmıştır. Yasaklar karşısında verilen uzun mücadelenin sonucunda kadınlar başörtüleriyle ve tesettürlü kıyafetleriyle kamusal alanda çalışma ve eğitim haklarına kavuşmuşlardır; fakat kadınların geç tanıştıkları bu kamusal alanları birden bire modern dünyanın içerisine çekmiş ve yeni bir dönüşümün başlangıç sebebi olmuştur: Muhafazakar kadının modernleşmesi (Balkanlıoğlu, 2014: 32). Son on beş yıl içinde dindarların yaşadıkları dönüşümlerle yeni bir hayat tarzı benimsenmiştir. Dindar kesimin çocukları en iyi okullarda eğitim almaya başlamış, kamusal alanda daha fazla görünür olmuşlardır. Üniversiteye giden kapalı gençler görünürlük kazanmaları neticesinde örtünme pratiklerinde modernleşmeye giderek “bakımlı” ve “güzel” olmaya çalışmışlardır. Eğitim-öğretim açısından kendini geliştiren başörtülü kadınlar, İslami sermayenin yükselmesi ve tüketimin de artışı ile birlikte moda ile tanışma fırsatı bulmuş, zamanında tüm dindar kesimi etkisi altına alan İslamcılık düşüncesi bugünün yeni neslinin zihinlerinde zayıf düşmüştür.

Bugün eğitim görmek, hemen hemen bütün tesettürlü kadınlar için şart olan bir meseledir. Önceleri, sistemin korkutmaları ve yasaklar yüzünden evlerinde olmayı tercih eden tesettürlüler bugün, eğitimin ne olursa olsun aksatılmaması gerektiğini, en az üniversite mezunu olmak gerektiğini düşünüyorlar. Çalışmayacak olsa dahi çocuklarını eğitimi, kültürlü bir anne olarak yetiştirme fikri tüm tesettürlüler arasında yaygın bir görüş haline gelmiştir. Ötesinde yabancı dil bilgisi için yurt dışında eğitim alan, master yapan, akademik anlamda başarılar yakalayan pek çok tesettürlü de yine son dönemlerde rastladığımız görüntüler arasındadır. Bu görüntüler ve daha fazlası artık Türkiye'nin normal karşıladığı bir durum haline gelmiş ve zamanında rejimin “öteki” olarak gördüğü tesettürlüler bugün kamusal alanın normal birer bireyi haline gelmiştir. Mevcut düzlemde üniversitelerde alınan

modern eğitim sayesinde farklı insanlarla tanışan ve küreselleşmenin etkisiyle dünyayı bir telefon yakınında takip eden tesettürlü kızlar, dönüşümün somut göstergeleri olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Bu görüntülerini anlamak, diğer nesillerle aralarındaki farkı sosyolojik düzlemde ortaya koymak, tesettür algısının kısa zaman dilimi içerisinde değişen yönüne ışık tutmak için çalışmanın üç ve dördüncü bölümünde nitel araştırmaya yer verilmiştir. Büyükanne-anne-kız üzerinden yapılan mülakat çalışması ile, tesettür algısının değişimi somut verilerle ortaya konulmaya çalışılmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

3.1. Araştırmanın Konusu ve Problemi

Bu çalışmanın konusu, farklı nesillerde tesettür konusunun nasıl algılandığıdır. Türkiye'de "tesettür" konusu tarihsel olarak bir çok süreçten etkilenmiştir. Bunlar arasında kadının kamusal alanda görünürlüğünün artması, eğitimin artışı, İslami piyasanın yükselişi ve çağın getirdiği değişiklikler temel faktörleri oluşturmaktadır. Türkiye'de tesettür konusu Meşrutiyet'in ilanından itibaren tartışılan bir konu olmuştur. Meşrutiyet'ten, Tanzimat'tan, Cumhuriyet Modernleşmesi'nden ve ilerleyen dönemlerde yaşanan İslamcılığın yükselişinden oldukça etkilenmiştir. Geleneksel tesettür algısı, 1970-80'ler Türkiye'sinde değişime uğramıştır. Bu değişim ilerleyen yıllarda daha da hızlanmış, değişime sebep olan etkenler artmış ve günümüzde tesettür, modern bir silüet kazanmıştır. Araştırmamızda bu değişimin teorik boyutları ve üç nesil üzerinden uygulamalı yorumlaması yapılmıştır. Kadınların zihninde yer edinen tesettür algısının, günümüz çağında farklılığa uğradığı varsayımından hareketle, büyükanne, anne ve kızlarının tesettür algısı ortaya konmaya çalışılmıştır. Bir toplumun değişiminin başat unsurlarından biri, o toplumun kadınlarının değişime uğramasıdır. Kadınların değişimi, erkeğin, ailenin ve toplumun değişmesinde önemli bir etkidir. Tesettürlü kadınların günümüzde gözlenen kılık kıyafet değişimlerinde modernleşmenin yanı sıra, zihniyet olarak da daha modern, aktif ve bireysel varlığıyla toplumda yer alan duruşu, Türkiye'de muhafazakarlığın değişimini anlamamızda önemlidir.

Bu noktadan hareketle çalışmada tesettürlü kadınların, tesettür sembolünü nasıl yorumladıkları ve algıladıkları araştırmanın temel problemini oluşturmuş ve üç neslin yorumları ile algı farklılıkları ortaya konmaya çalışılmıştır. Araştırma konusuna uygun olarak, birbirinden farklı tesettür giyimine sahip 6 aile ile görüşmeler yapılmıştır. Her ailenin büyükanne, anne ve genç kızları olmak üzere toplam 18 kişi ele alınmış ve araştırma çerçevesinde hazırlanan görüşme soruları cevaplandırılmıştır.

3.2. Araştırmanın Amacı

Her araştırmanın ulaşmak istediği bir hedefi, katkı sağlamak istediği alanlar vardır. Bu araştırmanın hedef kitlesini farklı üç kuşağa ait büyükanne, anne ve kızları oluşturmaktadır. Bu kuşaklardan genel olarak bahsetmek gerekirse, büyükanneler bugünün şartlarında geleneksel diyebileceğimiz tesettürü benimsemiş, anneler ise daha çok 1970'lerden sonra doğdukları için dönem itibariyle İslamcılığın yükselişte olduğu ve tesettürün zihinlerde değişime uğradığı bir dönemin temsilcileri olmaktadır. Genç kızları ise, 90'lar ve 2000'lerde dünyaya gelmiş, bugün modern diyebileceğimiz tesettürü benimsemiş ve ikinci bir dönüşümün gerçekleştiği dönemin özneleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kuşakların araştırma çerçevesinde konuya uygun olarak belirlenmesiyle birlikte araştırmanın temel amacı şöyledir:

-Yukarıda bahsedilen üç neslin, tesettür olgusunu veya sembolünü zihinlerinde nasıl yorumladıklarını ortaya koymak, aralarındaki temel farklılıkları ve yaşanan değişimi saptamak

-Tesettüre yönelik katılımcıların söylemlerinin, nesil farklılığına göre değişim gösterip göstermediğini saptamak

Araştırmanın alt amaçları ise, tesettür kavramının geçmiş ve bugünkü algılanışı ve yorumlanışına neden olan sosyolojik arka planı genel hatlarıyla belirlemek, bu konunun Türkiye'nin yaşadığı sosyal bir değişim olduğunu ortaya koymaktır. Araştırma aynı zamanda, bu üç nesil arasında tesettürün zihinlerinde yer ettiği anlamın değişime uğradığı varsayımına dayanmaktadır.

3.3. Araştırmanın Önemi

Modern yaşama uyum sağlamak adına hızlı dönüşümler yaşanmakta, geleneksel, kültürel ve dini pek çok tutum ve davranışlarda değişim meydana gelmektedir. Değişim konusu özellikle dini açıdan, daha ziyade olumsuz bir anlamı ifade etmektedir. Çünkü dinler, değişime uğramaktan ziyade geldikleri toplumu değiştirirler. Tesettür konusu, İslam'a inanan kadınlar için farz kılınmış bir konudur. Fakat gelinen noktada, İslami pazarın kapitale eklenmesi neticesinde tesettürün biçiminde ve algılanışında değişimin olduğu gözlemlenmektedir. Bu sebeple,

algıdaki bu değişimin gösterilmesi ve bunun, 3 nesil üzerinden uygulamalı bir çalışma ile ortaya konması bu çalışmanın özgün değerini oluşturmaktadır. Tesettürün değişimi üzerine yapılan farklı çalışmalar da mevcuttur. Tesettür konusu, Tesettür moda dergileri üzerinden, mahremiyetin dönüşümü noktasından, tüketim kültürü ve moda ilişkisi üzerinden ve sanal tesettür mağazalarının tesettür alışkanlıklarına değişimi üzerinden tez çalışmalarıyla ele alınmıştır. Bunun yanı sıra, konu üzerine yazılmış makale ve kitaplar, dönüşümün sosyal ve siyasal ayakları üzerinde durarak, bir dönüşümün yaşandığı ifade edilmiştir. Ancak, bu çalışmada değişen tesettür algısının somut bir biçimde ortaya konması amaçlanmış bu sebeple, üç nesil arasındaki fark ile bu değişim gösterilmeye çalışılmıştır. Büyükanne, anne ve kızlarıyla yapılan mülakatlar neticesinde, Türkiye’de tesettürün zihinlerde yer ettiği sembolün değişimine ışık tutulmaya çalışılmıştır.

3.4. Yöntem Bilgileri

Yöntem konusu, tüm araştırmalarda olduğu gibi sosyal bilimler üzerinde yapılan araştırmalarda da çok önemli bir yer tutmaktadır. Araştırmanın belli bir teknik/metotla yapılması, verilerin sağlam ve güvenilir olmasına ve aynı zamanda bilimsel olmasına olanak sağlamaktadır. Sosyal bilimlerde kullanılan genel iki yöntem biçimi vardır. Bunlar Nicel ve Nitel Araştırma yöntemleridir. Nicel araştırma yöntemi, tümdengelimci bir akıl yürütme yöntemi ile yapılır. Bu mantık ile araştırmaya dair kurulan hipotezlerin ampirik olarak sınanması (hipotetik tümdengelim) gerekmektedir. Nitel araştırma yöntemi ise, yorumlayıcı yaklaşıma dayanır. Nitel araştırmacılar, "Uygulamada Mantık" kullanırlar ve doğrusal olmayan araştırma yolu izlerler. Uygulamada Mantık, nitel araştırmanın bir özelliğidir ve deneyimli araştırmacılar arasında paylaşılan deneyimlerle norm kazanır. Belirli bir örnek olaya bağlıdır ve görevin pratik olarak tamamlanmasına yöneliktir (Neuman, 2013: 225). Nitel araştırmacılar, olayları kendi doğal ortamlarında çeşitli tekniklerle anlamaya ve açıklamaya çalışır. Güvenilirlik ve samimiyet bu araştırma yöntemini izleyenler için esastır. Bu araştırma yönteminde araştırmacı, insanlardan fikirler ödünç alarak onları doğal ortamında anlama ve açıklama yolunu izler (Neuman,

2013: 233). Bunun için tümevarımsal bir akıl yürütme kullanırlar ve parçadan yola çıkarak bütünü anlamaya çalışırlar.

3.5. Araştırma Yöntemi (Modeli)

Farklı Nesillerde Tesettür Algısı isimli çalışmada yöntem olarak nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırmanın olgu ve olayların kendi doğal ortamları içinde gerçekçi ve bütüncül bir şekilde ortaya konmasına yönelik olmasından dolayı araştırmada nitel çalışma tercih edilmiştir. Çalışmada kullanılan araştırma deseni nitel araştırma desenlerinden olgubilimsel yani fenomenolojik yaklaşımdır. Fenomenoloji araştırmaları, genellenebilir sonuçlar ortaya koymayabilir. Ancak bu araştırmalar, bir olgunun daha iyi tanınmasına ve anlaşılmasına yardımcı olacak sonuçlar sağlayan örnekler, açıklamalar ve yaşantılar sunabilmektedir (Yıldırım, Şimşek, 2013: 81).

Nitel yöntem içerisinde kullanılan çeşitli teknikler vardır. Bu araştırmada yarı-yapılandırılmış görüşme tekniği (mülakat) kullanılmıştır. Bu tekniğin seçilmesinin nedeni, araştırılan konuya en uygun ve derin bilgilerin alınabileceği görüşüdür. Araştırma, belirlenen zamanlar içerisinde uygulanmış, çalışmayı araştırmacı bizzat kendisi yürütmüştür. Yarı-yapılandırılmış görüşme tekniğinde, sorular oluşturulur fakat daha fazla ayrıntı ve açıklamaya ulaşabilmek için fazladan sondaj sorusuna yer verilebilir. Bu görüşmeler yapılandırılmış görüşmeden daha özgür gerçekleşmektedir. Görüşmelerin özgürce ve sohbet havasında geçmesi ve aynı zamanda belli bir sistem içerisinde oluşabilmesi için yarı-yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır.

3.6. Araştırma Örnekleme

Bu araştırmada amaç ve yöntemine uygun olarak örneklem seçilmiştir. Nitel araştırmalarda "Olasılıklı Olmayan Örnekleme" kullanılmıştır. Olasılıklı olmayan örnekleme, bilimsel mantığa uygun çerçevede iradi seçimle örneklemelerin belirlenmesini kapsar. Ancak bu iradi seçimler bilinçli ve araştırmaya uygun bir şekilde gerçekleştirilir. Bu örneklem seçme metodunun evreni temsil etmek gibi bir mantığı bulunmamaktadır. Örneklem seçme tekniği, araştırmanın konusuna, zamanına ve maliyetine göre değişiklik gösterebilir. Bu çalışmada örneklemeler,

olasılıklı olmayan örnekleme metodunun kullandığı Maksimum Çeşitlilik Örnekleme ile seçilmiştir.

3.7. Verilerin Analizi

Son olarak verilerin betimlenmesi, analiz edilmesi ve yorumlanması yapılmıştır. Araştırma çerçevesinde toplanan veriler, betimsel analiz ve söylem analizi ile çözümlenmiştir. Betimsel analiz verileri, oluşturulan temalara göre özetlenir ve yorumlanır. Bu analizde elde edilen veriler önce sistematik ve açık bir biçimde betimlenir, ardından yapılan betimlemeler açıklanır ve yorumlanır. Neden-sonuç ilişkisi içinde irdelenen veriler ile bir takım sonuçlara ulaşılır (Yıldırım, Şimşek, 2013: 256). Konunun daha iyi kavranabilmesi için ise söylem analizine başvurulmuştur. Bu analizde amaç, "Kim neyi söylüyor" değil "Ne anlatmak istiyor" olduğundan katılımcıların kullandıkları dil ve ifadeler söylem analizi ile anlaşılmaktadır. Bu çalışmada da elde edilen görüşme verileri bu analizler çerçevesinde yorumlanmıştır.

3.8. Çalışma Takvimi

Bu çalışma, toplamda 8 aylık bir sürenin sistematik periyotlara bölünmesi şeklinde belli bir çalışma düzeni içerisinde gerçekleşmiştir:

Tablo 3.8.1. Çalışma Takvimi

Dönemler	1.Dönem (iki ay)	2.Dönem (iki ay)	3.Dönem (iki ay)	4.Dönem (iki ay)
Yapılan İşler				
Literatür Tarama ve Derleme				
Kuramsal Çerçeveyi Oluşturma ve Yazma				
Veri Toplama Araçlarının Geliştirilmesi				
Uygulamanın Yapılması				
Verilerin Analizi ve Yorumlanması				

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMA BULGULARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Tesettürün farklı nesillerde algılanışına yönelik yaptığımız nitel araştırma çerçevesinde, 6 farklı aileden 3 nesil olmak üzere toplam 18 kişi ile gerçekleştirdiğimiz görüşmelerin neticesinde, tesettürün algılanışı, zihinlerde yer alan tesettür sembolünün değişimi ve tesettürün sosyal hayatta yorumlanması noktasında pek çok bulgular elde edilmiştir. Katılımcılar ile gerçekleştirdiğimiz görüşmeler, hem aile bazında ele alınarak görüşülen ailenin yaşadığı değişim ortaya konulmuş, hem de nesiller arası ele alınmıştır. Böylece tesettürün algılanışı hem aile hem de nesiller üzerinden değerlendirilmiştir. Araştırma çerçevesinde öncelikle demografik özellikler ele alınmış, sonrasında da görüşmelerin yorumlanması yapılmıştır.

4.1. Demografik Bilgiler

Araştırmaya katılan aileler demografik açıdan ele alındığında isim, yaş, meslek, gelir düzeyi, eğitim durumu, medeni durumu ile ilgili veriler aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 4.1.1. Demografik Bilgiler

Aileler	İsim	Yaş	Eğitim Durumu	Meslek	Medeni Durum	Gelir Durumu (₺)
Aile 1	Songül	62	İlkokul Terk	Ev Hanımı	Evli	5000 +
Aile 1	Zeynep	41	Üniversite	Diş Hekimi	Evli	5000 +
Aile 1	Esmâ	17	Lise	Öğrenci	Bekar	-----
Aile 2	Edibe	72	Yok	Ev Hanımı	Evli	1000-2000
Aile 2	Gülten	38	Lise	Muhasebe	Boşanmış	2000-3000
Aile 2	Havva	17	Lise	Öğrenci	Bekar	-----
Aile 3	Kerime	63	İlkokul Terk	Ev Hanımı	Evli	1000-2000

Aile 3	Fazilet	42	Ortaokul	Ev Hanımı	Evli	3000 -4000
Aile 3	Nisa	21	Lise	Öğrenci	Bekar	-----
Aile 4	Saadet	68	İlkokul terk	Ev Hanımı	Evli	2000-3000
Aile 4	Defne	50	Ortaokul	Ev Hanımı	Evli	3000-4000
Aile 4	Elif	16	Lise	Öğrenci	Bekar	-----
Aile 5	Asiye	68	Yok	Ev Hanımı	Evli	2000-3000
Aile 5	Sema	36	Üniversite	Ev Hanımı	Evli	5000+
Aile 5	Sinem	17	Lise	Öğrenci	Bekar	-----
Aile 6	Ayşe	56	Yok	Ev Hanım	Evli	3000-4000
Aile 6	Füsün	37	Üniversite	Ev Hanımı	Evli	5000+
Aile 6	Şule	16	Lise	Öğrenci	Bekar	-----

4.2.Farklı Nesillerde Örtünme Sebebi ve Tesettürün Anlamı

4.2.1. Örtünme Sebepleri

Bu bölümde, katılımcıların tesettürün dini anlamına yönelik bilgileri, örtünme sebepleri ve kaç yaşında örtündükleri sorgulanmıştır. Görüşmelere göre katılımcıların tesettüre yönelik dini bilgileri ve örtünme sebepleri ilk nesilden son nesile doğru değişmiştir. Ancak herkesin kabul ettiği ortak nokta tesettürün dini bir emir oluşudur. İlk nesil bu emre yönelik Kur'an'da geçen tesettür ayetlerini okumamış ve bilmiyor olmasına rağmen, dini bir emir olduğunu çevrelerinden ve dinledikleri sohbetlerden edinmişlerdir. Genç ve orta nesil ise tesettürü duyduklarıyla değil, okudukları Kur'an ve dini kitaplar aracılığıyla öğrenmişlerdir. Bunun neticesinde, tesettür bilgisinin ve anlamının ilk nesilden son nesile doğru derinleşirken, tesettürün biçiminin gelenekselden moderne doğru değiştiği tespit edilmiştir:

Songül: Çevremden ailemden görerek kapandım, örtünmemiz gerekiyordu örtündük.

Edibe: Dindar bir ailem vardı. Onlar kapan dediği için kapandım.

Saadet: İlk okuldan sonra örtündüm ben, geleneklerimize çevremize göre örtünmemiz gerekiyordu örtündük.

Kerime: İlkokulu bitirip örtündüm, ama çocukken de örterdik arada. Örtünmemiz gerektiği için örtündük. Çarşafı tesettürü köyden Konya'ya gelince giydim.

Asiye: Çok küçük kızken kapandım. Anam babam çok kapalı dindar insanlardı onlardan gördüm öğrendim, bir de Allah'ın emridir, o yüzden kapandım.

Ayşe: Biz köy yerinde öyle gördük kızım, genç kızlar 10-11 yaşına gelince başına örtü takardı. Ama kendim sohbetleri dinledikçe örtünmenin Allah ın emri olduğunu öğrendim.

Görüşmeye göre birinci nesil katılımcılar, tesettürün dini bir emir oluşu ve çevrelerinden böyle görmelerinden dolayı kapanmışlardır. Çok küçük yaşta kapanmış olmalarından dolayı, ne için örtündükleri ve tesettüre yönelik bilinç tam olarak oturmamıştır. Bu katılımcılarda dini, kaynağından öğrenme değil, duyduklarıyla ve çevrelerinden gördükleriyle öğrenme söz konusudur.

İkinci nesil için de genel olarak çevrenin ve ailenin etkisi örtünmelerinde büyük bir etken olmuştur. Başlarda tam anlamıyla tesettürün bilincinde olmadıklarını ifade eden katılımcılar, annelerine nazaran daha erken yaşta tesettürün bilincine varmışlardır. Bunda İmam Hatip eğitiminin etkisi olduğunu belirten 3 katılımcının yanı sıra, evlendikten sonra tesettürün bilincine vardıklarını belirten iki katılımcı da mevcuttur:

Zeynep: Ailem dindar bir aile olduğu için buluş çağına erince ben de kapandım. Ancak tesettür konusundaki tam bilincim İmam Hatip süreciyle oldu.

Defne: 14 yaşında örtündüm. Örtünme sebebim, gençken bir şey bilmiyorduk Kur'an sünnete göre değil de aileden gördüğüm için kapandım. Bilinçli örtünmem evlendikten sonra oldu.

Fazilet: İlkokulu bitirince kapandım. Önce annemi babamı örnek alarak ailevi sebeplerle kapandım, bir bilgim yoktu yani. Bilinçli örtünmem evlendikten sonra oldu.

Sema:12 yaşında kapandım. Örtünme sebebim, ilk başta bilinçli değildi, örtünmem gerektiğini düşünerek örtündüm, ancak İmam Hatip süreciyle tesettürün bilincine vardım.

Füsun: Doğduğum büyüdüğüm çevredeki insanlar, anneannem, annem, yengelerim , teyzelerim hep kapalıydı. Bu geleneksel bir örtüydü; pardösü giymez üzerlerindeki

elbiselerin bol olmasına çok dikkat etmezler ama başları hep kapalıydı. Kendi tesettürüm için de büyüdüğüm toplumun geleneğinden sıyrılarak Kur'an ve sünnet ışığında şekillendi diyebilirim, İmam Hatip'te aldığım eğitimin bunda etkisi büyük. Bu yüzden örtünme sebebim, ilk olarak gelenek daha sonra da Kur'an ve sünnettir.

Ancak bir katılımcı tesettüre girmesinde pek çok derin süreçler ve anlamlar taşımaktadır. Gülten Hanım'ın alkolik olan babası yüzünden ailede yaşadıkları huzursuzluğun kendisine verdiği sıkıntı, ayrıca okulda kendisinin dine daha çok yönelmesini sağlayan arkadaşının etkisi onun tesettüre karar vermesinde çok etkili olmuştur:

Gülten: Ben lise bittikten sonra kapandım. Benim ilk kapanmam ailevi huzursuzlukla birlikte yaşadığım depresyonla başladı. Aynı zamanda bir erkek arkadaşım vardı ve onunla ayrılınca daha da huzursuz günlerim oldu. O dönemde bir de sevdiğim ve tesettürünü çok doğru bulduğum bir arkadaşım vardı. O arkadaşın maneviyata yönelmemde ve kapanmamda çok etkisi vardır. O boşlukta bir de bir rüya gördüm ve kapanmaya karar verdim. Ama ailemde hiç kapalı yoktu ve zaten karma okuduğum için okul içinde açık dışarda kapalı olmam ailemin kafasına yatmadı ve karşı çıktılar. Ta ki ben okulu bitirip çalışmaya ve kendi paramı kazanmaya başlayınca karışamadılar ve ben de kapandım, pardösü giydim. Arkadaşım o dönemde Emine Şenlikoğlu'nun kitaplarını bana getirirdi, o kitapların da çok etkisi vardır. Ancak ben asker bir eşle evlenince olayların rengi değişti, bir de 28 Şubat'tan çok korktuk. Tesettürümdeki hassasiyetimi kaybettim ve askeriyede 4 yıl başımı açtım.

Buna göre Gülten Hanım'ın yaşadığı süreç, kendisinin tesettüre girmesinde çok etkili olmuş, alkolik bir babanın aileye yaşattığı huzursuzluktan kurtulmanın ve İslam'ı daha uygun yaşamanın yolunu tesettürde bulmuştur. Ancak Gülten Hanım'ın asker bir eş ile evlenmesi ve evli olduğu süreçte 28 Şubat dönemlerinin olması, kendisinin tesettürlü kalmasına engel olmuştur. Aileden yeterli dini bilgiyi almaması, çevresel koşulların yaşattığı zorluk ve eşinin destekçi olmaması Gülten Hanım'ın 4 yıl açılmasına sebep olmuştur.

Genel olarak ikinci nesil katılımcıların annelerine nazaran dini bilgiye sahip olarak kapandığı, dini, kaynağından öğrenme süreciyle birlikte başlarda ne için kapandıklarını bilmeyen katılımcıların çok geçmeden tesettür bilincine vardıkları tespit edilmiştir.

Üçüncü nesil katılımcıların örtünme sebebi ise kendi istekleriyle olmuştur. Örtünmeye kendilerinin karar verdiklerini ifade eden genç nesil katılımcıların, diğer nesillerden farkı "örtünmem gerektiği için örtündüm" anlayışına sahip olmamalarıdır:

Esmâ: İmam Hatip Ortaokulu'na gidiyordum. Orada kapanmamız için çok teşvik edici şeyler yapıyorlardı, ben de öylelikle kapandım. Ergenliğe girmeden kendi isteğimle kapandım yani.

Elif: 13 yaşında kapandım, ergenlikten önce. Örtünme sebebim, zaten namaz kılariken örtündüğüm için bir alışkanlık vardı, yapmam gerektiğini biliyordum ve kendiliğinden kapandım.

Nisa: 13 yaşında kapandım, başta kararsızdım sonra annemin eşarp hediyesi üzerine kapandım. Ailemden destek alarak kapandım.

Sinem: 12 yaşında kapandım, ergenlikle beraber. Örtünmeyi kendim istedim.

Şule: Örtünme sebebim önce ailem sonra Kur'an ve sünnet. Çünkü annem ben 6. sınıftayken artık örtüye alışmam gerektiğini sonra takarsam zorlanacağımı söyledi. Ben de yavaş yavaş örtünmeye başladım. İlk zamanlar dışarıya örtü takmadan çıkardım, unuturdum örtüyü. Ya da kuzenlerimin yanında örtümü çıkarırdım. Sonra sonra, her bir sene tesettürüm daha bi düzeldi.

Genel olarak genç nesil katılımcıların örtünmeyi kendileri istemelerine karşılık aile büyüklerine nazaran bu tesettürlerini modern bir çizgide taşıdıkları görülmüştür. Fakat bu çalışmada diğer katılımcılardan farklı bir ailenin durumu, ilk nesilden son nesile doğru tesettürün anlamının derinleştiği ve genç katılımcının en kapalı tesettüre sahip oluşu yönündedir. Edibe Hanım'ın torunu, Gülten Hanım'ın kızı olan Havva için tesettüre girme süreci diğer katılımcılardan farklıdır:

Havva: Aslında bir şey bilmeyerek örtündüm, dediğim gibi sadece dinimin emrini yerine getirmek için. Ben aslında uçurumdan döndüğümü düşünüyorum, babamın mesleğinden dolayı (asker oluşu) çok rahat ortamlarım vardı, hatta niye bizim de sevgilimiz yok? diyorduk, ancak annem boşanıp Adana'ya gelince ve beni İmam Hatip'e istemediğim halde yazdırınca bambaşka bir süreç başladı benim için. Bu zamanda çok zor bulunabilecek dediğim iki üç arkadaşım oldu ve onların da desteğiyle ferace giyerek kapandım. Benim gibi nasıl görüldüğüne takıntılı ve kötü izlenim bırakmaktan çok korkan biri olarak en doğru örtünmenin çarşaf olduğuna kanaat getirdim. Ferace giyerken bile insanlar ne der, nasıl bulur duygusundan bir türlü kurtulamadım; hala daha uyumlu giymek, güzel kapanmak gibi bir gayem vardı, ama çarşaf bunların hepsinden kurtuldum. Çarşaf, benim iç dünyamdaki manevi yolculuğumun beni getirdiği son nokta.

17 yaşındaki Havva'nin örtünme sebebi istemeden başladığı İmam Hatip'te karşısına çıkan arkadaşları aracılığıyla olmuştur. Annesi Gülten Hanım, "*Ben Kur'an sesleriyle değil, taverna sesleriyle büyüdüm, bilinçli olamadım, zar zor bulduğum tesettürümü askeriyenin ortamında kaybettim. Şu anda kapalıyım ama başımı arkadan bağlıyorum, önden iğnelemiyorum*" demesine karşılık kızı Havva İmam Hatip'te öğrendiği bilgiler, kendisinin araştırması ve sağlam bir arkadaş çevresi ile ilk başta ferace ile başladığı tesettüründe şu an çarşaf giymektedir.

Görüşmeler neticesinde birinci neslin örtünme sebebinin daha geleneksel ve bilinçsiz, ikinci neslin, başta anneleri gibi bilmeyerek örtünmelerine karşılık aldıkları eğitim sürecinde, evlilik hayatlarında, çevrelerinin etkisiyle kısa sürede tesettürün bilincine vardıkları tespit edilmiştir. Genç neslin ise diğerlerinden farklı olarak kendi istekleriyle örtündükleri, tesettüre yönelik dini bilgiye sahip oldukları fakat bir katılımcı hariç diğerlerinin daha modern bir tesettüre sahip oldukları görülmüştür.

4.2.2. Tesettürün Anlamı

Çalışmanın bu bölümünde katılımcılara tesettürün kendi anlam dünyalarındaki yeri sorulmuştur. Bu sorunun sorulmasındaki amaç, nesiller arası tesettür sembolünün nasıl yorumlandığını ortaya çıkarmaktır. Görüşmelere göre katılımcıların bir kısmı tesettürü yalnızca bir emir olarak algılamakta, bir kısmı bu emrin kadına niçin verildiğini ve yararlarını da ifade etmektedir. Buradaki görüşmeden elde edilen neticede tesettürün anlamının nesiller arasında değişiminden çok eğitim düzeyi ve dini bilgiyi edinme oranında değiştiği görülmüştür. Birinci nesil katılımcıların çoğu, Kur'an'ı çok geç yaşta öğrenmiş ve Kur'an'ın mealini de okumamışlardır. Tesettürün anlam dünyalarındaki yeri, dindar bir çevre, dindar bir aile ve sohbetlerde öğrendikleriyle sınırlı olmaktadır:

Songül: Tesettürü İslam'ın uyguladığı bir şart olduğu için örtüyorum. Müslümanlık bunu gerektiriyor. Evin içinde hanımlara beyine açık olabilirsin, ama dışardan gelen yabancılara karşı dinimize uygun olarak kapanmak lazım.

Edibe: Tesettür benim için dinimizin gereği kızım.

Saadet: Allah'ın emri ve günah olduğu için örtünüyorum, e bide geleneklerin etkisi var. Duyduklarımızla öğrendiklerimizle kapalıyız.

Kerime: Tesettür Allah'ın emri. Ben de onun için kapalıyım.

Asiye: Benim için kapalılık çok güzel bir şey, kadını korur, ahireti için iyidir. Benim için örtü İslam'ı temsil etmektir.

Ayşe: Müslüman kadın kapalı olur. Peygamberin eşleri bizden daha kapalıydı. Allah'ın izniyle elimden geldiğince dikkat etmeye çalışıyorum tesettürüme.

Birinci nesil katılımcılar, tesettürün anlamını Allah'ın emri olarak ifade etmekte ve kadının kapanmasının gerekli oluşuna vurgu yapmaktadır. Burada dikkat çeken katılımcı Asiye Hanım olmuştur. Dindar bir aileye ve dindar bir eşe sahip olan, aynı zamanda ana dili Arapça olan Asiye Hanım, diğer katılımcılardan farklı olarak tesettürün kadını koruduğu ve İslam'ı temsil ettiğini ifade etmiştir. Diğer 4 katılımcı Kur'an'ı 50 yaşından sonra öğrenmiş, 1 katılımcı ise hiç bilmemektedir. Asiye Hanım ise bu noktada eşinin ona pek çok şeyi öğrettiğini ve okuma yazması olmamasına rağmen Arapça bilmesinden dolayı okunan Kur'an'ın anlamını bildiğini ifade etmiştir. Bu sebeple tesettürün Kur'an'da anlatıldığı şekliyle kadını koruduğunu belirten Asiye Hanım, dini bilgiye sahip olmasından dolayı tesettürü diğer katılımcılardan farklı yorumlamıştır.

İkinci nesil katılımcılar için ise tesettür, annelerine nazaran daha derin anlamlar içermektedir. Tesettür bu kuşak için kendi tabirleriyle *sadece bir bez parçası değil*, bunun yanı sıra dini açıdan kişiyi bütünlemek, maddi ve manevi tüm haramlardan korunmak, dine göre yaşamak gibi anlamlar taşımaktadır:

Zeynep: Tesettür her şey gibi geliyor bana, İslami anlamda beni ben yapan beni bütünleyen, taviz veremeyeceğim özelliklerimdir.

Gülten: Tesettür benim için Allah'ın yasakladığı maddi ve manevi tüm haramlardan kendini korumaktır. Bu emri ise layıkıyla yerine getirilmesi gereken bir emir olarak görüyorum.

Defne: Evlendikten sonra Kur'an'ın mealini okudum, sohbetlere katıldım ve tesettürün bilincine vardım. Tesettür ile ilgili ayetleri okuyunca ona göre yaşamaya çalıştım, başörtülerimizi yakalarımızın üzerine atmamız gerektiğini öğrendim. Benim için tesettür Allah'ın emri, ben de o emri yere düşürmemeye ve layıkıyla yerine getirmeye çalışıyorum.

Fazilet: Tesettür Allah'ın emrini yerine getirmek bence. Dinimize göre yaşamak.

Sema: Benim için tesettür beni koruyan bir şey. Haramdan ve bir çok şeyden korunduğumu düşünüyorum tesettürle. Aynı zamanda farz olduğu için kapalıyım.

Füsun: Küçük yaşta yazları Kur'an kurslarında okumasını öğrenmeye çalıştığım Kur'an'ın ne anlattığını meal okuyarak da öğrenmeye başlamıştım. Daha sonra İmam Hatip süreciyle daha da bilinçlendim ve kendime göre anladığım şekliyle tesettürümü oluşturdum: Eşarp göğüslerin üzerini kapatacak şekilde, pardösü ise vücut hatlarını belli etmeyecek şekilde. Benim tesettür anlayışım içinde yaşadığım toplumun gelenek ve göreneğinden (aileden) koparak, okul ortamındaki öğretmen, arkadaş ve kendi okuma ve tefekkür dünyamdaki değişme ve gelişmelerle kendini belirlemiştir. Benim tesettür anlayışım sadece kıyafeti kapsamaz. Yabancı, tanımadığım erkeklerle konuşurken araya bir mesafe koymak, bedenimi örttüğüm kadar günah olarak gördüğüm davranışlardan kaçınmak, Allah'a olan kulluğumun bir ibaresi olan namaz, oruç, zekat gibi islamın şartları ve imanın şartlarını yerine getirmek de tesettür kavramının içinde yer alan bir bütünün parçalarıdır.

İkinci nesil katılımcıların tesettürün anlamına yönelik söylemleri ilk nesile göre daha derindir. Bu derinliğin sebebi incelendiğinde Kur'an biliyor olmaları, dini bilgiye ulaşmaları ve okumaları, eğitim düzeylerinin annelerine oranla daha yüksek oluşu gibi sebeplerin etkisi ortaya çıkmaktadır. Görüştüğümüz anneler, ilk nesil annelere göre kendilerini daha iyi ifade etmiştir. Annelerine göre daha bilinçli olduklarını belirten ikinci nesil katılımcılar tesettürün anlam dünyalarındaki yerinin de annelerine göre daha farklı olduğuna inanmaktadırlar.

İkinci ve üçüncü nesil arasında tesettürün anlamı noktasında belli başlı bazı farklılıklar bulunmaktadır. Öncelikle genç nesil, tesettüre İslam'ı yaşama, sorumluluk alma, güzelliği ve kusurları örtme, kadını özgürleştirme, erkeklerle araya bir sınır çekme ve ahlaken tesettürlü olma, huzur verme gibi anlamlar yüklemektedir. Bu sebeple genç nesil için tesettürlü olmanın aynı zamanda, kendi kimliğini oluşturma, toplum içerisindeki yaşantısını belirleme, kendini ispatlama ve iç dünyasını şekillendirme gibi derin anlamlar taşıdığı görülmüştür:

Esmâ: Tesettür, benim için öncelikle Allah'ın emri, güzelliğimizi ve kusurlarımızı örtmek için kullandığımız bir tür araç.

Havva: Aslında ilk kapandığımda bir şey anlam ifade etmiyordu sadece dini bir vecibe olarak görüyordum. Ancak zamanla tesettürün sadece bir bez parçası olmadığını fark ettim, örtümle aslında dinimi temsil ettiğimi fark ettim. Ve aslında

bir sorumluluk alıyorsunuz örtünerek. Tesettürümün zamanla sadece Allah rızası için değil, kendi iyiliğim için de olduğunu fark ettim. Esaret sanılan çarşafın ne büyük özgürlük olduğunu gördüm.

Elif: Öncelikle bence farz olan bir durum olduğu için namaz ne kadar önemliyse tesettür de o kadar önemli. Tesettür benim için sadece vücudumu örtmekle ilgili bir şey değil, öncelikle ahlaken tesettürlü olmaktır. Ayrıca tesettür yalnızca kadına yönelik değildir, erkeğin de tesettürü vardır. Belki vücutlarını bizim gibi örtmeleri hususunda değil ama ahlaken tesettürlü olmaları gerekir.

Nisa: Tesettür benim için İslamı yaşamaya çalışmanın bir yolu, ama ne kadar yaşıyoruz orası ayrı.

Sinem: Ben tesettürün farz olduğunu Kur'an kurslarından ve ailemden öğrenmiştim. Özellikle örtündükten sonra bunu neden yaptığımı daha çok araştırdım, ayetleri okudum. Benim için tesettür özgürlük demek. Tesettür kadını özgürleştiriyor. Örtüm sayesinde insanların kötü bakışlarından korunuyorum ve örtüm ahlaki bir sınır belirlediği için kimse o sınırı çiğneyemiyor ve bu insana huzur veriyor.

Şule: Ben müslümanım ve Müslüman kadın örtü takar. Annem, anneannem, teyzelerim hep örtülüydü. Küçüklüğümde açıkken anneme ben de örtüneceğim derdim. O da yaşın daha küçük derdi. Sonra büyüdükçe özellikle yazları örtü taktığımda çok zorlanırdım. Ama İmam Hatip'e gitmem, en yakın arkadaşımın örtülü olması tesettüre alışmamı kolaylaştırdı. Şimdi örtüye öyle alıştımki kendimi örtüsüz düşünemiyorum.

Üçüncü neslin, yaptığını niçin yaptığı konusunda daha araştırmacı, daha sorgulayıcı ve kendilerini ikna ettikleri noktada tesettürlerine daha bağlı oldukları tespit edilmiştir. Özellikle birinci nesle yani büyükannelerine göre çok farklı bir tavır sergileyen genç nesil, annelerine nazaran ise sorgulayıcı ve araştırmacı yönleriyle ortaya çıkmaktadır. Birinci nesil, tesettürü bilinen anlamıyla "Allah'ın emri ve farz" olarak algılarken; ikinci neslin eğitim düzeylerinin daha yüksek olması ve dini bilgiye sahip olmalarından dolayı, bir örtü ile vücudu kapatmanın yanı sıra İslam'ı yaşama ve haramlardan korunma gibi tesettürün derin anlamlarına da sahip oldukları görülmüştür. Üçüncü neslin ise tesettüre "özgürlük" "sorumluluk" "temsiliyet" "ahlaken tesettür" gibi daha derin anlamlar yükledikleri tespit edilmiştir. Aynı zamanda Elif isimli katılımcı, tesettürün yalnızca kadına yönelik olmadığını, erkeğin de tesettürünün olduğunu belirtmiştir. Erkeğin tesettürünün ahlaklı yaşamak, gözleri haramdan korumak olduğunu konuşma esnasında belirten Elif, tesettüre farklı bir açıdan baktığını da göstermiştir.

Bütün bunların neticesinde tesettürün anlamının ilk nesilden son nesile doğru genel olarak derinleştiği görülmüştür. Fakat tesettürün görüntüdeki hali incelendiğinde, ilk nesilden son nesile doğru bir modernleşme söz konusudur. birinci nesil, tesettürü ilk olarak vücudu kapatmak ve tamamen örtünmek olarak anlayıp böyle yaşarken, üçüncü nesil tesettürün vücudu kapatma kısmından çok taşıdığı derin anlamlara yönelmiştir.

4.3. Tesettürlü Kadının Kamusal Alandaki Varlığı

4.3.1. Kamusal Alanda Görünürlüğün Artışı

Türkiye'de kamusal alan özellikle kamusal alanda başörtüsü yasağının kalktığı 2013 yılına kadar inançtan, inancı simgeleyen kılık kıyafetten uzak tutulmak istenmiştir. Ancak kamusal alanın nötr dili, dini kimliğin kamusal alana taşınmasıyla değişime uğramıştır. Son yıllarda İslami kesimi temsil eden kadınların kamusal alandaki görünürlüğü artmıştır. Barbarosoğlu'nun da ifadesiyle "İslami kesimin kadınları ve kızları, ev dışında var olmayı idealleştirmişlerdir" (Barbarosoğlu, 2015: 44). Tesettürlü kadının, örtüsüyle kendi kamusal alanını oluşturdukları ve bu sürecin de normalleştiğini görmekteyiz. Çalışmanın bu bölümünde tesettürlü kadının kamusal alandaki görünürlüğünün nesiller arası nasıl algılandığı ölçülmüştür.

Birinci nesil, tesettürlü kadının kamusal alana çıkışını, daha çok devlet daireleri ve çalışma hayatı olarak algılamaktadır. Görüşmeler neticesinde katılımcıların 4'ü tesettürlü kadının yerinin evi olduğunu ifade ederken, 2 katılımcı bu durumu iyi karşılamaktadır:

Edibe: Kadının kamusal yerlere çıkması doğru değil kızım, kadın evinde oturmalı.

Saadet: Ben pek iyi karşılamıyorum, kadın evinin işiyle ilgilense daha iyi, çocuklarını bakıcılara bırakıp çıkıyorlar.

Kerime: Tesettürlü kadınlar her yere çıktılar, utanma kalktı. Kadının yeri evidir diyoruz ama kendi çocuklarımız da çıktı.

Asiye: Kadının çalışmak amaçlı dışarı çıkmasını doğru bulmuyorum, çarşıya, pazara kapalı olduktan sonra tabiki çıkabilir.

Kadının yerinin evi olduğu görüşü birinci nesil katılımcıların genel fikri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu katılımcılar kadını ev ve cemaat merkezli

tanımladıkları için kadının kamusalına da geleneksel anlamda karşı çıkmaktadır. Osmanlı'nın son dönemlerinde kadınların kamusal alanda görünür olmaya çalışması, çağdaşlaşma gayreti uğruna davetlere, salonlara katılması dönemin pek çok yazarı tarafından eleştirilmiştir. Halide Nusret Zorlutuna, *Bir Devrin Romanı* isimli kitabında (2004:142), Türk kadının sahneye çıkmasını şöyle ifade etmiştir: "Türk kadınları öyle açılmışlar, saçılmışlar, düşman subaylarıyla al takke ver külah münasebetlere girişmişlerdi ki, ben inadına kapanmak, peçeler kafesler arkasına iyice saklanarak Müslümanlığımızı, Türklüğümüzü, hayamızı, edebimizi korumak ihtiyacı duyuyordum sanki, Türk kadınının sahneye çıkmasına karşıydım" Görüşmeler sırasında birinci nesil teyzeler de Zorlutuna'nın duygusuna benzer bir duyguyla kadının görünür olmasını "edep", "haya" ilişkisi ile değerlendirmekte ve eleştirmektedir. Birinci nesle göre kadının öncelikli yeri evi olmalı, çok fazla görünür olmamalıdır. Katılımcılar içerisinde 2 kişi kadının örtüsüyle kamusal alana çıkmasını olumlu karşılamaktadır. Yüksek gelir durumuna sahip olan Songül Hanım, tesettürlü kızını da okutmuş ve şu anda diş hekimi olarak çalışmasını desteklemektedir:

Songül: Tesettürlü kadının kamusal alana daha fazla çıkışını çok iyi karşılıyorum ben.

Ayşe Hanım ise kamusal alanda görünürlüğün artışının tesettür kıyafetlerinde çeşitliliğin de artışına sebep olmasından rahatsız, ancak yine de kapalılığın ve kamusal alana çıkışın artışından memnun olduğunu ifade etmiştir:

Ayşe: Eskiden bu kadar kapalı kadın yoktu şimdi daha çok. Ancak dışarı çıkış arttıkça çeşit çeşit giyenler de arttı, çok farklı tesettürlüler görüyoruz. Hele genç kızlar çeşit çeşit giyiniyor. Hatta bazen görüyorum benim yaşımındaki anneanneler, babaanneler gençlere özenmiş onlar gibi giyinmiş. Bunları gördükçe şaşırıyorum ama tesettürlülerin kamusal alana çıkışından memnunum.

Kadının kamusal alandaki varlığı hakkında ikinci nesil katılımcılar, genel olarak annelerinden farklı düşünmektedir. Kadının edepli ve tesettüre uygun olması durumunda kamusal alandaki görünürlüğünü destekledikleri tespit edilmiştir. Katılımcılardan 1'i ise çalıştığı ve modern bir tesettüre sahip olduğu halde, kadının kamusal alandaki varlığını doğru karşılamamaktadır:

Zeynep: Çok güzel, çok mutluyum bu konuda. Hele bu kapalı polisleri pilotları görüyoruz ya, çok mutlu oluyorum. Ama islami şartlardan taviz verecekse görünür olmaması gerekir diye düşünüyorum.

Gülten: Ben çalışan bir kadını. Ama kadının kamusal alanda çalışmasını ve aktif olmasını doğru bulmuyorum. Ben boşandığım ve çocuklarıma bakmam gerektiği için çalışıyorum yoksa evlendiğimden beridir çalışmıyordum.

Defne: Edepli terbiyeli uygun bir şekilde olursa bence kamusal alanda görünür olması güzel bir şey.

Fazilet: Edebine adabına uygun şekilde olursa ben tesettürlülerin kamusal alanda görünür olmalarına bir şey demiyorum.

Sema: Bence tesettürlü kadının kamusal alana çıkması güzel bir şey, daha önce olması gerekiyordu bu konuda çok hakkımız yendi. Daha yeni yeni kendimizi gösterebiliyoruz.

Görüşmelerden elde edilen verilere göre ikinci nesil katılımcılar annelerinden farklı olarak kadının yerinin evi olduğunu düşünmemektedir. Kamusal alanın yeniden tanımlanması, eğitilmiş, kentli ve bilinçli kadının alana çıkma talebiyle paralellik taşımaktadır. Kendi annelerine göre daha bilinçli ve eğitilmiş olan ikinci nesil katılımcılar da tesettürlü kadının kamusal alanda varlık bulmasını desteklemektedir ancak, ön koşul olarak tesettüründen taviz vermemeyi, edepli ve iffetli olmayı belirttikleri görülmüştür. Bu noktada konuya diğer katılımcılardan daha farklı bir bakış açısı ile yaklaşan katılımcımız Füsün Hanım, çeşit çeşit tesettür biçimlerinin ve anlayışlarının artması ile kamusal alanda görünürlüğün artması arasında bir ilişki kurmaktadır. Kendisine göre kamusal alanda tesettürün sınırları ve ölçüleri değişmekte, dejenere olmaktadır. Bu sebeple kamusal alanda görünürlüğü, destekleme ya da karşı çıkma anlayışından farklı değerlendirmektedir:

Füsün: Bugün çevremde İslami ölçülerde inanç çerçevesinde kapalı tesettürlü hanımın fazla olduğunu düşünmüyorum. Çok farklı tesettür görünüşleri var. Çarşaf giyinen, pardösü giyinen, tunik etek, pantolan ceket giyinen, bir de bunların makyajlı kesimi var; çarşaf giyinip yüzüne makyaj yapan, kısa etek giyinip göbek deliği açık başörtülü bayanlar bile gördüm. O yüzden böyle bir değerlendirme yaparken neyi ölçüt alacağımı bilemiyorum. Fakat kamusal alanda tesettürün bu kadar dejenere olmasından, sınırlarının ve ölçülerinin değişmesinden, anlam ve inanç boyutunu yitirmeye başlamasından son derece rahatsızım.

Üçüncü nesil ise üst nesillerinden farklı olarak kamusal alandaki görünürlüğü destekleyen ve idealleştiren bir tutum sergilemiştir. Katılımcıların 5'i tesettürlü kadının kamusal alanda olması gerektiği, bunun çağa göre normal olduğu, toplum açısından gerekli olduğu fikrini paylaşmaktayken, çarşafli bir tesettüre sahip olan Havva için tesettürlü kadının kamusal alana eşi yanında olmadığı sürece çıkması doğru değildir:

Esmâ: Benim açımdan tesettürlü kadınların kamusal alanda görünür olmaları hiç bir şekilde sorun değil ama belki dini açıdan bazı sıkıntılar vardır.

Havva: İnsan yanında eşi olduğu sürece kamusal alanda her yerde dolaşabilir ama görünürlük konusunda gerekmedikçe ve yanında mahremi bulunmadığı sürece kamusal alanda görünmesini doğru bulmuyorum.

Elif: Bence kamusal alanda olmamız gerekli bir şey, tesettürlü kadınların kamusal alanda olmasını toplumumuz açısından gerekli görüyorum.

Nisa: Çağımıza göre ben normal karşılıyorum ama İslama göre düşününce aslında kadının çok dışarıda olmaması lazım.

Sinem: Kamusal alandaki görünürliğümüzü destekliyorum. Kadının yeri evidir gibi bir düşüncem yok.

Şule: Kamusal alanda görünürlüğün her geçen gün arttığı görülüyor. Ancak kadının yeri evidir gibi bir düşüncem olmadığı için bu durumu normal görüyorum.

Görüşmelere göre üçüncü nesil için kamusal alanın varlığı, tesettürlü kadının sorgulaması, kendine dikkat etmesi gereken bir alan değildir. Birinci neslin edep ve utanma ile ilişkilendirdiği kadının görünürlüğüne, üçüncü nesil zıt bir düşünceyle yaklaşmaktadır. İkinci nesil ise genel olarak daha orta yolu bulan bir düşünceyle "edepli ve iffetli olmak suretiyle" tesettürlü kadının kamusal alanını desteklemektedir. Bu noktada ikinci nesil annelerin, kızlarına yakın bir modernleşme içerisinde oldukları görülmüştür.

4.3.1.1. Kamusal Alanda Aktif Olma ve Çalışma Hayatına Bakış

Tesettürlü kadının örtüsüyle kamusal alandaki aktifliği ve çalışma hayatına katılımı son yıllarda gerçekleşmiş bir durumdur. Daha önceleri başörtüsü yasağından dolayı, çalışmak ve kendini kamusal alanda görünür kılmak isteyen kadın, başörtüsünü çıkarmak durumundaydı. Ancak bu yasağın son yıllarda kaldırılışıyla,

kadınlar örtüleriyle birlikte çalışmaya başlamışlardır. Araştırmanın bu bölümünde örtülü kadının çalışmasının ve kamusal aktifliğinin nesiller arası nasıl algılandığı ölçülmüştür. Kamusal alandaki aktiflik, özellikle çalışma hayatına katılım ile değerlendirilmiştir. Görüşmeler neticesinde birinci nesil katılımcıların 4'ü tesettürlü kadının çalışan kadın olarak kamusal aktifliğini desteklememektedir. Kadının zamanını evine ve kocasına harcaması gerektiğini düşünmekte ve çalışmasına karşı çıkmaktadır:

Edibe: Etrafta düzgün kapalıları görmek hoşuma gidiyor ama kocasıyla huzurluysa çalışmasın.

Saadet: Kadın mecbursa çalışsın, kocasının durumu iyiye ben çalışmasını uygun bulmuyorum. Kadının öncelikli yeri evidir.

Kerime: Kadının çalışması doğru değil bence, ama çalışıyorlar işte, kendi çocuklarımıza da sözümüz geçmiyor.

Asiye: Kadının çalışması dinen uygun değil, ne bileyim kocası çalışmıyordur, çok fakirdir mecbur kalır çalışabilir. Ama benim için kadının öncelikli yeri evidir.

Katılımcıların 2'si ise kadının aktifliğini ve çalışmasını desteklemektedir:

Songül: Çalışmasını uygun buluyorum. Okuması lazım mesleğini eline alması lazım. Benim elimde bir mesleğim yok, beyime muhtacım, muhtaç olmaması lazım kendi ayaklarının üzerinde durması lazım.

Songül Hanım'ın ifadelerine göre, bir kadın beyine muhtaç olmamalıdır. Kendisinin meslek sahibi olmadığı için kendi ayakları üzerinde duramamasını, "beyine muhtaç olma" olarak algılayan Songül Hanım kendi hayatı çerçevesinden yaklaştığı bu konuda diğer katılımcılardan farklı düşünmektedir. Kadının çalışmasını ve aktifliğini destekleyen bir diğer katılımcımız Ayşe Hanım ise tesettürlülerin kadın çalışanlardan hizmet almasının faydalarına değinmekte ve olumlu karşılamaktadır. Bu durumu hastanelerdeki kadın doktora olan ihtiyacı ile örneklendiren Ayşe Hanım şöyle ifade etmektedir:

Ayşe: Elinden iş geliyorsa niye çalışmasın çalışsın tabii ki. Hastanelere gittiğimizde bayan doktor arıyoruz, hele bir de kapalı dindar bir doktor olurda ağzı dualı, bismillah diyerek muayene ediyorsa son derece memnun kalıyorum.

Tesettürlü kadının çalışma hayatına katılımı birinci nesil için olumlu bir anlam içermemektedir. Ancak mecburi durumlarda çalışmasına onay veren katılımcılar, genel olarak kadının zamanını evine harcaması gerektiği kanaatindedirler. Çalışma hayatının yoğunluğunun, temposunun ve erkeklerle kurulması zorunlu iletişim hallerinin, tesettürlü kadına uymadığını görüşmenin ilerleyen bölümlerinde ifade etmişlerdir. Bu noktada birinci neslin, genel olarak tesettürlü kadının çalışması konusuna gelenekselci bir fikirle yaklaşarak karşı çıktığı görülmüştür.

Görüşmeler esnasında ikinci nesil katılımcıların 2'si tesettürlü kadının çalışması konusunda anneleriyle aynı yönde düşünürken, 1 katılımcımız ise tesettürlü kadının çalışmaması konusunda annesiyle aynı yönde düşünmektedir. Katılımcıların 3'ü ise annelerinden farklı düşünmekte ve tesettürlü kadının çalışmasını olumlu karşılamaktadır:

Zeynep: Tabiki aktif olmalı, kadın kendini sıkıntıya sokmayacak şekilde de çalışabilir.

Defne: Edebiyle düzgün tesettüriyle olduktan sonra bence çalışabilir, ben uygun görüyorum.

Fazilet: Ama o kadar değişti ki günümüzde tesettür, ben bir kadınken bile göz alıcı şekilde bakıyorum dışarda. Tesettür kılığında tamamen çıkanlar var. Eğer böyle giyeceklerse çalışmasını da aktif olmasını da uygun bulmuyorum. Düzgün tesettürlü olup çalışabilirler.

Sema: Ben tesettürlünün kamusal alanda aktif olmasını destekliyorum ve çalışmasını da uygun buluyorum.

Füsun: Her kadının çalışmaya uygun olduğunu düşünmüyorum. O yüzden istediği sevdiği bir meslekte para kazanmak gayesiyle değil hizmet ve kendini gerçekleştirme amacıyla kadının çalışmasını uygun buluyorum.

İkinci nesil katılımcılardan 2'si tesettürlü kadının çalışmasını edepli ve düzgün bir tesettüre sahip oldukları takdirde sorun olarak görmemekte ve desteklemektedir. Füsun Hanım ise, tesettürlü kadının parasal amaçla değil hizmet ve kendini gerçekleştirme amacıyla çalışması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu görüşlere karşılık, diğer bir katılımcı olan Gülten Hanım, çalışan bir kadın olarak tesettürlü

kadının çalışmasını hoş karşılamamakta ve rızık endişesi ile çalışıldığını düşünmektedir:

Gülten: Herkes geçim derdi diye çalışıyoruz diyor. Aslında bizde tevekkül kalmadı, rızık veren Allah'tır. Ben eşimden boşanmasaydım asla çalışmazdım.

Kadının kamusal aktifliği ve çalışmasını, parasal bir beklenti ve ekonomik özgürlük çerçevesinde ele alan Gülten Hanım, bu durumun tevekkül ile uyuşmadığını ifade etmekte, çalışmayı uygun görmemektedir. Eşinden boşandığı için çocuklarının bakımını kendisi üstlenen Gülten Hanım, mecbur kalınmadıkça tesettürlü bir kadının çalışmaması gerektiğini ifade etmektedir. Erkeğin çalışmasının Allah'ın verdiği bir rızık olduğuna inanan bu katılımcımız, aynı durumda tesettürlü bir kadının çalışmasının Allah indinde hoş karşılanmadığına inanmakta ve rızık konusunda tevekkülden uzaklaşıldığını düşünmektedir. Muhasebe gibi erkeklerin yoğun olduğu bir iş hayatında çalışan ve başörtüsünü boynunu kapatmayacak şekilde arkadan bağlayan Gülten Hanım'ın, kadının kamusal aktifliği ve çalışması konusundaki bu fikirleri dikkat çekici olmuştur.

Üçüncü nesil katılımcıların, genel anlamda tesettürlü kadının çalışması durumunu gayet normal bir durum olarak karşıladıkları görülmüştür. Özellikle genç kuşak tesettürlülerin genel özelliği olan "kendini ispatlama" ve "modern hayata uyum gösterme" durumlarının özellikle kadının çalışması konusunda kendisini gösterdiği tespit edilmiştir:

Esmâ: Tabi ki tesettürlü kadın da aktif olmalı. Çalışmasını da gayet uygun buluyorum sadece her mesleği yapamayabilir.

Elif: Tabi ki aktif olmalı, çalışmasını da yerine göre olduktan sonra uygun görüyorum.

Nisa: Ben kamusal alanda aktif olmak istiyorum, bana göre tesettürlü kadın yeri gelince evinin hanımı yeri gelince işinin kadını olmalı, ben çalışmasını destekliyorum.

Sinem: Tesettürlü kadın aktif olmalı ve çalışmalı ama branşı da önemli.

Şule: Tabii ki kadın eğitim aldığı emek verdiği bir meslekte çalışabilmeli. Kendi parasını kazanabilmeli. Sonuçta biz o kadar yıl okuyoruz, emek veriyoruz. Mesleğimizi icra etmek ve para kazanmak bizim de hakkımız.

Örtülü kadının çalışmasını "normal" ve olması gereken bir şey olarak nitelendiren genç nesil katılımcılar, 1.nesil katılımcılardan farklılık göstermektedir, ikinci nesli temsil eden annelerine göre ise çalışma konusunda daha azimli ve istekli görünmektedirler. Eş ve zevceliği ön plana çıkaran tesettür anlayışının yerini dini konumunu, modern sosyal hayat ile bağdaştırmaya çalışan anlayışın aldığı tespit edilmiştir. Ancak çarşafli bir tesettüre sahip olan Havva, kadının cinsel varlığının fitneye yol açacağı ve aynı zamanda kadınların birbirini çekememe, rekabet etme gibi sorunlar oluşturacağı gerekçesiyle çalışma konusuna karşı çıkmaktadır:

Havva: Kadının aktif olmasını ve çalışmasını özellikle bu zamanda uygun bulmuyorum. Çünkü kadın fitneye yol açacak bir varlıktır. Sadece kadının cazibesinden dolayı değildir bu fitne, kadınların birbirlerini çekememe rekabet gibi sorunlardan dolayı da kadının çalışmasını uygun bulmuyorum.

Genel olarak kadının çalışması ve kamusal aktifliğine dair görüşlerin, nesiller arası değişime uğradığı, fakat özellikle bu farkın en çok birinci nesil ile ikinci nesil arasında olduğu; ikinci neslin daha çok üçüncü neslin, yani kızlarının modernleşmesine ve fikirlerine uyum sağladığı tespit edilmiştir. Birinci nesil geleneksel diyebileceğimiz bir bakış açısıyla kadının çalışmasını desteklemezken, ikinci ve üçüncü nesil bu konuda daha ılımlı ve hatta destekleyici bir tavır sergilemiştir.

4.3.1.2. Tesettürlü Kadının Belli Mesleklere Yönelimi

Bu bölümde, tesettürlü kadının çalışmasının desteklenmesinin, onun her mesleği yapma konusunda desteklenmesiyle paralel olup olmadığının izi sürülmüştür. "Tesettürlü kadın çalışsın fakat öyle her işi de yapmasın, belli meslekleri yapsın" şeklindeki fikrin katılımcılar ile yapılan görüşmelerle ne derece uyum gösterdiği ölçülmüştür. Çalışmanın bu kısmında, kadının çalışmasını destekleyen tesettürlü gençlerin ve annelerin; söz konusu pilotluk, polislik, inşaat sektörü gibi yoğun ve aktif çalışma hayatlarına yanaşmadıkları ve bunun kadının fitratına ters olduğu şeklinde düşüncelere hakim oldukları görülmüştür. Çalışma hayatı konusunda tam bir modernleşmenin gerçekleşmediği, mesleki yönelimin

kadının tesettürüne ve fitratına göre gerekli olduğu şeklindeki düşüncelerin 1.nesil katılımcıların tümünde hakim olduğu tespit edilmiştir:

Songül: Kadın kendisine fitratına uygun olan mesleklerde çalışsın. Öğretmen olabilir, diş hekimi veya eczacı olup kendine ait bir yer açıp çalışabilir.

Edibe: Ben esasen hiç çalışmasını istemem, ben çalıştım yıllarca çok çile çektim. Ama mecbur kaldı çalışacaksa, kadına uygun işlerde çalışsın.

Saadet: Bence tesettürlü kadın çalışsın, ama eğer çalışacaksa meslek ayırmıyorum.

Kerime: Kapalı olarak çalışacaksa o zaman kendine göre uygun meslekte çalışmalı, ama bana kalırsa hiç çalışsın.

Asiye: Eğer illa çalışacaksa ne biliyim öğretmenlik yapsın, çocukları eğitsin erkeklerin içinde çok durmasın.

Ayşe: Her işin kadına uygun olduğunu düşünmüyorum. Oto tamircisi, kasap bir kadın ya da inşaat ustası duvar ören bir kadın düşünemiyorum. Kadın kendine göre daha hafif eline ve becerisine yatkın işlerde çalışmalı. Özellikle öğretmenlik, Kur'an kursu hocalığı yarım günlük işler olduğu için bence kadına daha uygun. Çünkü kadının evde de işleri bitmiyorki; yemek , çamaşır, ütü, temizlik çocuğunun bakımı hep ona bakıyor.

Görüşmelerden elde edilen verilere göre birinci nesil katılımcıların 5'i, kadının fitratına uygun çok yorucu olmayan işlerde çalışmasını uygun bulmaktadır. Ancak bu 5 katılımcının 4'ü kadının çalışmasını istemediklerini özellikle vurgulamaktadır. 1 katılımcımız, tesettürlü kadının çalışmasını uygun bulmadığını ancak eğer çalışacaksa da meslek ayrımı yapmadığını belirtirken, 1 katılımcımız ise çalışmasını olumlu karşılamakta ancak belirli meslekleri yapmasını uygun bulmaktadır.

Tesettürlü kadının iş hayatına atılmasını genel olarak destekleyen ikinci ve üçüncü nesil katılımcıların ise, söz konusu meslek branşları olduğunda daha seçici davrandıkları ve kadını zorlamayacak meslekleri icra etmeleri gerektiği fikrinde oldukları tespit edilmiştir:

Zeynep: Evet, benim böyle bir düşüncem var, yani kadın kendi fitratını çok zorlamamalı. İnşaat ile ilgili şeyler mesela, kadın fitratını zorlayan mesleklerdir.

Gülten: Tamamen kadınların çalıştığı bir meslekte bile olsa, sonuçta çocuklarını bakıcıya veya büyüklerine bırakıp gidecek ben bunu doğru bulmuyorum. Okuduğuyla oturup çocuğunu eğitsin bence.

Defne: Bazen televizyonda görüyorum kadın din kültürü öğretmeni olmuş, yani gayet uygun bir meslek ama tesettürü bozuk. Tesettürü bozuk olduktan sonra hoca da olsa fark etmez. Ben diyorum hem kendini günahattan sakınsın hem de ona göre bir meslek yapsın.

Fazilet: Evet erkeklerin içinde çok olmayacağı işlerde çalışmalı bence, tesettürüne fitratına uygun işlerde çalışmalı.

Sema: Hayır, her mesleği yapabilir bence. Yeter ki düzgün bir ahlaka sahip olsun.

Füsun: Her işin kadın için uygun olduğunu düşünmüyorum. Mümkünse günlük 5 saati geçmeyen part-time işlerin kadınlar için uygun olduğunu düşünüyorum. Çünkü kadının annelik, eşlik ve kendine ait zamanlar için de bir düzenleme yapması gerekiyor. Çalışan annelerin işleri, çocukları, eşleri, arkadaşları arasında kaldığını ve çok yorulduklarını görüyorum. Eğitim, hizmet, sağlık ve sanatsal işlerin kadının mizacına ve kişiliğine daha uygun olduğunu düşünüyorum.

Tesettürlü kadının çalışması konusunda görüşülen ikinci nesil katılımcıların 6'sından 5'inin örtülü kadının çalışmasını desteklediğini, 1 katılımcının ise çalışmasını desteklemediğini belirtmiştik. Ancak bu bölümde elde ettiğimiz verilere göre ise katılımcıların 4'ü kadının çalışmasını uygun gördüğünü fakat belli mesleklere yönelmesi gerektiğini ifade etmektedir. 1 katılımcımız, tesettürlü kadının istediği mesleği yapabilmesinin şartını düzgün ahlaklı olma koşuluna bağlarken, 1 katılımcımız ise kadının çalışmasına tamamen karşı olduğu ve çocukların bakıcı eşliğinde büyümesinin doğru olmadığını düşündüğü için, belirli mesleklere yönelim konusunda da olumsuz tavır takınmıştır.

Bir önceki bölümde tesettürlü kadının çalışması konusunda üçüncü nesil katılımcıların 5'i desteklemiş 1 katılımcımız uygun bulmadığını belirtmişti. Ancak bu bölümde elde ettiğimiz verilere göre genç kuşak katılımcılarımızın hepsi, tesettürlü kadın çalışsa dahi belirli mesleklere yönelmesi gerektiğini düşünmektedir. Kadının iş hayatına atılması konusunda üçüncü nesilde bir modernleşme gerçekleşmektedir ancak, bu genç katılımcılara göre tesettürlü bir kadın, erkeklerin çok olduğu çalışma ortamlarını, inşaat sektörüyle ilgili meslekleri ve kadın fitratına uygun olmayan meslekleri tercih etmemelidir:

Esmâ: Mesela inşaat ve mimarlıkla ilgili meslekler de tesettürlü kadınlar zorlanırlar o yüzden her mesleği yapmaları doğru değil.

Havva: Ben çalışmasını uygun bulmuyorum ama eğer çalışılacaksa da kadının naif fitratına uygun ve erkeklerin pek olmadığı ortamlarda çalışılmalı.

Elif: Mesela tesettürlü bir kadının inşaat mühendisi olması kadını zorlayacak bir durumdur, buna dikkat edilmeli bence. Ama genel olarak çalışmasını uygun buluyorum.

Nisa: Ben içmimarlık okumak istiyorum mesela, dine göre düşünürsem genel olarak ilahiyat falan okumam gerekir ama öyle değil. İnsanların içlerinde yapmak istedikleri belli meslekler vardır, ben öyle görüyorum, yine de bir kadın olarak fitratımıza göre meslek tercihi yapmalıyız.

Sinem: Mesela çok erkekli bir ortamda çalışması tesettürlü kadının kendini koruması açısından sıkıntı olabilir.

Katılımcımız Şule ise ilerleyen teknoloji sayesinde kadınların erkeklerin yapabildiği işleri yapabildiklerini ifade etmiştir. Ancak buna rağmen, kadınların yine de eğitsel ve sanatsal alanlara yönelmesini uygun bulmaktadır:

Şule: Artık kadınlar ve erkekler arasında sınırlar kalkıyor. Bugün modada bile erkek kadın giyimi renk tarz olarak birbirine yaklaşmış durumda. Aynı şey meslekler içinde geçerli. Teknolojinin getirdiği kolaylıkla kadınlar da erkeklerin işini yapabiliyor. Ama ben yine de kadının daha estetik ve eğitsel alanlarda meslek sahibi olmasını uygun buluyorum.

Üçüncü neslin tesettürlü kadının belirli mesleklere yönelmesi konusunda anne ve büyükanneleriyle aynı düşünceleri paylaştıkları görülmüştür. İkinci ve üçüncü nesil, kadının çalışma hayatına girişini desteklese de her mesleği yapmasını desteklememekte ve branş seçimine gitmektedir. Bu bölümde tüm katılımcıların, kadının tesettürüne ve naif fitratına uygun bir mesleği icra etmesi konusunda ortak bir düşüncenin olduğu tespit edilmiştir.

4.3.2. Tesettürlü Kadının Kamusal Alanda Sigara İçmesi

Kadının sigara içmesi konusu ülkemizde özellikle son yıllarda bazı kesimler tarafından normal kabul edilmiş bir durumdur. Daha önceleri sigaranın sadece erkekler tarafından dış mekanlarda içildiği, kadınların ise sadece sosyete kesimi tarafından dış mekanlarda keyfen tüketildiği bilinmektedir. Ancak bu durum değişmekte ve son yıllarda erkekler kadar olmasa da kadınlar da sigara tüketimini

artırmaktadır. Tesettürlü kadınların sigara tüketimi ise daha önceleri yalnızca evlerde, kadın toplanmalarında olabilen bir durum iken, bugün kamusal alanda pek çok yerde sigara içen tesettürlü kadınlara rastlamaktayız. Bu durum kadının tesettürüyle zıt bir durum olarak algılanmakta ve hoş karşılanmamaktadır. Tesettürlü kadının örtüsüyle İslam'ı temsil ettiği, bu sebeple her hareket ve davranışın örtüsünün ona vereceği dünya görüşü ve zihniyet çerçevesinde olması gerektiği fikri genel kabul görmüş bir fikirdir. Bu konu hakkında görüştüğümüz katılımcılardan Edibe Hanım dışında hiç kimse sigara kullanmadığını belirtmiştir. Edibe Hanım ise, 54 sene sigara içip bıraktığını daha sonra alkolik olan kocasının ona yaşattığı sıkıntılara dayanamayacağını yeniden başladığını ifade etmiştir. Buna rağmen Edibe Hanım hiç bir zaman kamusal alanda sigara içmediğini ve bunu da doğru karşılamadığını vurgulamıştır:

Edibe: Ben 54 sene sigara içtim, bir ara bırakmıştım sonra beyimin derdinden yine başladım ama Allah için bir kere dışarda içmemişimdir. Görüyorum kadınları başlarında örtü ellerinde sigara, Ya sen Allah için örtünüyorsun bir saygın olsun.

Edibe Hanım sigara içilmesini istemese de iç mekanda içmeye karşı değildir, fakat dışarda örtüsüyle sigara içen kadınların dine olan saygıdan uzak olduklarını düşünmektedir. Diğer katılımcılar ise, sigara kullanmamakta ve tesettürlü kadının kamusal alanda sigara içmesini örtülerine uygun olmayan ve ayıp bir durum olarak karşılamakta ve eleştirmektedir:

Songül: Sigara kullanmıyorum. Tesettürlü kadının da dışarda sigara içmesini iyi karşılamıyorum, tesettürüne uygun bulmuyorum. Kız kardeşimle bu meseleden dolayı çok tartışırız.

Zeynep: Sigara kullanmıyorum, dışarda sigara içen kadınlar da benim hoşuma gitmiyor tesettürlerine uygun değil.

Esmâ: Hayır kullanmıyorum, tesettürlü kadınların içmesi de çok kötü duruyor.

Gülten: Sigara kullanmıyorum. Dışarda içenleri de hiç doğru bulmuyorum, Allah hidayet versin.

Havva: Sigara kullanmıyorum ve kadının kamusal alanda sigara içmesini de hoş karşılamıyorum.

Saadet: Sigara kullanmıyorum, sigara içen tesettürlüleri de kötü karşıyorum, açık olsun kapalı olsun kadın sigara içmesin.

Defne: İçmiyorum, içeni de uygun bulmuyorum.

Kerime: Sigara içmem, tesettürlü kadınların dışarda sigara içmesi hiç uygun değil.

Fazilet: Sigara kullanmam, tesettürlülerin kamusal alanda sigara içmesi, dondurma yemesi, sakız çiğnemesi gibi şeyleri çok kötü karşılıyorum.

Nisa: Ben sigara içmiyorum, içeni de uygun karşılamıyorum açıkçası.

Asiye: Sigara içmem, içen tesettürlüleri de ayıplıyorum hiç doğru değil.

Sema: Sigara içmiyorum, tesettürlü olsun veya olmasın hiç kimsenin içmesini doğru görmüyorum ama tesettürlüye hiç yakışmıyor, kalitesini düşürüyor.

Sinem: Sigara içmiyorum, tesettürlü kadının dışarda sigara içmesini uygun bulmuyorum. Çünkü bizlerin aynı zamanda İslam'ı temsil ettiğini düşünüyorum ve bu yüzden İslam'ın bu şekilde temsil edilmesini uygun bulmuyorum.

Ayşe: Hiç doğru bulmuyorum, hiç yakıştıramıyorum

Şule: Sigaradan nefret ediyorum. İnsanların bile bile kendilerini zehirlemelerini hala anlayabilmiş değilim. Hele de örtülü bayanların sigara içmelerini hiç doğru bulmuyorum. İnaçlı bir insanın Allah'ın emanet olarak verdiği bedene saygısızlık etmesini ve başkalarına kötü örnek olmasını onlara hiç yakıştıramıyorum.

Görüşmeler esnasında Füsun Hanım ise tesettürlülerin kamusal alanda sigara içişini toplumsal değişim olarak nitelendirmiş insanların yasaklarla ve sınırlarla problemlili bir varlık olduğuna dikkat çekerek şöyle demiştir:

Füsun: Tesettürlü kadının kamusal alanda sigara içmesini doğru bulmuyorum. Kamusal alanda olsun mahrem alanda olsun sigara içmeyi doğru bulmuyorum. Sigara içen tesettürlü kadın etrafımda hiç görmedim ama türbanlı, makyajlı, pantolonlu kadınların kamusal alanda sigara içtiklerine şahit oluyorum. Zaman değişiyor, nasıl ki bir zamanlar erkek içeceği olan sigara kadınların kullanımına girmişti şimdi de türbanlıların elinde. İnsan sınırlarla ve yasaklarla problemi olan bir varlık. Eskinin yasakları bugünün normalleri. Sanırım zamanla onları da kamıksayacağız.

Genel olarak katılımcılar sigara içilmesini sağlık açısından ve dini açıdan doğru bulmamakta ve özellikle kadının tesettürüne yakışmadığını ifade etmektedirler. Yalnızca Elif isimli genç kuşak katılımcımız dışarda sigara içilmesinin dinen sakıncası olmadığını ama sigaranın vücudumuza verdiğimiz bir zarar olmasından dolayı günah olduğunu ifade etmiş, bu sebeple tesettürlü kadının dışarda sigara içmesini yalnızca toplumsal açıdan ayıp olarak karşıladığını vurgulamıştır:

Eliş: Ben içmiyorum, içen tesettürlüleri de kendi tercihi olarak görüyorum. Sigara içmesi sağlığına zarar olduğu için dinen doğru değil günah olduğunu düşünüyorum, ama içiyorsa da evinde içmesiyle dışarda içmesinin dinen bir sakıncası bence yok. Sadece toplum açısından kadını ayıplıyoruz.

Görüşmelerden elde edilen verilere göre katılımcıların tümü toplumsal açıdan ayıplama veya dini açıdan uygun olmama gibi sebeplerden dolayı tesettürlü kadının kamusal alanda sigara içmesini uygun görmemektedir. Bu konuda nesiller arasında bir fark olmadığı, düşüncelerinde genel bir uyumun olduğu tespit edilmiştir.

4.4. Erkeğe Bakış Açısı

4.4.1. Erkeklerle Aynı Çalışma Ortamını Paylaşma

Kadınların erkeklerle aynı çalışma ortamını paylaşması modern yaşamın bir parçası olarak karşımıza çıkar ve yeni davranış kodları ve biçimleri üretiriz. Erkeğin çalışması kadar, kadının da çalışmasının normal ve gerekli karşılanması ile birlikte, kadınlar iş hayatında daha da görünür olmuşlardır. Tesettürlü kadınlar bugün, kamusal veya özel sektörde pek çok mesleği icra etmekte ve erkeklerle aynı ortamı paylaşarak çalışmaktadırlar. Bu, pek çok tesettürlü için bugün olağan bir durum olarak görünse de geleneksel tesettür anlayışına sahip birinci nesil katılımcılar için olumsuz bir durumdur. Örtülü kadının evinden çıkıp erkeklerin bulunduğu ortamlarda çalışması birinci nesil katılımcılardan 4'ü için dinen uygun görülmemekte ve kazanılan paranın da bir bereketi olmayacağına inanılmaktadır. 2 katılımcının ifadeleri ise, kadın kendi edebine dikkat edip, edep ve ahlak kurallarına titizlikle dikkat ettiği sürece erkekle aynı çalışma ortamını paylaşmasının sıkıntılı bir durum olmadığı yönündedir:

Songül: Ben bu durumu fazla kötü karşılamıyorum, Niye? diyecek olursan, kadın kendini ayarladığı müddetçe sorun olmaz diyorum, kadın kendi nefesine hakim olduğu müddetçe erkeklerle aynı ortamda çalışabilir.

Edibe: Çok kötü karşılıyorum, ne kazandığının bereketi olur ne de yuvasının huzuru olur.

Saadet: Kadının durumuna bakar, orada erkeklerle birbirlerine kaynaşarak konuşursa o zaman çalışmasını iyi görmem, ama düzgün edepli çalışırsa erkekle çalışmasını sıkıntılı görmüyorum.

Kerime: Doğru bulmuyorum ama şimdikiler çalışıyor. Ben çalışmam, çalışmayı bırak konuşamam bile, sana bile konuşmaya çekiniyorum. Artık tesettürlüsü de rahat açığı da, aralarında bir fark görmüyorum.

Asiye: Doğru görmüyorum bu dinen uygun değil, tesettürlü kadına da yakışmıyor.

Ayşe: Kadın erkek ayrı cinsler sonuçta. Yan yana beraber çalışmasını doğru bulmuyorum

Görüşmelerden elde edilen verilere göre birinci nesil katılımcılar için erkekle aynı çalışma ortamını paylaşmak normal karşılanabilecek bir durum değildir. Kerime Hanım, erkekle aynı ortamda çalışmak bir kenara konuşmaya bile utanacağını ifade ederek, tesettürlü kadınların şu an çalışabiliyor olmalarını rahatlık olarak değerlendirmiş ve örtülü olmayan kadınlardan bir farkın kalmadığını vurgulamıştır. Diğer katılımcılara göre daha geleneksel fikirlere sahip olan birinci nesil katılımcıların özellikle erkeklerle sosyal ilişki kurmak veya çalışmak konusunda çekimser davrandıkları görülmüştür.

İkinci nesil katılımcılar ise annelerine oranla kadın ve erkeğin aynı çalışma ortamını paylaşmasına daha ılımlı yaklaşmaktadır. Katılımcılardan yalnızca Gülten Hanım, kadının hem çalışmasına hem de erkekli ortamda bulunmasına karşıdır, ancak kendisi erkeklerle çok muhatap olduğu bir işte çalıştığını ve tesettürünü layıkıyla yerine getiremeyişinin de asıl sebebinin bu olduğunu ifade etmiştir:

Gülten: Benim tesettürümü şu an layıkıyla yerine getiremeyişimin en önemli sebeplerinden birisi de erkeklerle aynı ortamda çalışıyor olmamdır. Çalıştığım işte en çok erkeklerle muhatap oluyorum, benim servis şoförlüğümü yapan bir erkek, aynı arabada gidip geliyoruz. Ben tesettürlü bir kadına erkeklerin içerisinde, her ne kadar nefsimi güveniyorum dese de inanmıyorum. Çünkü ben bunun örneklerini görüyorum.

Diğer katılımcılar, seviyeli ve dikkatli olunduğu ölçüde tesettürlü kadının erkeklerle aynı çalışma ortamını paylaşmasını sorun olarak görmemektedir:

Zeynep: Uygun değil ama şartlar müsaitse olabilir. İnsani ilişki kurmak anlamında, seviyeli olunduğu sürece sıkıntı bulmuyorum. Harama gidecek noktalardan kadın kendini korumalı.

Defne: Kadın erkeklerle laubali konuşursa tabiki o ortamı paylaşması da uygun olmaz. Kadın kendini engellemeli, evine kapansın demiyorum. Kadın kendine edebine sahip çıktıktan sonra erkekli ortamda çalışmasında sorun yok.

Fazilet: Biz menzil tarikatına bağlıyız, bize sohbetlerde Allah'ın ve Resulü'nün emirlerine göre yaşamayı öğütüyorlar. Adıyaman Menzil'de kadın ve erkekler arasında haremlik selamlık vardır, bir arada asla bulunmayız. Sahabelerimizin hayatlarını araştırdığımızda da aynen mezildeki gibi yaşamışlar. İşte doğru olan bu. Erkeklerle aynı çalışma ortamını paylaşmasını pek doğru bulmuyorum, ama çalışacaksa bir tesettürlü kadın, çok dikkatli olmalı, sıkıntı çıkabilir.

Sema: Bence insanın tesettürü önce ahlaken ve davranışlarında olması gerekir, bu olduktan sonra erkeklerle aynı çalışma ortamını paylaşmasını normal karşılıyorum.

Füsun: Kadın ve erkeğin yan yana çalışmasının her zaman riskli bir durum olduğunu düşünüyorum. Benim tercihim mümkün mertebe sınırlar ve özgün ve özel alanlar kurularak çalışma ortamlarının ayrıştırılması.

Görüşmelerden elde edilen verilere göre, ikinci nesil katılımcılar, tesettürlü bir kadının öncelikle kendini korumasını ve edepli davranmasını öğütlemekte, ardından bunu sağlayan kadının erkekle aynı çalışma ortamını paylaşmasında sorun görmemektedir. İçlerinde Menzil tarikatına mensup olduğunu belirten Fazilet Hanım, Menzil'de erkek ve kadınların daima ayrı olduklarını belirtmekte ancak buna rağmen kadının kendisine dikkat etmesi durumunda erkekli ortamda çalışmasını kabul etmektedir. Oysaki Fazilet Hanım'ın menzil tarikatına bağlı olan annesi Kerime Hanım, ne kadının çalışmasını desteklemekte ne de erkekle aynı ortamı paylaşmasını doğru görmektedir. Buna göre, tarikat mensubu insanlarda da modern hayata karşı bir yönelim ve uyum gösterme çabasının olduğu tespit edilmiştir.

Son olarak üçüncü nesil katılımcıların erkekle aynı çalışma ortamını paylaşma konusundaki düşünceleri, diğer nesil katılımcılarla kıyaslanmıştır. Bu görüşmelerden elde edilen verilere göre, görüşülen 6 genç katılımcıdan 5'i erkeklerle birlikte çalışmanın normal olduğunu ifade etmiştir. Onlara göre bu durum artık normaldir. Genç katılımcıların bu konudaki söylemlerini incelediğimizde "erkeklerle insani anlamda ilişki kurmak", "birbirine cinsiyet olarak değil insan olarak bakmak" şeklindeki cümlelerin varlığına rastlamaktayız. Erkek ve kadının birbirlerine cinsellik ve cinsiyet noktasından uzaklaşarak, insan olarak yaklaşmak ve sosyal ilişki kurmak bu genç katılımcıların vurguladıkları mesajlar arasındadır. Özellikle bu noktada diğer katılımcılardan farklarını ortaya koyan genç katılımcılar, kadın ile erkeğin seviyeli ve adabına uygun ilişkiler kurmasını normal karşılamaktadır:

Esmâ: Tesettürlü kadın erkeklerle aynı ortamı paylaşmamalı ama paylaşılmaya başlandı, normalleştirildi, artık gözüme çok normal geliyor. Kadın erkeklerle olan münasebetini seviyeli tuttuktan sonra gayet çalışabilir.

Elif: Kadınla erkek birbirlerine cinsiyet olarak değil, insan olarak bakar ve öyle yaklaşırsa bence sorun olmaz. Dinen sıkıntı olacak şeyler olabilir ama kadın ve erkek karşılıklı olarak birbirleriyle insani anlamda ilişki kurarlarsa sorun olacağını sanmıyorum.

Nisa: Mesafeli olduğu sürece ben sıkıntı görmüyorum. Erkeklerle adabına uygun insani ilişkiler kurulabilir bence.

Sinem: Dinen çok erkekli ortamda bulunmasını uygun bulmuyorum. Ama kadın kendine dikkat edip, edepli olursa normal şartlarda çalışmasında sorun yok bence.

Şule: Olabilir. Kişiye ve kuruma göre değişebilir. Okuduğumuz okulda tesettürlü bayan hocalar ve erkek hocalar var. Beraber gayet rahat çalışabiliyorlar.

Erkeklerle aynı çalışma ortamına karşı olan ve bu durumu tesettürlü kadına uygun bulmayan katılımcımız Havva ise, erkekle birlikte çalışılmasını, harama yol açabilecek ve göz zinasına sebep olabilecek bir durum olarak nitelendirmektedir:

Havva: Kadınla erkeğin bir arada kalabalık ortamda dahi bulunması harama yol açacak şeyler yapmalarına sebep olabilir, mesela göz zinası gibi. Bu yüzden kesinlikle uygun bulmuyorum. Ama şöyle olabilir. Kadın üniversiteyi açıktan okuyup, kendine ait bir yer açıp işletse ve tüm çalışanları da kadın olsa o zaman olabilir, ama bu da çok zor.

Görüşmelerden elde edilen sonucu değerlendirdiğimizde cinsiyetli bedene karşı yaklaşım noktasında nesiller arasında farklılıklar bulunmaktadır. Nazife Şişman Sınırsız Dünyanın Yeni Sınırı isimli kitabında (2011: 175-176) Ferhad Khosrokhavar'ın cinsiyetli bedene iki farklı yaklaşım konusunu açıklamaktadır. Khosrokhavar'a göre, "açık ve "kapalı" sistemlerden yola çıkarak bu iki beden birbirine yaklaşımını anlayabiliriz. "Kapalı" sistemlerde, insanlar karşıdakinin cinsiyetli olduğunu kabul eder ve cinsiyetler arasındaki ilişkiler "iffet", "edep" kodları çerçevesinde düzenlenir. Bu durumda başını örterek üniversiteyi okuyan genç kızlar, bu koda uygun bir sosyallik talebini içermektedir. Yukarıdaki görüşmelerde katılımcıların vurguladıkları adabına uygun, seviyeli ve iffetli olma vurgusu, yaşanabilecek bir sosyalliğin meşrulaştırılma biçimi olabilmektedir. Tam askine "açık" sistemlerde ise bedenin sergilenmesi arzulanmakta; gözetleyicilik ve sergileyicilik olumlu olarak karşılanmaktadır. Görüşmeler neticesinde erkeklerle aynı

çalışma ortamını paylaşma konusunda birinci nesilden üçüncü nesle doğru bir modernleşmenin olduğu ve bu durumun tesettürlü kadınlar arasında giderek normalleştiği tespit edilmiştir.

4.4.2. Erkeklerle Haremlik Selamlık

Tesettürlü olmanın bir kadına vereceği en önemli davranış biçimlerinden birisi, aralarında nikah düşebilecek erkeklerle haremlığın olması ve mesafenin korunmasıdır. İslam dinine göre birbirlerine nikah düşen iki ayrı cinsin fiziksel temasta bulunması, örneğin tokalaşması günahdır. Ayrıca birbirine nikah düşen kadın ve erkeğin bir arada mahremleri olmadan bulunması da Allah Resulü (s.a.v) tarafından ikaz edilen bir durumdur. Çalışmanın bu bölümünde tesettürlü kadınların yabancı erkeklerle aralarında haremlığın, yani korunmanın olup olmadığı ölçülmüştür. Günümüzde bazı tesettürlü kadınların erkeklerle tokalaştığını ve bir arada mahremleri olmadan bulduklarını görmekteyiz. Görüştüğümüz tesettürlü kadınların böyle bir durumunun olup olmadığı bu bölümde kendilerine sorulmuştur. Buna göre birinci nesil katılımcıların hepsi erkeklerle aralarında haremlik selamlık uygulamalarını, sadece yakın akrabalarıyla aile oturmalarında bir arada olduklarını ifade etmişlerdir:

Songül: Elbette haremlik selamlık olur. Sadece yakın akrabalarımızla bir arada otururuz.

Edibe: Akrabalarım dışında yabancı erkeklerle bir arada oturmam, tokalaşmam.

Saadet: Kendi akrabalarım ile değil ama yabancılarla olur, evime misafir geldiyse ayrı odalarda otururuz, ama kimseyle tokalaşmam.

Kerime: Kendi akrabalarım dışında hep ayrı otururum, yabancıların karşısına ev kıyafetlerimle bile çıkmam. Kocam hastaneye yattı, yanında refakatçi oldum, çarşafımı hiç çıkarmadım.

Asiye: Benim muhakkak olur haremlığım. Bazılarını görüyorum erkeklerle tokalaşıyor, bir kere bu çok haram.

Ayşe: Kendi akraba çevremiz için değil ama uzak yeni tanıştığımız insanlarla haremlik selamlık uygularız. Bazen de kadınların ayrı konuşacağı erkeklerin ayrı konuşacağı şey oluyor beraber oturmak rahatsızlık verebiliyor. O zaman haremlik selamlık oturmak iyi oluyor.

Görüşmelerden elde edilen verilere göre, birinci nesil katılımcıların tümü erkeklerle fiziksel temas kurmamakta ve haremlik uygulamaktadır. Özellikle yabancı erkeklere karşı tesettürlerine dikkat etmekte, mümkünse ev kıyafetleriyle çıkmadıklarını belirtmektedirler. Bu durumda birinci nesil katılımcıların erkeklerle aralarında haremliğin olduğu ve kendilerini korudukları ortaya çıkarılan bulgular arasındadır.

Erkeklerle haremlik selamlık konusunda ikinci nesil katılımcılar ile anneleri arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Çalışan kadınlar, çalışma hayatının gereği olarak erkeklerle bir araya gelebilmektedirler. Yalnızca Zeynep Hanım, gündüz baktığı hastası akşam aile oturmasına gelse odaları ayırdığını belirterek, iş hayatıyla evi arasında ayrı bir perde oluşturduğunu belirtmektedir:

Zeynep: Bu hususa dikkat ederim genelde. Diş Hekimiyim, erkek hastalara bakıyorum ama gündüz baktığım hastam akşam evime misafir gelse ayrı odalarda otururum.

Gülten Hanım ise, erkeklerin yoğun olduğu bir ortamda çalıştığı ve erkek müşterileri çok olduğu için haremlik selamlık yapamadığını belirtmiştir:

Gülten: Erkeklerle aramızda haremlik selamlık olması gerekir, ama maalesef ben bunu yapamıyorum.

Çalışmayan ikinci nesil katılımcılarımız, çalışan kadınlara göre erkeklerle aralarında haremlik selamlık uygulamada zorlanmamakta ve sınırlarını koruyabilmektedirler. Yanlarında eşleri bulunduğu zaman, arkadaş çevreleriyle bir arada oturduklarını belirten katılımcıların yanı sıra, her zaman ayrı odalarda oturmayı tercih eden katılımcılar da mevcuttur:

Defne: Haremlik selamlık muhakkak olur, evimde misafirleri ayrı odalarda oturturum ve mümkün merteye kapalı çıkarım karşılarına.

Fazilet: Erkeklerle aramda muhakkak haremlik selamlık vardır. Bir arada oturma mevzusu da sadece yakın akrabalarımızla olur.

Sema: Tokalaşmam mesela, ama misafirlikte bir arada oturduğumuz oluyor, illa ayrı oda olacak diye bir düşüncem yok.

Füsun: Haremlik selamlık konusunun sosyal hayatta uygulanmasının mümkün olduğunu düşünmüyorum. Ama evlerimizde yakın ilişki kurduğumuz arkadaş ,

akraba ile uzak ilişki kurduğumuz kadın erkek arasında bir ayırım yaparak haremlik selamlık yaparız.

Erkeklerle araya mesafe koyma ve haremlik uygulamanın sosyal hayatta uygulanmasının mümkün olmayacağına dikkat çeken Füsün hanım, kamusal alanda görünürlüğü her geçen gün artan tesettürlü kadınların yaşadığı bir zorluğun da altını çizmektedir. Evlerimiz ile dışarıyı arasındaki sınırların her geçen gün kalkmasıyla birlikte haremlik uygulaması da zor hale gelmektedir. Görüşmelere göre ikinci nesil katılımcıların hiç biri erkeklerle tokalaşmamakta ancak sosyal hayatta veya evde bir araya gelebilmekte ve ilişki kurabilmektedir.

Genç nesil katılımcıların 4'ü İmam Hatip Lisesi'ne gitmekte ve bu yüzden erkek kız ayrı okumaktadırlar. Bundan dolayı erkeklerle aralarında mütemadiyen haremlığın olduğunu dile getirmektedirler. Diğer 2 katılımcımız da erkeklerle olan ilişkilerinde dikkatli olduklarını, tokalaşmadıklarını ve karma sınıfları paylaşırsalar da seviyeli davrandıklarını belirtmişlerdir:

Esmâ: Zaten okulunda hiç erkek olmadığı için, etüt merkezinde de sabah günaydın, çıkarken iyi akşamlar dışında hiç bir muhabbetim olmuyor, tabi buna ben dikkat ediyorum. İnsani ilişkiler bence olabilir üniversiteyi karma okuyacağım çünkü.

Elif: Tabi ki olur, tokalaşmam mesela, ve örtüme dikkat ederim.

Nisa: Haremlik selamlık uygulamam, tokalaşmam mesela, ama aynı ortamlarda bulunabiliyoruz.

Sinem: Sınıfımda erkek arkadaşlar var ama onlarla bile seviyeli olurum, dikkat ederim.

Şule: Bizim okulda haremlik selamlık var. Kızlar ve erkekler ayrı ayrı sınıflarda. Dershanedeyken kız erkek sınıflarımız karışık ve çok rahat edememiştim. Yani insanlar seviyesiz espiriler yapabiliyor ve mesafeyi koruyamıyorlar. Ya da çok fazla gönül ilişkileri olabiliyor. O yüzden fazla abartmadan haremlik selamlık uygulaması olması bence iyi.

Erkeklerle haremlik konusunda üçüncü nesil katılımcılar, diğer nesil katılımcılar gibi fiziksel temastan kaçınmakta ve buldukları ortamın koşullarına göre haremlik mevzusuna dikkat etmektedirler. Ancak daha kapalı bir tesettürü olan Havva, bu konuda da diğer katılımcılardan farklı düşünmekte ve ev ortamı olan mahrem alanında erkeklerin karşısına çıkmadığını dile getirmektedir:

Havva: Elbette haremlik selamlığım olur, evimize kocanızla gelseydiniz sizin karşınıza çıkmazdım. Çünkü burası benim mahremim ve erkeklere görünmem.

Havva'nın düşünceleri diğer katılımcılardan farklıdır. Mahremiyet algısı çok yüksek olan Havva'nın tesettürüyle doğru orantılı bir sosyal hayat yaşamaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Genel olarak tüm katılımcıların, evlerinde haremlığe dikkat ettikleri, dış ortamlarda da belli bir sınır koydukları ve fiziksel temastan kaçındıkları tespit edilmiştir.

4.4.3. Erkek Egemenliğine Karşı Tesettürlü Kadının Çalışması

Tesettürlü kadınların iş hayatına atılması ve ekonomik özgürlüğe sahip olmaları, Türkiye'de özellikle son 15 yıl içerisinde artış gösteren ve erkek egemen bir toplumda kadının yerinin ve taleplerinin gittikçe arttığı bir durumdur. Bugün yüksek tahsil görmüş veya görmemiş pek çok tesettürlü kadın, erkekler kadar mesai yapmakta ve bir zamanların klişe cümlesi olan "evinin kadını çocuklarının anası" durumunu değişime uğratmaktadır. Tesettürlü kadınların iş hayatında yer edinmeleri ve bunun normalleşmesi, bazen eşlerin engeli veya otoritesi ile karşılaşabilmektedir. Bu bölümde katılımcılara "tesettürlü kadının eşi çalışmasını istemezse kadın ne yapmalı?" sorusu yöneltilerek, erkeğe itaat, erkek egemenliğine karşı bir duruş veya kabulleniş durumlarının varlığı ölçülmeye çalışılmıştır. Buna göre birinci nesil katılımcıların tümü, eşinin istememesi durumunda kadının çalışmaması gerektiğini, evine, eşine ve çocuklarına ayıracağı zamanın daha doğru ve sevap olduğunu düşünmektedir:

Songül: Kocasını istemiyorsa kadın çalışmayacak. O evi eğer beyi besleyebiliyorsa, beyi karısının çalışmasını istemiyorsa çalışmayacak.

Edibe: Ben zaten karşıyım. Evinde huzuru varsa o huzuru bozulmasını istiyorsa kadın, çalışmayacak.

Saadet: Kadının kocasını çalışmasını istemiyorsa kadın eşine itaat etsin, çalışmasın. Erkeğin sözü dinlenmeli.

Kerime: Çalışmasın, zaten çalışmasını uygun bulmuyorum kadının öncelikli yeri evidir, çocuğu çocuğudur.

Asiye: Çalışmasın, önce Allah sonra peygamber sonra kocası gelir bir kadının. Kocasını istemiyorsa ona itaat edecek. Kocasını helal etmezse bu dünyada kadının yeri yok, ama imanlı bir kocadan bahsediyorum.

Ayşe: Yapacak bir şey yok kızım eşi istemiyorsa çalışması doğru değil bence. Evde oturup çocukları eşi ve eviyle ilgilenmesi daha sevap bence.

Görüşmelerden elde edilen verilere göre, birinci nesil katılımcılar, bugün geleneksel dediğimiz bir anlayış olan kadının yeri evi ve çocuklarıdır anlayışının devam ettiricileri olarak karşımıza çıkmaktadır. Onlara göre, erkeğe itaat etmek, sözünü dinlemek hem evliliğin bereketi ve huzuru için hem de dini anlamda doğru olan bir davranışı temsil etmektedir.

İkinci nesil katılımcıların ise 4'ü eşin istememesi durumunda kadının çalışmasını doğru bulmamaktadır. Kendisi Diş Hekimi olan Zeynep Hanım, eşinin imkanı ve gerekçesi kendisi için yeterli gelirse çalışmayabileceğini ifade etmiştir. Buna karşılık 2 katılımcımız ise kadının çalışması ya da ev dışında belli bir uğraş içinde olmasını gerekli bulmakta ve bunun için eş ile anlaşılması, orta yolun bulunması gerektiğini düşünmektedir:

Gülten: Ben zaten çalışmıyordum. Boşandığım için mecbur kaldım çalışmaya.

Zeynep: İmkanımız ve gerekçesi yeterliyse çalışmam. Elbette ki kazandığım para ve Allah rızası için çalışıyor olmam benim için önemli ama eşimin rızası daha çok önemli, o rıza göstermezse bereketinin olmayacağını düşünüyorum.

Fazilet: Eşi istemiyorsa durumu da iyiye bence çalışmasın. Ama kadın edebiyetle, düzgün tesettürüyle bence para için olmasa bile kendine uğraşacak bir şeyler bulmalı.

Defne: Bence eşiyle orta yolu bulmalı, sonuçta bir sürü emek vermiş. Yani orta yolu bulup çalışabilirse daha iyi.

Sema: Çalışmam, eşime itaat ederim.

Füsun: Eşi istemiyorsa çalışmamalı, her mesleğin de kadının fitratına uygun olduğunu düşünüyorum zaten, eğer eşi kabul ederse daha eğitsel ve sanatsal işlerle uğraşılabilir.

Görüşmelere göre ikinci nesil katılımcıların erkeğe itaat ya da sözünün dinlenmesi konusunda anneleri ile aralarında farklılık bulunmadığı, yalnızca 2 katılımcının orta yolu bulup çalışması, ya da kendisine uğraşacak işler bulması gerektiği yönünde fikirlere sahip olduğu tespit edilmiştir. Üçüncü nesil katılımcıların ise, kadının çalışması, ekonomik özgürlüğe sahip olması konusunda erkeğin karşı duruşuna karşı düşünceli oldukları, orta yolu bulup çalışmak istedikleri,

evlenecekleri kişiden saygı bekledikleri ve bu konuda karşılıklı anlaşılması gerektiği ifadelerden çıkan tespitler arasındadır:

Havva: Bu zamanda böyle dini hassasiyeti olan erkeklerin kalmadığını düşünüyorum, şimdi erkekler daha çok hanımlarının çalışmasını istiyorlar. Benim için tam tersi, bir nimet olur.

Esmâ: Eşim istemezse, durumumuzda iyiye çalışmam.

Nisa: Eşim istemezse çalışmam heralde, karşılıklı anlaşsak.

Elif: Bence orta yol bulunmalı, neden istemesin ki ben kendime dikkat ediyorsam. Ama çok fazla diretirse çalışmam ama bu durum hoşuma da gitmez.

Sinem: Çalışmayabilirim, ama mesleğime göre değişir. Orta yolu bulup ikna etmeye çalışırım ama ikna olmuyorsa da bırakırım.

Şule: Onunla konuşurum ve eğer o beni gerçekten seviyorsa benim kararına saygı duyar.

Üçüncü nesil katılımcıların 4'ü anlaşma, orta yolu bulma, kararına saygı duyma gibi söylemlere vurgu yaptıkları görülmektedir. Kadının çalışmasının normalleşmesi durumunun, üçüncü nesil tarafından benimsendiği görülmektedir. Büyükannelerinin eşe itaat, huzurun kaçmaması için sözünün dinlenmesi gibi söylemlerine karşı üçüncü neslin daha bireysel ve erkek egemenliğine karşı direktar olduğu tespit edilmiştir. Yalnızca Havva isimli katılımcımız, zaten çalışmayı doğru bulmadığını esasen bu devirde de, çalışmayı istemeyecek hassasiyette erkeklerin kalmadığını vurgulamıştır. Bu noktadan hareketle, erkek ile aynı haklara sahip olma, erkek egemenliğine karşı kadın söylemlerinin dikkate değer hale gelmesi, kadınların sosyal ve ekonomik hayata karşı büyükannelere göre daha talepkar oldukları tespit edilmiştir.

4.5. Modern Eğitime Bakış Açısı

4.5.1. Eğitimin Artışı ve Karma Eğitim

Tesettürlü kızların eğitim alması konusu, II.Meşrutiyet'ten itibaren tartışılan bir konu olmuştur. Osmanlı'nın son dönemlerinde genç kızlar, özellikle Batılı hemcinslerini idealleştirmiş ve aileler kızlarının "iyi eş", "iyi anne", "iyi müslüman"

olması için eğitim almalarını desteklemiştir. O dönemde kızların eğitim alabilmesi için "kadın hoca", "kız okulu" şeklinde çözümler üretilmiştir (Barbarosoğlu, 2015: 45). Ancak Cumhuriyet ile birlikte sorunsallaşan kadının örtüsü konusu özellikle başörtüsü özelinde tartışılmış ve kızların eğitimi problemlili hale gelmiştir. Bu sebeple dindar kesimi temsil eden aileler, kızlarının erkeklerle bir arada okumasına ve kılık kıyafet sorununa direnç göstermiş, kızlarını okutmaktan geri durmuş veya en fazla liseye kadar okutmuştur. 1970'lerde İmam Hatip liselerinde kız sınıflarının da açılmasıyla birlikte aileler, kızlarını bu okullara göndermiş, fakat orada da karşılama çıkan başörtüsü yasağı ailelerin eğitim konusunda kararsızlıklar ve sıkıntılar yaşamasına sebep olmuştur. Bu durum, son yıllara kadar aşılabilmiş bir durum değildir. Ancak hem lise hem de üniversitelerde başörtüsü engelinin son yıllarda kaldırılmasıyla birlikte, ailelerin de kızlarının eğitim alması konusunda değiştikleri görülmüştür.

Çalışmanın bu bölümünde katılımcılara tesettürlü kızların eğitim almasını nasıl karşıladıkları ve karma eğitime bakış açıları sorulmuştur. Buna göre birinci nesil katılımcıların tümü tesettürlü bir kadının eğitim almasını desteklemektedir. Ancak 4 katılımcımız karma eğitimi doğru bulmadığını belirtmiş, 1 katılımcımız, kız erkek ayrı okumanın daha olumsuz sonuçlara yol açabileceğini ifade ederek karma eğitimi desteklemiştir. 1 katılımcımız ise karma veya ayrı farketmeksizin kızların okuması gerektiğini savunmuştur:

Songül: Kadın okumalı. Önceden karma eğitimi uygun değil diye karşılıyorduk. Ayrı olsa daha iyi olur da ama şimdiki şartlar gereği karışık. Aslında doğru bulmuyorum ama karma olması zorunlu.

Edibe: Okusun A'yı B'yi öğrensin ama liseden çıkınca ben torunum Havva'nın yerinde olsam hiç okumam otururum aşağı. Üniversiteyi okumasını hiç istemiyorum, Bundan sonra gelen ümmete Allah yardım etsin, hiç ortalığın tadı yok... Eğitimde de ayrı sınıflar olsa daha güzel olur. O erkek sınıfta senin gülüşünü duyuyor sesini duyuyor.

Saadet: Bu devirde okumalı, şimdi herşey isteniyor. İstekler çoğaldığı için okuması gerek. Bence karma eğitim olmalı, eğer ayrı ayrı olursa baskıdan dolayı daha kötü şeyler olur bence.

Kerime: Okumalı, çocuklarını düşünmeli. Ben kızımı göndermedim kız başına okumasın diye, ama sonra da pişman oldum, onun için eğitim alsın. Ama karma eğitim doğru değil, eğer okuyacaksa İmam Hatip'te okusun.

Asiye: Okusun ama kendine çok dikkat edecek. Erkekle kızın ayrı okuması lazım, İmam Hatip olabilir, diyanetin okulları olabilir. Karma eğitim çok yanlış. Bir insan ne kadar okursa okusun önce dinine dikkat edecek gerisi boş.

Ayşe: Niye eğitim almasın kızım, tesettürlü insan değil mi? Ben okuyamadım okumanın eksikliğini hep hissettim. Bizim zamanımızda kızları okula göndermezlerdi. Okuma yazmayı ben en küçük kızım okula başladığında onunla beraber öğrendim. Kızlarımız okula gitmeli. Kendini eğitmeli geliştirmeli. Altın bileziklerini kollarına takmalı.

Görüşmelerden elde edilen verilere göre, eğitimde başörtüsü engelinin kalkması ile birlikte birinci nesil katılımcıların, kızların eğitim alması konusunda daha istekli oldukları gözlenmiştir. Görüşmeler esnasında "başlarını açarak okumaları gerekseydi okumalarını yine destekler miydiniz?" sorusuna, birinci nesil katılımcıların tümü desteklemeyeceklerini belirtmiştir. Ayrıca katılımcıların kadının eğitim almasını, iyi eş, eğitilmiş kadın şeklindeki söylemleriyle desteklediklerini, kendilerinin yaşayamadığı ve eksiklik olarak gördükleri bu durumun kızları ve torunlarında olmasını istedikleri tespit edilmiştir.

İkinci nesil katılımcıların kadının eğitim alması konusunda birbirinden farklı görüşleri olduğu ortaya çıkarılmıştır. 6 katılımcının 5'i tesettürlü kadının eğitim almasını desteklemekte 1 katılımcımız ise lisede İmamhatip eğitimi alınmasını ve sonrasında da medreselerde eğitime devam edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Karma eğitim konusunda ise, 3 katılımcımızın liseyi bitirene kadar karma eğitime sıcak bakmadıkları, sağlam bir bilince sahip olduktan sonra üniversitede karma okumasını sıkıntılı bulmadıkları tespit edilmiştir. 1 katılımcımız günümüzde karma veya ayrı eğitimlerin, çocuğun yanlış işler yapmasına engel olmadığı, yanlış işler yapacak çocuğun her türlü yaptığını vurgulamıştır. 1 katılımcımız ise karma eğitimin, özellikle liseden sonra olmasının gerekliliğine dikkat çekmiştir:

Zeynep: Evet tesettürlü kadın eğitim almalı, hatta ilmin sonu yok gittiği yere kadar gitmeli. Karma eğitimi uygun bulmuyorum açıkçası kızımı da bu yüzden İmam Hatip'e gönderdim, ama sağlam bir bilince sahip olduktan sonra üniversiteyi karma okumasında beis yok, ben de öyle okudum ve gayet de duracağım yeri bildim. Fakat İslami çerçevede keşke mümkün olsa da ayrı eğitim olsa diyorum.

Gülten: Karma okulda eğitim almamalı. Liseyi İmam Hatip'te okusun sonra da bence medreselerde eğitimine devam etsin. Ben üniversiteye gitmesine karşıyım.

Defne: Eğitim alsın, cahil kalmasın. Karma eğitim aslında doğru değil, ama şimdiki çocuklar ayrı da okusa aynı da okusa yapacağını yapıyor. Ama bir noktadan sonra karmayı kabul ediyoruz, eğitim hayatında engellesek bile çalışma hayatında engelleyemiyoruz. O yüzden önce kendine sahip çıkmasını öğrenmeli.

Fazilet: Bence eğitim almalı, o da anne olacak ve çocuk yetiştirecek. Bence bir anne her zaman eğitimi ve donanımlı olmalı. Ben ortaokulu dışardan okudum, şimdi çocuklarıma okuyabildiğiniz yere kadar okuyun arkadanızdayım diyorum. Karma eğitim konusunda liseye başlayacağı andan itibaren uygun değil bence, ama çok baskı da kurmam.

Sema: Evet almalı, ayrı olması uygun ama karma eğitim de gerekiyor biraz, buna da alışmamız lazım bence. Çocuklar küçükken yanlış meyil edebiliyorlar bu yüzden belki bir noktaya kadar ayrı okutmakta fayda var. Akli başına gelince karma da okuyabilir.

Füsun: Tesettürlü kadın okulda eğitim almalı tabii ki. Karma eğitimi belli yaşa kadar uygun görmüyorum. Ortaokul ve lisede kızlar erkekler ayrı ayrı okumalı. Ama üniversitede beraber okumanın bir sakıncası olduğunu sanmıyorum.

Görüşmelere göre ikinci nesil katılımcılar eğitim konusuna farklı açıdan bakmakta ve değerlendirmektedir. Gülten Hanım hariç tüm katılımcılarımız, kadının lise eğitimiyle kalmamasını, üniversite eğitimini muhakkak tamamlaması gerektiğini belirtmektedir. Önceleri sistemin korkutmaları ve yasaklar yüzünden eğitim konusunda çekinceleri olan kadınların bugün eğitim alması konusunda, cahil kalmayıp kendini geliştirmesi, bilinçli ve bilgili bir anne olması, çocuklarını yetiştirmede donanımlı olması gibi sebeplere vurgu yaptıkları, tesettürlü kadının bireysel ve sosyal gelişimine dikkat çektikleri tespit edilmiştir. Kızlarının üniversiteye kadar karma eğitim almalarını, özellikle genç yaşta yanlış meyil edebilme endişesiyle istemediklerini ifade eden 3 katılımcı, kızlarını İmam Hatip Lisesi'ne gönderdiklerini belirtmiştir. Ancak kadının belli bir bilince sahip olduktan sonra, üniversitede ve çalışma hayatında karma olmasını, katılımcıların 5'i sorun olarak görmemektedir. Gülten Hanım ise, diğer katılımcılarımızdan farklı olarak, kızların lise eğitimlerini İmam Hatip'te ayrı sınıflarda tamamlamalarını ardından medreselerde eğitimlerine devam etmeleri gerektiğini belirtmiştir. Ancak Gülten Hanım'ın kendisi, karma ve teknik bir lisede okumuştur. Bu durumun kendi tesettürüne olumsuz yansımalarının olduğunu görüşmeler esnasında belirten Gülten

Hanım, bu sebeple kendisinin doğru yaşayamadığı tesettürü ve islami hayatı kızının yaşamasını istediğini bu yüzden karma eğitime karşı olduğunu vurgulamıştır.

Tesettürlü kızların eğitim alması gerektiği fikri tüm genç katılımcılarda hakim olmuştur. üçüncü nesli temsil eden genç katılımcılar, okumayı, meslek sahibi olmayı ve kendini geliştirmeyi istemektedir. Son zamanlarda İmam Hatip eğitiminin yaygınlaştığı ve ailelerin çocuklarını karma eğitimden izole etmesinin kolaylaştığı görülmektedir. Ancak İmam Hatip eğitimi almış ve hala eğitimine devam eden 2 katılımcımız, karma eğitimin de gerekliliğine dikkat çekmektedir. Onlara göre, sadece kızların içerisinde erkeklerden uzak eğitim almak, sosyal hayatta karşı cinsle karşılaşınca ne yapacağını bilememe, davranışlarını kontrol edememe, ilişki kurmakta zorluk çekme ve yasak olanın cazip gelmesi gibi sorunlara yol açmaktadır:

Elif: Tesettürlü kadınlar muhakkak eğitim almalı bence. Ben karma okumuyorum mesela, kız kızayız ve bu rahatlığa çok alıştık, bu sebeple otobüste, durakta, Avm'de erkeklerin içinde ne yapacağımı nasıl davranacağımı bilemiyorum. Bu yüzden çocuğa belirli bir dini eğitim verildikten sonra karma eğitimde bence sıkıntı yok, hatta olması gerekir sıkıntı yaşamamak için, bir sınır ve yasak olunca daha cazip geliyor.

Nisa: Tesettürlü kızlar eğitim almalı tabi neden almasın? Aslında karma eğitim uygun değil. İmamhatipte okudum ve kızların içindeydim ama kadın erkek ne kadar ayrı olursa birbirini de o kadar çektiğini gördüm İmamhatip'te. Bir şeye ne kadar yasak koyarsanız o kadar yıkılır, o yüzden bence bu devirde karma eğitim olmalı.

Bu 2 katılımcımız, karma eğitimin sanıldığı kadar kötü olmadığı aksine yasaklar ve sınırlar sertleştikçe, karşı cinse eğilimin de o derece arttığı görüşünde hem fikirdirler olmaktadır. Çocuğa dini eğitimin verilmesi ve çocuğun bilinçlendirilmesinin, izole bir eğitimden daha önemli olduğuna dikkat çekmektedirler. Katılımcıların bu fikirleri, aile büyüklerinin fikirlerinden farklılık göstermektedir.

Diğer genç katılımcılarımız da tesettürlü kadının eğitilmesini desteklemektedir ancak, karma eğitimin uygunluğu konusunda katılımcıların çeşitli fikirleri bulunmaktadır:

Esmâ: Bence kadın eğitim almalı, karma eğitim de gayet uygun. Bu, kişide biter bence. Ben bu okulumda nasılsam karma eğitim olan yerde de aynı duruşumu sergilerim.

Havva: Bence her şeyden önce dini ilmini almalı ve ondan sonra okulda eğitim almalı, tabi ki karma eğitim dışında bir eğitimi kastediyorum. Karma eğitim hiç bir şekilde uygun değil çünkü fitne durumu var. Üniversitelerde de karma olmayan bir sistem olsa daha iyi olur.

Sinem: Okunmalı bence, meslek sahibi olana kadar eğitimini yapmalı. Ben karma okuyorum ve aslında çok doğru değil, sonuçta göz zinasından kurtulamıyoruz. Yani kendimizi bundan korusak daha iyi olurdu diye düşünüyorum.

Şule: Evet kadın eğitim almalı. Karma eğitim bana göre uygun değil. Çünkü ergenlik dönemi kız ve erkekler birbirine fazla eğilimli olabiliyor. Dersleri daha rahat dinlemek ve konsantre olmak mümkün olmuyor. Kız kıza daha rahat eğlenebiliyoruz. Ancak olgunlaşınca üniversiteyi karma okumanın sorun olmayacağını düşünüyorum.

Yukarıdaki genç katılımcıların görüşmelerinden elde edilen verilere göre, 3 katılımcımız karma eğitimi uygun görmemektedir ancak bu uygun görmeme düşüncesi de katılımcılar arasında değişmektedir. Örneğin genç katılımcımız Havva, bir kadının karma okumasına tamamen karşı olduğu için üniversite eğitimini de desteklememektedir. Bunun yerine medrese veya açıktan okuma alternatiflerini düşündüğünü görüşmeler esnasında belirtmiştir. Sinem isimli katılımcımız ise, karma bir lisede okuduğunu fakat bu sistemin doğru olmadığını, bundan korunmanın gerekliliğini vurgulamıştır. Katılımcımız Şule ise, İmam Hatip'te okumakta ve lise dönemi bitene kadar karma eğitimin doğru olmadığını ifade etmektedir. Ancak sağlam bir bilince sahip olduktan sonra üniversite eğitiminde sorun görmediğini de ayrıca vurgulamıştır. Son olarak İmam Hatip'te okuyan Esmâ, karma okumadığı halde bu durumun gayet normal olduğunu, karma veya ayrı her durumda kendini koruyabileceğini ifade etmiştir.

Buradan çıkan sonucu değerlendirdiğimizde, genç katılımcılar arasında pek çok farklı düşünce mevcuttur. Ancak dikkati çeken husus, İmam Hatip'e giden 4 katılımcının 3'ünün karma eğitimi desteklemesi ve olması gerektiği yönündeki fikirleridir. Bu 3 katılımcının anneleri ise, karma eğitimi uygun bulmadığını veya lise bitimine kadar olmaması gerektiğini belirtmişti. Genç katılımcıların bu noktada

annelerinden farklı düşündüğünü ve sosyalleşme, karşı cinsle iletişim kurma taleplerinin daha fazla olduğunu görmekteyiz.

Tesettürlü kadının eğitilmesi yönünde tüm katılımcılarımızın aynı fikirde olduğu, bu durumu desteklediği; ancak karma eğitim konusunda birinci nesilden üçüncü nesile doğru değişim olduğu tespit edilmiştir. Üçüncü nesil katılımcıların özellikle birinci nesile göre, sosyal hayata ve olaylara bakış açısının daha değişken ve modern hayata daha uyumlu olduğu mevcut bulgular arasındadır.

4.5.2. Eğitime Karşı Evlilik: Evlilik Yaşının Yükselmesi

Eğitimin artışıyla birlikte evlilik yaşının yükselmesi durumu sosyal hayatta her geçen gün artmaktadır. Araştırmanın bu bölümünde katılımcılara, eğitim ve meslek sahibi olmak adına evlilik yaşının yükselmesi ile ilgili düşünceleri sorulmuştur. Buna göre birinci nesil katılımcıların 4'ü evliliği eğitime nazaran önelemekte, liseden sonra kızların evlenmeyi geciktirmemesi gerektiğini, eğitim hayatlarına evlendikten sonra da devam edebileceklerini belirtmektedir. 2 katılımcı ise eğitimi önelemekte, üniversite eğitimi bittikten sonra evliliğin düşünülmesi gerektiğini ifade etmektedir:

Songül: Eğitim öncelenmeli. Ben 17 yaşında evlendim. Evlilik ve eğitim, bunun ikisi de hayırlıdır. Önce okusun sonra hayırlısıyla evlensin diye düşünüyorum.

Saadet: Bence tesettürlü kadın önce eğitimini düşünmeli sonra evliliğini düşünmeli.

Kerime: Bence evliliğe soğuk bakılmasın, liseyi bitirince küçükken evlensin, büyüyünce evlenmiyor kızlar, okulunu okuyacaksa da sonra yine okusun.

Asiye: Geç evlenmek de iyi değil, her şeyin bir zamanı var, sırf daha çok okuyacağım ilerleyeceğim diye evlilik geciktirilmemeli. Doğru hayırlı dindar biriye evlenmeli. Kendini eğitsin ama liseden çıkınca evlensin, geç yaşta evlenince ne çocuğa zaman kalır ne de bir şey olur.

Ayşe: Bence evlilik de önemli eğitim de, meslek sahibi olmak da. Ama şimdi görüyorum kızlar erkeklerden daha hırslı. Ev sorumluluğunu alıp o evi geçinderecek olan erkekler. O yüzden bence evlilik öncelenmeli. Özellikle kızlar için. Erkek her yaşta evleniyor. Ama kızlar öyle mi? Belli bir yaşta sonra evde kalmış kız muamelesi görüyor.

Görüşmelerden elde edilen verilere göre, birinci nesil katılımcılar evlilik yaşının yükselmesini hoş karşılamamakta ve evliliğin yüksek tahsile göre

öncelenmesi gerektiğini düşünmektedir. Sadece 2 katılımcımız, evlilikten önce eğitim hayatının tamamlanması gerektiğini ifade etmektedir. Evliliğin öncelenmesi konusunda diğer katılımcılarla hem fikir olan, fakat, hayatında yaşadığı zorluklar ve sıkıntılar sebebiyle olaya farklı bir pencereden de bakan Edibe Hanım şöyle demiştir:

Edibe: Ben üniversite okumasına karşıyım esasen, ama boşanmalar da çok arttı. Kendi kızım da yaşadım bunu. Kızım lisede muhasebe okumasaydı 5 çocuğuna bakamayacaktı. Bu zamanda kadın, ayakta durabileceği bir şeyler bilmeli diyorum. Ama yaşadıklarına göre değil yüreğimden geçen düşünceye göre söylersem, doğru hayırlı bir evliliği olursa liseden sonra hiç okumasın, çalışmasın evinin yuvasının başında dursun, kocasının helal ekmeğini yesin. Çalışan bayanlarda hep tantana hep huzursuzluk, bir kadın oturup evinde yemeğini yapsın, namazını kılsın kocasını beklesin, o evde bereket olur.

Edibe Hanım'ın kızı boşanmış ve lisede aldığı muhasebe eğitimiyle bir yerde çalışarak çocuklarının geçimini sağlamaktadır. Edibe Hanım, boşanmaların artışı sebebiyle kadının kendi ayakları üstünde durabileceği bir zanaatının olması gerektiğini düşünmektedir. Ancak, görüşmelere göre Edibe Hanım'ın gerçek fikri, kadının liseden sonra hayırlı bir evlilik yapması, çalışmaması yönündedir. Çalışan kadınların aile huzurlarının olmadığını ileri süren Edibe Hanım, kızında yaşadığı duruma rağmen, tesettürlü kızların evliliği öncelenmesinden yanadır.

Eğitimin artışıyla birlikte evlilik yaşının yükselmesine yönelik ikinci nesil katılımcıların genel fikri evliliğin öncelenmesi gerektiği yönünde olmuştur. Katılımcıların 4'ü hayırlı ve doğru bir evliliğin, eğitimden daha önemli olduğunu düşünürken, 2 katılımcımız eğitim hayatı tamamlanmadan evliliğin olmaması gerektiğini düşünmektedir:

Zeynep: Meslek sahibi olmalı bir bayan; yani hayatını idame ettirecek bir mesleği, sanatı olmalı ama çalışmak zorunda değil. Daha sonra evliliği düşünmesi daha doğru geliyor.

Gülten: Liseyi bitirene kadar okusun. Ben boşanmış bir kadın olarak diyorum ki hayırlı bir evlilik eğitimden de çalışmadan da önce gelir. Benim hayırlı bir evliliğim olsaydı ben şimdi bu durumda olmazdım, beni diplomam malesef ki kurtarmadı.

Defne: Eğitim de önemli ama hayırlı bir evlilik olursa evlenebilir bence, eşi de desteklerse okumasına devam eder. Ama öyle bir kısmeti yoksa okuyabildiği kadar okusun.

Fazilet: Önce eğitimi tamamlamalı, evlilik sünnettir ama ben erken evlendim ve çok ezildim, bilinçsiz bir anneydim. Eğer eğitimimi tamalayıp evlenseydim daha bilinçli ve çocuklarıma yeten bir anne olurdum bence.

Sema: Aslında eğitimi bu kadar öncelemek istememizin arkasında rahat yaşama hedefi var. Bence doğru insan çıkmışsa karşımıza evlenmeliyiz ve eşimizin desteğini alarak okumaya devam edebiliriz, ben öyle yaptım.

Görüşmelerden elde edilen verilere göre, ikinci nesil katılımcılar eğitim uğruna evlilik yaşının yükselmesini olumlu bir durum olarak karşılamamaktadır. Hayırlı bir eş ile aile kurumunun oluşturulmasının önemine vurgu yapılmaktadır. Bu konuda Füsun Hanım'ın görüşleri dikkat çekici niteliktedir. Füsun Hanım'a göre, toplum ve devlet olarak eğitim süresinin azaltılıp, evliliğin daha erken olmasını sağlayacak düzenlemeler yapılmalıdır. Evlilik yaşının uzamasının, günah işleyecek işler yapmaya sebep olabileceğine dikkat çeken Füsun Hanım, evlilik ve eğitimin beraber yürüyebileceği konusunda gençlerin yüreklendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir:

Füsun: Eğitim senesinin indirilip evlilik yaşının erkene alınması gerektiğini düşünüyorum. Ya da gençlerin okurken de evlenebilmesi için toplum ve devlet olarak önlerinin açılması gerektiğini düşünüyorum. Evliliğin tabii ve doğal bir süreç olduğunu evlilik yaşının geciktirilmesi ile kişilerin günaha davetiye çıkardıklarını, farklı yollarla bu ihtiyaçlarını gidermeye çalıştığını düşünüyorum. Kişinin evlilik ve aile kurumunda olgunlaşması ve gelişmesinin daha sağlıklı olduğu kanaatindeyim. Bu yüzden evliliğin öncelenmesi gerektiğini düşünüyorum (etrafımda çok fazla evlenemeyen eğitilmiş kız arkadaşına sahip olan birisi olarak).

Genel olarak değerlendirdiğimizde birinci nesil ve ikinci nesil arasında evliliğin öncelenmesi yönünde benzer fikirler olduğu tespit edilmiştir. Ancak, birinci nesil katılımcılar eğitimi lise sonuna kadar önemseyip desteklerken, ikinci nesil katılımcılar evlilik olsun veya olmasın tesettürlü bir kadının üniversite eğitimi alması gerektiğini düşünmektedir.

Görüşmelerde üçüncü nesil katılımcıların 3'ü evlilik ve eğitim konusunda uzlaşmacı bir düşünceye sahipken, 3 katılımcımız eğitimin daha önce olması gerektiğini ifade etmiştir:

Esmâ: Eğer evleneceğim kişi bana bakabilecek durumdaysa önce evlenirim, eşim destek de veriyorsa evlendikten sonra okurum. Evlilik yaşı uzadıkça çocuğunla olan

anlaşma durumu zorlaşıyor, mesela annem şu an kardeşimle ilgilenirken hemen yoruluyor, bu yüzden erken evliliğin faydası olduğunu düşünüyorum.

Sinem: Yani bence üniversitede okurken bir yandan da evlenilebilir, yani günah işlemekten iyidir. Hem evlenip hem okumaya devam edilebilir.

Katılımcımız Esmâ, annesinin kardeşi ile olan yaş farkının onu yordugunu belirterek, erken yaşta evlenmenin çocukla aradaki yaş farkını azaltarak anlaşmayı kolaylaştırdığı ve yorulmamasını sağladığını ifade etmiştir. Buna göre, katılımcı evlilik ile eğitim hayatının beraber yürüyebileceğini düşünmektedir. Diğer katılımcımız Sinem de geç yaşta evlenmenin günah işlemeye neden olabileceğini vurgulayarak evlilik ve okumanın bir arada yürüyebileceğini düşünmektedir.

Evliliğin, üniversite eğitimi ve meslek sahibi olma gibi idealler adına geciktirilmesinin doğru olmadığını vurgulayan bir diğer katılımcımız ise çarşafli bir tesettüre sahip olan Havva'dır. Havva'ya göre erken yaşta evlenmek, hem kadının gelişimi ve olgunlaşması, hem de çocuk ve eşleriyle daha uyumlu olabilmesi için gereklidir. Bu sebeple liseyi bitiren genç kızların 20 yaşlarında evlenmeleri gerektiğini düşünmektedir:

Havva: Şu an evliliklerin 25 yaşından sonra olması revaçta. Ama ben kesinlikle böyle düşünmüyorum, erken evliliğin cahilce bir şey olduğunu söylüyorlar oysa ki erken evlilik çok iyi bir şeydir. Hem eşe tahammül anlamında hem de çocuklarına tahammül anlamında. 30 yaşından sonra çocuk sahibi olanların çocuklarına tahammülü kalmıyor bence. Gençlik dinimiz açısından en önemli dönem olduğu için kadının kendini geliştirmesi ve olgunlaştırması için evliliğin erken olması gerekir. Ben liseden sonra 20 yaş civarı evlenmeyi eğitimimden daha önce isterim.

Bunlara karşılık eğitim hayatı tamamlanmadan evlenmenin sağlıklı bir karar olmadığını düşünen diğer 3 katılımcımız, eğitimin kendileri için evlilikten daha önemli olduğunu ifade etmektedir. Katılımcımız Elif, evliliğin dinen sünnet olduğunu, sünneti ertelemekte bir beis olmayacağını vurgulayarak, müslümanın devrine göre yaşaması ve şu anki en önemli ihtiyacın bir insanın eğitilmesi olduğunu düşünmektedir. Diğer katılımcılarımız Nisa ve Şule, kendileri için öncelikli olanın eğitim olduğunu ifade etmişlerdir:

Elif: Bence önce en az lise eğitimi bitirilmeli, mümkünse üniversiteyi de okumalı ve sonra evliliği düşünmeli. Benim için üniversite eğitimi evlilikten daha önemli. Evlilik

bir sünnettir, eğitimimden sonra evlenmeyi düşünüyorum. Bence Müslüman devrine göre hareket etmeyi bilmeli, şu an eğitim önemli bir ihtiyaç.

Nisa: Bence eğitim 25 yaşına kadar olmalı ondan sonra olacaksa evlilik olmalı.

Şule: Bu konuda bir şey diyemeyeceğim. Şu anda eğitim benim için daha önemli.

Katılımcılardan elde edilen verileri genel olarak değerlendirdiğimizde, birinci nesil katılımcıların evliliğin, üniversite eğitime göre öncelenmesi gerektiğini düşünmesine karşılık, ikinci ve üçüncü neslin daha uzlaşmacı çözümler üretmeye çalıştığı tespit edilmiştir. Eğitim hayatının evlilik olsa da devam etmesi gerektiğini düşünen anne ve kızları, eşin desteği alınarak yüksek tahsili tamamlamak gerektiğini düşünmektedirler. Ancak, genel olarak katılımcılar arasında evliliğin çok geri planda olması gibi bir durumun olmadığı da çıkan bulgular arasındadır. İslamiyet'in önem verdiği evlilik, aile kurma, çocuk sahibi olma konularının genç katılımcılar için de önemli olduğu tespit edilmiştir. Bazı katılımcılarımız, eğitim hayatının tamamlanmasından önce evliliğin yapılmasının doğru olmadığına kanaat getirirken, toplamda 12 katılımcı, kadının karşısına çıkacak "hayırlı bir kısmet" in değerlendirilmesinin ve gerekirse evlilikle birlikte eğitimin devam etmesinin doğru olduğuna kanaat getirmiştir.

4.6. Moda ve Tesettür Modası

4.6.1. Tesettür Modasına Uyum

Tesettür modası, tesettürde şıklık, her güne ayrı tesettür kombinleri, eşarp kıyafet uyumu, bugün artık tesettürlü kadınların hayatında sıradanlaşan kavramlar haline geldi. Moda ve tesettürün birbirine uzak iki nokta olması gerekirken, postmodern dönem ile birlikte birbirine zıt kavramların bir aradalığı mümkün hale gelmektedir. Tesettür ile modanın bir arada kullanılmaması gerektiğine dair düşüncelerimizin kaynağı, tesettür kelimesinin manasında yatmaktadır. Tesettür, örtmek, gizlemek anlamlarına gelmektedir. Oysa ki moda bedenini gösterilmesini ve çekici hale gelmesini sağlamaktadır. O halde bugün tesettür modası dediğimiz şeyin, aslında güzel görünme, beğenilme, statü elde etme, şık olma gibi istekleri karşıladığını ifade edebiliriz.

Bu bölümde, katılımcılara kıyafetlerinde modayı veya sezonu takip edip etmedikleri ve tesettürde modaya uyulmasını nasıl karşıladıkları sorulmuştur. Bu soruların yöneltilmesindeki amaç, nesiller arası değişen tesettür kıyafetlerinde modanın etkisini ortaya çıkarmaktır. Buna göre birinci nesil katılımcıların tümü modayı veya sezonu takip etmediklerini ve tesettürde modaya uyulmasının dinen doğru olmadığını ifade etmiştir:

Songül: Yaşıma göre olan kıyafetlerden beğendiğimi seçerim, ama modaya düşkün değilim. Tesettürde modaya uyulmaz bunu pek iyi karşılamıyorum da, mesela torunum Esmâ'dan örnek vereyim, böyle başlarına topuz takıyorlar daha yüksek dursun diye o bana şartları zorluyor gibi geliyor.

Edibe: Ben kıyafetlerimde modaya hiç uymam. Tesettürde modaya uyulmaz. Neymiş falanca şu kıyafet almış ben de alayım. Ben bunu doğru bulmuyorum. Madem başını kapatmışsın o pantolonu niye giyiyosun niye makyaj yapıyorsun?

Saadet: Ben öyle bir şeyi takip etmem. Valla moda diye olmadık şeyler çıkarıyorlar, bence uymamaları gerek. Tesettürün adabına göre örtünmek için modaya uymamalı bence.

Kerime: Çarşaf giyerim modaya falan uymam. Hiç doğru bir şey değil bence, tesettürlü kadın modaya uymaz.

Asiye: Ben hiç uymam, bir kapalı kadın modaya uymamalı, boyalar, süsler dinen hiç doğru değil. Asla uyulmaz, moda tesettürü lekeler.

Ayşe: Yok kızım sezonu madayı falan takip etmem. Modaya uyulmaz, Allah'ın rızasına uyulur.

Görüşmelerden elde edilen verilere göre, birinci nesil katılımcılar tesettürde modaya uyulmasına şiddetle karşı çıkmaktadır. Katılımcıların daha önceki bölümlerde kamusal alanda görünürlük, çalışma hayatı, eğitime bakış sorularına nazaran tesettür modasına daha sert tepkiler verdikleri, kadınların tesettür kıyafetlerindeki değişimi eleştirdikleri tespit edilmiştir. Buna göre birinci nesil katılımcılar, kadınların tesettür modasına uymasını, bedenlerini sergileme olarak algılamakta ve günah olarak nitelemektedir. Songül Hanım torunu Esmâ'nın örneğinde gençlerin başörtülerinin altından yüksek topuz yapmalarını eleştirirken, Edibe Hanım, pantolon giyilmesini ve makyaj yapılmasını eleştirmektedir. Asiye ve Ayşe hanım ise modanın tesettürü lekelediğini ve esas olanın modaya uyma değil, Allah'ın rızasına uyma olduğunu ifade etmişlerdir.

İkinci nesil katılımcıların görüşleri ise annelerine nazaran tesettür kıyafetlerinde daha özenli oldukları yönündedir. Moda konusunda ise birinci nesle göre daha ılımlı oldukları tespit edilmiştir:

Zeynep: Pek moda olarak diyemeyeceğim ama kendime yakıştırdığım şeyleri seçip alırım. Ama o sezon modaymış diye düşünmem. Ben bu tesettür modasını hoş karşılamadım hiç bir zaman ama üreten yerlerden gidip alıyor muyuz alıyoruz malesef.

Gülten: Hayır modayı takip etmem, tesettür bir moda değildir. Tesettür modası kelimesini asla kabul etmiyorum.

Defne: Kıyafetlerimde moda veya sezonu takip etmiyorum. Ancak kadın tesettüre uygun olması kaydıyla kendine yakışanı alabilir. Ama moda karşıyım.

Fazilet: Modaya çok uymam, sadece eşarplarımda falan. Kıyafetlerimde kadınların içindeki oturmalarında güzel olmaya çalışırım, ama bir şeyi moda diye almam. Bence tesettürde moda çok abartılı bir şey. Bu, tesettürü bozuyor, takvayı ortadan kaldırdı bence.

Sema: Modayı ve sezonu takip ediyorum. Tesettürün duruşunu bozmadığı sürece, kendime yakışanı alırım. Bu yüzden hiç bir şekilde moda uyulmaz demiyorum, bence uyulabilir.

Füsun: Sezonu takip etmem. Modaya uyulmaz ama günün ve zamanın öne çıkan modelleri tesettür ölçüsünde tercih edilebilir.

Görüşmelerden elde edilen verilere göre, katılımcıların "moda" dendiğinde, çok abartılı giysileri, aşırı parlak renkleri algıladıkları gözlemlenmiştir. Aslında moda dediğimiz kavram, çalışmanın kuramsal çerçevesinde ifade ettiğimiz gibi “değişiklik ihtiyacı veya süslenme özentiyle toplum yaşamına giren geçici yenilik, belirli bir süre etkin olan toplumsal beğeni, bir şeye karşı gösterilen aşırı düşkünlük, yaygın duruma gelmek, herkesçe kabul edilmek” anlamlarına gelmektedir (<http://www.tdk.gov.tr>, 2016). Buradan yola çıkarak, ikinci nesil katılımcıların, sadece abartılı kıyafetleri moda olarak değerlendirdikleri, kişinin tesettüre uygun ve kendine yakışanı seçmesinde bir sorun görmedikleri tespit edilmiştir. Kişinin kendisine yakışanı giymesi, güzel görünmenin bir biçimidir. Keza, katılımcılar çalışma ortamlarında veya oturma davetlerinde kıyafetlerine özen gösterdiklerini de belirtmişlerdir.

İkinci nesil katılımcıların, anneleriyle kıyaslandığında moda ya karşı daha ılımlı oldukları, kendilerinden daha abartılı kıyafet giyen tesettürlü kadınlar olduğu için kendi giyim biçimlerini daha normal buldukları tespit edilmiştir. Katılımcıların 5'i moda ya uyulmasını doğru karşılamazken 1 katılımcımız tesettüre uygun olan moda kıyafetlerin seçilmesinde sıkıntı görmediğini ifade etmiştir.

Genç nesli temsil eden katılımcılar ise diğer nesillere kıyasla sezonu ve moda ya daha çok takip etmektedir. Üçüncü nesil katılımcıların 4'ü moda ya takip ettiklerini belirtirken, 1 katılımcımız özgün giyinmeye çalıştığını ve yaygın moda kıyafetlerini tercih etmediğini ifade etmiştir. Çarşafli tesettüre sahip olan Havva ise, moda ya veya sezonu takip etmediğini ve moda nın dinde yerinin olmadığını vurgulamıştır:

Esmâ: Evet uyuyorum, butik sayfalarını ve mağazaları takip ediyorum. Tesettürde moda diye bir şey yok bence ama ben nefsim e hakim olamadığım için uyuyorum.

Havva: Dışarda çarşaf giyiyorum ve moda ya uymam. Ev kıyafetlerimi de sade seçerim. Moda dinimizde yok zaten, estetik ve zevk vardır dinimizde, o da yalnızca helal ortamda olmalı. Bu tesettür modası denilen şey kapitalizmin bir algı oyunu bence.

Elif: Evet moda ya takip ediyorum, hoşuma giden şeyleri alıyorum. Ancak, tesettürlü kıyafetin dikkat çekmemesi gerekir, pastel tonlar tercih edilebilir, fosforlu renkler olmaz, abartılı olan moda kıyafetleri doğru bulmuyorum. Ama bir kadın olarak güzel giyinmek isteriz, fıtratımızda var bu.

Nisa: Evet moda ya takip ediyorum ama şu kıyafet moda olarak çıkmış diye bir şey almadım üzerime, moda olarak çıkmış olsa da yine de tesettüre uygun mu diye bir bakıyorum, uygunsa alıyorum.

Sinem: Evet moda ya takip ediyorum, ama uygun da bulmuyorum. Moda ya uyulmamalı, ama şu an uyuyorum, çünkü lise ortamında kıyafetlerimizden dolayı, hem öğrenciler hem öğretmenler tarafından çok yargılanıyoruz ve mecburen moda ya uyuyoruz. Bu durum belki ilerde değişir.

Şule: Sezonu çok fazla takip etmem. Beğendiğim hoşlandığım şeyleri alırım. Mümkünse herkesin giyindiği şeyleri giymemeye almamaya çalışırım. Tesettürde moda ya uyulmaz tabii ki, her sezona göre elbise almak giyinmek moda nın kölesi olmak tesettürlü bayana yakışmaz.

Görüşmelere göre, genç katılımcıların 5'i sezonu veya moda ya bir şekilde takip etmekte ve güncel olandan uzak kalmamaktadır. Genç katılımcılar moda ya

takip ettikleri halde, bunun doğru olmadığını da ifade etmektedir. O halde diyebiliriz ki, kişiler çağa ayak uydurma gayreti göstermekte, "görünen" olma duygusu, tesettürün "gizlemek" amacının önüne geçmektedir. Modanın hakimiyetinin, gençler üzerinde diğer nesillere göre daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Genel olarak değerlendirdiğimizde ise, tesettürde moda uyma konusunda ilk nesilden son nesle kadar büyük bir değişim yaşanmıştır ve yaşanmaya devam etmektedir. İkinci nesil, annelerine oranla daha özenli ve kıyafet uyumuna, yakıştırarak giymeye daha dikkatli iken, üçüncü nesil de annelerine oranla modayı daha fazla takip etmekte ve güzel görünmeye çalışmaktadır. Kıyafetlerini birbirine uydurarak giydiğinde kişi tarz veya şık olarak algılanmakta, kıyafet uyumuna dikkat etmeyen ve modanın dışında olan kişiler rüküş olarak değerlendirilmektedir. Aynı zamanda kişiler moda olan kıyafetleri toplumsal etkileşimde bir sembol olarak kullanmakta ve statü elde etmektedir. Yapılan çalışma ile modanın, beraberinde anıldığı her kavramı dönüştürdüğü gibi, tesettür kavramını da dönüştürdüğü görülmüştür.

4.6.2. Tesettürde Şıklık

Tesettür, güzelliğin görünmesi değil onun gizlenmesi anlamına gelmektedir. Ancak günümüzde "şıklık", yalnızca modern ve batılı kıyafetlerde değil, tesettür kıyafetlerinde de aranan bir ölçüt olmuştur. Son zamanlarda tesettür mağazalarının afişlerinde, online mağazacılık reklamlarında bolca karşılaştığımız bir kelime: "Tesettürde şıklığı yakalamak". Bu bölümde katılımcılara tesettürde şıklığın kendileri için önemli olup olmadığı sorulmuştur. Görüşmeler esnasında şıklık kavramının, moda kavramı kadar olumsuz algılanmadığı da gözlemlenmiştir. Buna göre, birinci nesil katılımcıların 3'ü şıklığın kendileri için önemli olmadığını ve bunun da doğru olmadığını ifade ederken; 3 katılımcımız şık olmayı, temiz ve düzenli giymek olarak algılamış ve kıyafetlerinde şık olmaya çalıştıklarını ifade etmişlerdir:

Songül: Eh. Birazcık şık olmaya çalışırım. Temiz ve düzenli olmalı kıyafetim.

Edibe: Ben şık olmam kızım.

Saadet: Şıklığı severim, bir tesettürlü kız şık ve temiz giysin isterim.

Kerime: Yok kızım ne şıklığı, hiç öyle şey olur mu?

Asiye: Şimdi millet şık olmak istiyor, eskiden böyle bir şey yoktu. Şık olmak günahtır, ben onu doğru görmüyorum.

Ayşe: Sadece düğünlere giderken biraz şık giyinmeye çalışırım. Onun dışında şık giyinmeyi doğru bulmuyorum. Müslüman kadın dikkat çekmeyecek şekilde giyinmeli.

Görüşmelerden elde edilen verilere göre birinci nesil katılımcılardan 3'ü için tesettür kıyafetlerinde şıklık önemli değildir. Bu katılımcıların şıklığı, gösteriş ve abartı olarak gördükleri, tesettüre uygun bulmadıkları tespit edilmiştir. Kalan 3 katılımcımız ise şıklığı temiz, düzenli giyinmek olarak düşünmekte ve bazı zamanlar buna dikkat ettiklerini belirtmişlerdir.

Tesettürde şık olma çabasının, ikinci nesil katılımcılarda daha görünür olduğu gözlemlenmiştir. Buna göre, görüştüğümüz katılımcıların annelerine göre daha özenli, kıyafet uyumuna dikkatli giydikleri tespit edilmiştir. İkinci nesil katılımcıların tümü, özenli ve kendilerine yakışanı giydiklerini ifade etmişlerdir. 2 katılımcımız dışarıya çıkarken giydiği kıyafetlerinde değil, iç kıyafetlerinde şık olmaya çalıştığını belirtirken, 2 katılımcımız dış kıyafetlerinde de şıklığa dikkat ettiklerini belirtmiştir. 2 katılımcımız ise, şıklık kelimesi yerine "özenli", "kendime yakışan" kelimelerini kullanmayı tercih etmiş, kıyafetlerinde kendilerine yakışanı giydiklerini ifade etmişlerdir:

Zeynep: Şıklık benim için önemli, önemsiz desem yaptığımınla çelişecek. Güzel, beğendim dediğimiz şeyleri alıyoruz. Ama dış kıyafetlerimde göz alıcı şeyler seçmiyorum, genelde koyu renkler seçiyorum. Ama eşarplarım da renge çok takılmam, rekli de kullanıyorum yani.

Gülten: Şıklık derdim yok, kendimi rahat hissedeceğim bir kıyafet olmalı giydiğim. Ancak, kıyafet ve aksesuarlarımı kendime yakıştırmaya çalışırım.

Defne: Dış kıyafetlerimde şıklığa dikkat etmem, sadece ev oturmalarında yakışanı giyerim.

Fazilet: Dışarıya görünmeyen ev oturmalarında kıyafetlerime özen gösteririm, ama dışarıya çıkar çıkmaz pardösü giyerim, o da koyu renk olur.

Sema: Evet, hem iç hem dış kıyafetlerimde şıklığa önem veriyorum.

Füsun: Şık olmayı değil sade , özenli ve temiz olmayı öncelerim.

Görüşmelerden elde edilen verilere göre, ikinci nesil katılımcıların, tesettür kıyafetlerinde gözlemlenen değişime ve modernleşmeye uyumlu oldukları tespit

edilmiştir. Genç katılımcılarla kıyaslandığında daha sade oldukları gözlemlenen annelerin, birinci nesil ile üçüncü nesil arasında bir çizgide oldukları, tesettürün güzelliği örtmek manası ile, modern hayatın şık olma yarışı arasında kaldıkları tespit edilmiştir.

Üçüncü nesil katılımcılar ise, değişimin son halkası olarak, tesettür kıyafetlerinde şıklığa son derece önem vermektedirler. Moda kavramının içerdiği anlama kıyasla katılımcıların, şıklığı daha kabul edilebilir bir şey olarak algıladıkları tespit edilmiştir. Genç katılımcıların 4'ü kıyafetlerinde şık olmaya çalıştıklarını belirtirken, 1 katılımcımız şık değil kendine göre tarz olmaya çalıştığını ifade etmiştir. Şık, tarz, özenli, moda gibi kavramların katılımcılar nezdinde birbirinden farklı anlamlar ifade ettikleri; modanın bu kavramlar içerisinde en sıkıntılı kavram olarak algılandığı da gözlemlenmiştir. Diğer genç katılımcılardan farklı olarak, Havva ise şıklığın kendi tesettüründe geçerli olmadığını vurgulamıştır:

Esmâ: Evet şıklık önemli, ben kendime dikkat etmeyi çok severim. Kimseden geri kalmak da istemiyorum, herkes kadar şık olmak istiyorum.

Havva: Dinimiz kadınlara zinetlerinizi göstermeyin buyuruyor. Bu yüzden tabiki de şıklık benim tesettürümde geçerli bir şey değil.

Elif: Şıklık önemli evet, kendimizi güzel görmek istiyoruz. Sonuçta anneanne etekleri gibi giymiyoruz, giydiklerimize bakılacak olursa şıklık bizim için önemli bence, o da benim seçtiklerim en sade kıyafetler olmasına rağmen.

Nisa: Evet şıklık önemlidir, görsel olarak hoşuma giden şey üzerimde olsun istiyorum.

Sinem: Evet şıklık önemli, kendimi güzel görmek hoşuma gidiyor. Ayrıca insanlar da ön yargı çok fazla, kıyafetine göre bile değerlendiriliyorsun. Şık giyerek statü kazanıyoruz.

Şule: Şık değil ama kendime göre bir tarz oluşturma gayretim var.

Üçüncü nesil katılımcıların neredeyse tamamı, tesettür kıyafetlerinde şıklığı yakalamaya çalışmaktadır. İnsanlar içerisinde güzel görünme, statü kazanma, tarz olma, trend olanı giyme gibi amaçlarla şıklığın önemli olduğu tespit edilmiştir. Şıklık 3. nesil katılımcılar için, sosyal hayatta yukarıda saydığımız niteliklerin de sahibi olabilmek anlamına gelmektedir. Bu sebeple birinci ve ikinci nesilden farklı

oldukları, farklı olmayı da istedikleri görülmektedir. Zira katılımcımız Elif'nin "anneanne etekleri gibi giymiyoruz" cümlesi, gençlerin büyüklerinden farklı olmaya, onlara göre daha güzel giymeye çalıştıklarını göstermektedir.

Genel olarak değerlendirdiğimizde tesettürde şıklık, ilk nesilden son nesile doğru önemli hale gelmekte ve uygulanmaktadır. Birinci nesil daha geleneksel ve kıyafet uyumuna dikkat etmezken, ikinci nesil annelerine göre daha uyumlu ve özenli giymektedir. Üçüncü nesil ise güzel görünme, herkes kadar şık olma çabası gütmekte ve şıklığa önem vermektedir.

4.6.3. Tesettür ve Makyaj

Bugün internette "tesettür ve makyaj" diye arama yaptığımızda, "tesettürlüler için göz makyajı", "tesettürlülere göre makyaj çeşitleri", "tesettürde makyajın sınırı", "tesettür makyajında püf noktalar" gibi pek çok sayfalara rastlamaktayız. Tesettür ve makyajın birbiriyle bu kadar bir araya gelebilmesi, özellikle son dönemlerde tesettürlü kadınlara uygulanan bakım ve makyaj videolarıyla daha da çok artmaktadır. İnternette fenomen olmuş bir çok tesettürlü "modasever" veya yüksek gelire sahip "ikon"lar çektikleri videolarla sosyal medyada pek çok kapalıının ana takip noktası olmaktadır. Özellikle son zamanların trendi diyebileceğimiz görsel medya alanları sayesinde hem çok bakımlı, hem makyajlı, hem de farklı tesettüre sahip kadınlar daha çok görülmekte ve örnek alınmaktadır. Tesettürlülere özel düğün makyajları yapan sayfaların "yaptığımız makeup ile gelinimiz düğüne damgasını vuracaktır" şeklindeki yorumları binlerce beğeni almaktadır. O halde diyebiliriz ki, tesettürlü kadınların güzel görünme, bakımlı olma, makyaj yapma istekleri her geçen gün artmaktadır.

Çalışmanın bu bölümünde tesettürlü katılımcılara makyaj yapıp yapmadıkları ve makyaj yapan tesettürlüleri nasıl karşıladıkları sorulmuştur. Buna göre birinci nesil katılımcıların tümü makyaj yapmamaktadır. Makyaj yapan tesettürlüleri eleştiren birinci nesil katılımcıların 5'i bu durumu çok kötü karşılarken, 1 katılımcımız kötü karşılamadığını sadece abartılı olmaması gerektiğini ifade etmiştir:

Songül: Daha hayatımda hiç makyaj yapmadım. Yapan tesettürlüleri de pek iyi karşılamıyorum, evinde yapabilir ama dışarda yapmamalı.

Edibe: Ben asla makyaj yapmam. Pazara gidince tesettürlü kızları görüyorum, gözünün üstünü boyamış maviye altını boyamış pembeye, Allah ıslah etsin onları.

Saadet: Makyaj yapmam, yapan tesettürlüler hakkında da kötü düşünmüyorum da acayip şeyler de olmasın, yerine göre yapsın mesela sokağa çıkarken al yeşil boyanmasın.

Kerime: Makyaj falan yapmam, yapanları da çok kötü görüyorum.

Asiye: Ben makyaj yapan kapalıyı örtülüden saymıyorum. Onlar başörtülü değil sadece başı örtülü.

Ayşe: Yok kızım hiç makyaj yapmam, bilmem bile. Yapanları da iyi karşılamıyorum, tesettürlerine yakışmıyor.

Görüşmelerden elde edilen verilere göre birinci nesil katılımcılar hayatlarında hiç makyaj yapmamışlardır. Bunun tesettür adabına uygun olmadığına hem fikir olan katılımcılar, "al yeşile boyanan" genç kızları eleştirmektedir. Asiye Hanım'ın, makyaj yapanları örtülüden saymaması, bakımlı tesettürlüleri başörtülü değil sadece başları örtülü olarak nitelendirmesi dikkat çekicidir. Birinci nesil katılımcıların tesettürlü bir kadının makyaj yapmasını, örtüleriyle bağdaştırmadıkları, tesettürlüden saymadıkları, öyle ki "Allah ıslah etsin onları" şeklindeki cümleler ile kendilerince durumun vahametini ifade ettikleri tespit edilmiştir.

İkinci nesil katılımcıların ise 5'i makyaj yapmamakta 1 katılımcımız makyaj yapmaktadır. Ancak, makyaj yapmadığı halde abartıya kaçmadan makyaj yapan tesettürlüleri normal karşıladığını ifade eden Sema Hanım için tesettürlülerin makyaj yapması normalleşmiştir. Diğer katılımcılarımız makyaj ile tesettürün birbiriyle uyuşmadığını, makyajın abartı ve gösteriş olduğunu ifade etmişlerdir:

Zeynep: Makyaj yapmıyorum. Tesettürlü kadına da yakıştıramıyorum.

Gülten: Malesef yapıyorum, rimel ve ruj kullanıyorum..

Defne: Makyaj yapmam, yapan kızları da uygun bulmuyorum, tesettürü bozuyorlar bence.

Fazilet: Makyaj yapmam, yapan tesettürlüler de çok absürd geliyor, tesettürleriyle örtüştüğünü düşünmüyorum.

Sema: Kıyafetlerime önem veririm ama makyaj yapmam. Abartıya kaçmadıktan sonra yapan tesettürlüleri de normal görüyorum. Sadece abartılıları uygun bulmuyorum.

Füsun: Makyaj yapmam. Bana süslenmek gereksiz ve zahmetli gelir. Kendini olduğundan daha güzel göstermek abartı ve gösterişin işaretleridir. Kadınların makyaja harcadıkları zamanı vücut temizliği ve ruh güzelliğine ayırmalarının daha doğru olacağına inanıyorum. Pırıl pırıl bir gülümseme ve hayata tertemiz bir bakışın her kadını bambaşka güzelleştirdiğine inanıyorum.

Görüşmelere göre ikinci nesil katılımcılar, tesettürlü kadınların makyaj yapmasını normal karşılamamakta ve eleştirmektedir. Ancak 1 katılımcımız makyaj yaptığını belirtmekte iken, 1 katılımcımız ise yapmadığı halde makyajı normal karşılamaktadır. İkinci nesil katılımcıların, makyaj konusunda annelerinden çok farklı olmadıklarını söyleyebiliriz. Makyaj konusu, ikinci nesil katılımcılar gözünde, abartılı ve güzelliği ortaya çıkarıcı bir faktör olarak algılanmakta ve çekimser kalınmaktadır.

Üçüncü nesil katılımcılar ise, ikinci nesil katılımcılara oranla makyaja daha eğimli ve isteklidir. Katılımcıların 4'ü makyaj ürünlerinden en az 1'ini kullanmakta, 1 katılımcımız sadece kendisine yakıştıramadığı için makyaj yapmadığını fakat makyaj yapan tesettürlüleri normal karşıladığını ifade etmektedir. Çarşafli tesettüre sahip olan katılımcımız Havva ise, makyaj yapmadığını ve bunun dinen doğru olmadığını belirtmektedir:

Esmâ: Evet yapıyorum,. makyaj ürünlerini arasında sevdiğilerimi kullanıyorum. Bazen de parlatici oje kullanıyorum, hoşuma gidiyor. Ama tesettürlü bir kadının makyaj yapmasını doğru bulmuyorum.

Havva: Hayır makyaj yapmam. Her şeyden önce Rab'lerinin onlara verdiği güzelliklerine zarar verdiklerini düşünüyorum ve dinen de doğru değil zaten.

Elif: Makyaj yapmam, kendime yakıştıramıyorum. Yapan tesettürlüler de dikkat çekici olmadıktan sonra sorun değil.

Nisa: Dışarda aşırı makyaj yapmam ama hafif bir makyaj yaparım. Aşırı makyaj yapanları da hiç uygun karşılamıyorum.

Sinem: Sadece göz kalemi kullanırım, ama abartılı yapanları uygun bulmuyorum.

Şule: Makyaj malzemelerine karşı bir ilgim var. Göz kalemi dudak kalemi allık ve rujum var. Ama bunları dışarıda değil evde ya da yurttan kız arkadaşlarımla beraberken aşırıya kaçmayacak şekilde yaparım.

Genç katılımcıların, makyaja ilgili oldukları, bakımlı görünmek istedikleri tespit edilmiştir. 3 katılımcımız, Esmâ, Nisa ve Sinem makyaj ürünlerinden en az 1'ini kullanmakta ve kamusal alana bu şekilde çıkmaktadır. Şule isimli katılımcımız ise, makyaj ürünlerine ilgisi olduğunu, bunları kullandığını fakat bu şekilde dışarıya çıkmadığını belirtmiştir. Elif isimli katılımcımız, kendisine makyajı yakıştıramadığını fakat yapanları normal karşıladığını ifade etmiştir. Buna göre genç katılımcıların 5'inin makyaja karşı olmadıkları veya doğru bulmasalar bile makyaj ürünlerini kullandıkları ortaya çıkmaktadır. Katılımcılarımızın lise çağında olduklarını dikkate alırsak, makyaj yapımının erken yaşlara kadar etki ettiğini görmekteyiz. Esmâ isimli katılımcımız, şeffaf oje sürmekten hoşlandığını belirterek, namaza engel olan, abdest geçirme sıkıntısı bulunan abartılı makyaj ürünlerinin de kullanımına bir örnek olmuştur. Oje kullandığında namazlarını nasıl kıldığını sorduğumuzda ise namaz kılmadığını belirtmiştir.

Gençlerin, özellikle moda uyum ve makyaj konularında, büyüklerinden farklılaştıkları, daha bakımlı ve modern oldukları tespit edilmiştir. Makyaj yaptığı halde, annelerinden ciddi bir tepki almıyor oluşları da, makyaj yapmayan annelerin bu konuda çocuklarına sessiz kaldığı veya kabullendiğini göstermektedir. Zeynep Hanım'ın kızı Esmâ için "*Sonuçta, o kıyafetleri ve makyaj malzemelerini de ona ben alıyorum, kendi parasıyla gidip almıyor. Biz de maalesef sessiz kalıyor, kabulleniyoruz*" ifadesi, buna bir örnektir. Birinci nesil katılımcılara kıyasla aralarında çok fark bulunan üçüncü neslin modern ve Batılı olan kadının güzellik anlayışına sahip oldukları da mevcut bulgular arasındadır.

4.7. Modern Tesettür Mağazalarına Bakış

4.7.1. İhtiyaç ve Alışveriş

Alışveriş, günümüzde her kesim için önemi artan bir kavram haline gelmiştir. Bu kavramın önemli hale gelmesinde tüketimin artışının payı büyüktür. İhtiyacından daha fazlasını almak veya lüks tüketimi, yalnızca modern batılı bireyde değil, muhafazakar dindar kesimde de görülmektedir. Öyle ki, Müslüman burjuvazi veya

İslami burjuvazi kavramları da bu artan tüketim ve alışverişin toplumsal yansımalarıdır. Tesettüre yönelik mağazaların artışı, kişilere her güne özel kıyafet kombinlerinin sunulduğu, bu mağazalara ulaşımın kolaylaşması hatta online alışveriş üzerinden mağaza mağaza dolaşmadan kıyafet alabilme kolaylığı, tesettürün daha farklı bir çizgide seyretmesine ve hem biçim hem anlam olarak değişikliğe uğramasına yol açmaktadır. "Houte couture" denilen tasarım modasının tesettür giyime yansması, kadınların kendilerini daha özel ve farklı hissetmelerini sağlamak gibi bir amacın yansımasıdır. Araştırmanın bu bölümünde katılımcıların tesettür mağazalarını bir ihtiyaç olarak görüp görmediği ve bu mağazalardan alışveriş yapmadıkları sorularak tesettür mağazalarının tesettür algısına etkisi ve modern tesettürde tesettür mağazacılığının yeri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Görüşmelere göre, birinci nesil katılımcılar, modern tesettür mağazalarını bir ihtiyaç olarak görmemektedir ve bu mağazalardan alışveriş yapmamaktadır. Katılımcıların 5'i bu mağazalardan yaşları itibariyle alışveriş yapmamakta veya gösterişli bulduklarından dolayı bu mağazaları tercih etmemektedir. Diğer katılımcılara göre daha genç olan 56 yaşındaki Ayşe Hanım ise, pardösülerini bu mağazalardan aldığını ifade etmiştir:

Songül: Tesettür mağazaları giyene ihtiyaç giymeyene ihtiyaç değil. Doğru bir tesettüre göre düşünürsem ihtiyaç değildir. Ben o süslü mağazalardan alışveriş yapmam. Daha sade mağazalardan alırım.

Edibe: Hiç olmasın o mağazalar. Millet alsın uzun uzun etekleri giysin. Ben derim ki bu mağazalardan hiç almasınlar. Ben almam zaten.

Saadet: Modern tesettür mağazaları ihtiyaç değil bence. Şimdi mağazalar pantolonlu şeyler çıkarıyor, hocalar patolon giyen cennet yüzü görmeyecek diyor biz öyle bildik, ne biliyim bu mağazalar yakışanı üretmiyorlar. Ben alışveriş yapmıyorum oralardan.

Kerime: O mağazalar ihtiyaç değil bence, allı yeşilli üretiyorlar doğru görmüyorum. Ben hiç almam.

Asiye: Doğru kıyafet üreten yerler var, onlar bir ihtiyaç ama çoğu da malları satılsın diye her şeyi çıkarıyor. Bu yerler ihtiyaç değil. Ben kızıma diktiririm, bol diksin diye.

Ayşe: İhtiyaç haline geldiğini düşünüyorum. Ben de alışveriş yaparım, genelde pardüselerimi tesettür mağazalarından alırım.

Birinci nesil katılımcıların geleneksel bir tesettür algısına sahip oldukları, bu sebeple modern tesettür mağazalarını bir ihtiyaç olarak görmedikleri tespit edilmiştir. Modern tesettür mağazalarının renkli, gösterişli ve tesettür adabına uygun kıyafetler üretmediklerini vurgulayan katılımcılar, bu mağazalardan alışveriş yapmamaktadır. Ayrıca tesettür üzerinden tüketim ilişkisini yorumlayacak olursak, geleneksel katılımcıların tüketimi temsil eden tesettür mazağazalarında İslam'ı olumsuz etkileyen noktalar olduğu gerekçesiyle tüketime ve kapitalizme karşı çıktığı da tepsitler arasındadır.

İkinci nesil katılımcılar ise, konuya annelerinden daha farklı yaklaşmaktadır. 6 katılımcının 3'ü modern tesettür mağazalarının bir ihtiyaç olmadığını belirtmiştir. Ancak bu 3 katılımcıdan 2'si belli zamanlarda bu mağazalardan alışveriş yaptıklarını da ifade etmiştir. 1 katılımcımız, eskiden tesettüre uygun kıyafet bulmanın zorluğuna dikkat çekerek bugün, ihtiyaca yönelik mağazaların da olduğunu belirtirken, 1 katılımcımız ise bu mağazaları ihtiyaç olarak görmekte ve alışveriş yapmaktadır:

Zeynep: Nefsimize hakim olamayıp gidip alıyoruz ama hiç ihtiyaç değil aslında. E tabi ki güzel geliyor, senin ortamlarda ne giydiğin önemli hale geldi, biz de alıyoruz malesef.

Gülten: Modern tesettür mağazaları ihtiyaç değil tabi ki. Ben bu mağazalardan alışveriş yapmıyorum. Açıkçası sağdan soldan normal dükkanlardan üzerime uygun olanları alıyorum. Bir tek eşarpları tesettür mağazalarından alıyorum.

Defne: Eskiden tesettüre uygun mağazalar bulmak zordu, o yüzden bence ihtiyacımızı karşılayabileceğimiz doğru tesettür çizgisinde olan yerlerden alınabilir. Ben kendim de bazen alıyorum ama bu mağazaları doğru bulmuyorum.

Fazilet: Hayır, modern tesettür mağazaları ihtiyaç değil, onları tepemize de biz tesettürlüler çıkardık bence. Sırf marka diye bir eşarba tonlarca para ödüyoruz, doğru değil. Hayatım boyunca bir veya iki kere şık tesettür mağazalarından bir şey almışım, normalde hiç almam.

Sema: Günümüzde ihtiyaç oldu bence. Biz istiyoruz ki onlar da üretiyorlar. Ben de buralardan alışveriş yapıyorum.

Görüşmelerden elde edilen verilere göre, genel olarak ikinci nesil katılımcıların tesettür mağazalarının ihtiyaç olmadığı yönünde fikirlere sahip olduğu görülmüştür. Tesettür mağazaları üzerinden tüketim ile dini hassasiyetleri konusunda çelişki yaşadıkları görülen ikinci nesil katılımcıların, modern tesettür mağazalarını

ihtiyaç olarak görmedikleri ama bazen de buralardan alışveriş yaptıkları öğrenilmiştir. Katılımcılardan yalnızca Sema hanım, dini hassasiyetleri ile tüketim arasındaki çelişkiyi, uzlaşımçı bir yaklaşıma dönüştürmüş ve bu mağazaların bir ihtiyaç olduğunu ifade etmiştir.

Fusun Hanım ise, diğer katılımcılardan farklı olarak modern tesettür mağazalarının arz talep karşılığında oluştuğundan söz etmekte ve tesettür mağazalarının da yaşadığı dönüşümü 90'lı yıllarla kıyaslayarak analiz etmektedir. Kendisine göre eskiye oranla bugün, tesettür mağazaları inanca yönelik değil, moda ve zevke yönelik üretim yapmakta ve bugünün şartlarında bu mağazalar ihtiyaç haline gelmektedir. Kendisinin bu mağazalardan alışveriş yapmadığını belirten Fusun Hanım, tesettür mağazalarının kendi tesettür anlayışına uymadığını ifade etmiştir:

Fusun: Giyinmek bir ihtiyaç olduğuna göre, herkes de dikiş bilmediğine göre tabii olarak tesettür mağazaları da bir ihtiyacın ve talebin sonucudur. Şöyle bir şey var ki bugün piyasadaki her tesettür mağazalarının çoğu inanca yönelik bir üretim değil moda, zevke ve kadının bedeninin daha zarif gösterilmesine yönelik bir üretim alanında kendini göstermektedir. 90 lı yıllarda Mesture Giyim diye bir mağaza vardı İzmir de. Bu mağaza, çalışanlarından tutun sahiplerine kadar İslami çerçevede bol kıyafet, pardösü satarlardı. Malesef bugünkü tesettür mağazaları inanç ve değerler çerçevesinde değil, çok satan ve çok talep edilen kıyafet tarzı üzerinden kendini gerçekleştirilmektedir. Bu değişimin karşılıklı olarak birbirini etkilediğini düşünüyorum. Arz ve talebin dışında sosyal hayatın değişen talep ve isteklerin yanında tesettür mağazalarının halka sunduğu kıyafet biçimlerinin de insanların giyim ve kuşamlarını değiştirdiğini düşünüyorum. Ben kıyafetlerimi daha çok diktiririm, piyasada kendi tarzıma uygun kıyafetler bulamıyorum.

Görüşmelerden elde edilen verilere göre, ikinci nesil katılımcıların, tesettür mağazalarına bakış açısının annelerine oranla daha ılımlı olduğu tespit edilmiştir. Alışveriş konusunda katılımcılarımız modern tesettür mağazalarından bazen de olsa alışveriş yapmaktadır. Ancak ikinci nesil katılımcıların kızlarının, yani genç katılımcıların, tesettür mağazalarını ihtiyaç olarak gördüğü ve buralardan sıklıkla alışveriş yaptıkları belirlenmiştir. Anneler, kendileri alışveriş yapmasalar bile, kızlarının bu mağazaları tercih etmesini ve tesettürünü modern tesettür mağazalarının çizgisinde belirlemesini sorun olarak görmemektedir. Araştırmaya göre, annelerin,

genç kızlarının bu değişimine uyumlu oldukları, anlayış düzeylerinin birinci nesil annelere göre daha modern olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmada üçüncü nesil katılımcıların 5'inin, modern tesettür mağazalarını ihtiyaç olarak gördükleri ve bu mağazalardan alışveriş yaptıkları ortaya çıkmıştır. Buna göre, genç katılımcılar tesettür kıyafetlerini belirlemede, modern tesettür mağazalarından yararlanmaktadır. 1 katılımcımız ise, bu mağazaları ihtiyaç olarak görmediğini ve alışveriş yapmadığını ifade etmiştir:

Esmâ: Tesettür mağazaları ihtiyaç bence. Ben buralardan alışveriş yapıyorum, sadece aşırı abartılı (leopar desenler, kırmızılar vb) modelleri almıyorum.

Havva: Hayır ihtiyaç değildir. Bu mağazalardan alışveriş yapmam, sadece ilk kapandığında ferace almıştım. Bu mağazalar, tesettürü de yansıtmıyor zaten.

Elif: Modern ve güzel olması hoşuma gidiyor, ihtiyaç olup olmaması konusunda ne çok ihtiyaç olduğunu düşünüyorum ne de olmadığını. Sonuçta buralardan kendi ihtiyacıma göre alışveriş yapıyorum, yapıyorum ama zorlanıyorum. Her şey çok dikkat çekici üretiliyor, ben elimden geldiğince sade olanını seçmeye çalışıyorum ama bir şekilde kendime karşı koyamıyorum. Şu an tesettürlü kıyafetler güzelliği ortaya çıkarıyor ve örtümüz bizi olduğumuzdan daha güzel kılıyor.

Nisa: Evet tesettür mağazaları bir ihtiyaç ama marka takıntım yok. Çok marka yerlerden alışveriş yapmıyorum ama etraftaki tesettür mağazalarından alıyorum.

Sinem: Bu modern mağazaların içinde tesettüre uygun kıyafetler de var olmayanlar da. Uygun olanları alıyoruz ve bu yüzden ihtiyaç bence, ben ihtiyacımı bu mağazalardan karşılıyorum.

Şule: Modern tesettür mağazalarını biraz ihtiyaç biraz da yeni bir sektör diye düşünüyorum. Ben de bazen bu mağazalardan alışveriş yaparım.

Görüşmelere göre, genç katılımcılar modern tesettür mağazalarının varlığından şikayetçi değil. Bu mağazalardan kendi tesettür anlayışlarına göre alışveriş yaptıklarını ifade eden katılımcılar için, abartılı, gösterişli kıyafetin de kişiden kişiye değiştiğini görmekteyiz. Örneğin, Esmâ isimli katılımcımız için abartılı kıyafetler leopar desenli ve kırmızı renkli kıyafetlerdir. Bu modellerin, yalnızca tesettür kıyafetlerinde değil modern kıyafetlerde de abartı ve gösterişin yansımaları olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca tesettür kıyafetlerinde leopar desenleri gibi sıradışı modellerin kullanılıyor olması da, tesettürün görsel amaçlı kullanılmasında bir örnektir. Genç katılımcılarımızın genel olarak, modern bir

tesettür anlayışına sahip oldukları, mağazaların kendilerine sunduğu şık kıyafetlere karşı ilgili oldukları tespit edilmiştir. Tesettürün tüketim ile olan ilişkisi konusunda uzlaşımçı bir yaklaşımı benimseyen genç katılımcıların İslami piyasanın kendine özgü tüketim kültürüne adapte oldukları görülmüştür. Bu çalışmada genel olarak tesettür mağazalarının ilk nesilden son nesile doğru etki oranının arttığı ve genç katılımcıların tesettür anlayışını belirlemelerinde bu mağazaların etkisinin daha fazla olduğu mevcut bulgular arasındadır.

4.7.1.1. Tesettür Kıyafetlerinde Beden Seçimi

Tesettür kıyafetlerinde beden seçimi konusu, kadınların günümüzde giderek artan bedenini sergilenmesi, güzel gösterilmesi durumunun ortaya konması amacını taşımaktadır. Geleneksel katılımcılara oranla gençlerin bedeni daha çok ortaya çıkaran, belden oturtmalı elbiseler veya dar paça pantolonlar tercih ettiklerini görmekteyiz. Bol kıyafet alımının genç nesillerde tercih edilmediği varsayımından hareketle bu bölümde katılımcılara, kıyafetlerinde beden seçimi ve darlık konusu sorulmuştur.

Buna göre, birinci nesil katılımcıların tümü kıyafetlerinin bol olmasına ve bedeni sergilemekten uzak olmasına dikkat etmektedir:

Songül: Kıyafetlerimi dar seçmem üzerime biraz bol olacak.

Edibe: Ben büyük alırım. Ben hamile kaldım anlaşılmasın diye ne kadar bol giyordim. Şimdiki göstermek için ellerinden geleni yapıyorlar.

Saadet: Ben dar kıyafet sevmem bol olacak.

Kerime: Çok bol giyerim.

Asiye: Benim ev kıyafetim de boldur, dışarı kıyafetim de boldur.

Ayşe: Genelde bir beden büyük almaya çalışırım.

Görüşmelerden elde edilen verilere göre, birinci nesil katılımcılar modern kıyafet anlayışının bizlere sunduğu bedeni ortaya çıkaran kıyafetlerin aksine daha geleneksel ve bol kıyafetleri tercih etmektedirler.

Beden seçimi konusunda ikinci nesil katılımcıların 4'ünün dar kıyafet tercih etmedikleri ancak, 2 katılımcının diğer katılımcılar kadar bol tesettür kıyafetleri

giymedikleri tespit edilmiştir. Zeynep, Defne, Fazilet ve Füsün Hanım pantolon giymediklerini belirtirken; Gülten ve Sema Hanım pantolon giydiklerini ve bu pantolonların bol olmadığını ifade etmişlerdir:

Zeynep: Geniş seçerim genelde. Dar kıyafet giymem kesinlikle.

Gülten: Genelde 1-2 beden bol alırım. Ama pantolonlarım var onlar da bol değil malesef. Üzerine tunik giyerek kapamaya çalışıyorum.

Defne: Dar kıyafet giymem, geniş olmalı.

Fazilet: Ben kendi bedenimden bir beden bol alırım. Dar giymem.

Sema: Yani çok bol giymiyorum, sadece tam oturmamasına dikkat ederim bu yüzden bazen 1 beden büyük alıyorum.

Füsün: Genelde beden ölçülerimden bir iki beden büyük vücut hatlarımı çok belli etmeyecek şekilde giyinirim.

Görüşmelere göre, ikinci nesil katılımcıların kıyafet anlayışları annelerinden farklıdır. Annelerinin kıyafetleri daha geleneksel, geleneksel olduğu ölçüde daha bol iken; ikinci nesil katılımcılar gerek çalışma hayatı gerekse sosyal çevre ediniminden kaynaklı, modern tesettür kıyafetinin beden anlayışına sahiptir. Bol giyindiğini ifade eden katılımcıların da anneleri gibi giyinmedikleri, bedeni sergilemekten uzak olmasına rağmen daha özenli ve uyumlu giydikleri tespit edilmiştir. Kıyafetlerde bedeninin ortaya çıkarılması konusunda ikinci nesil katılımcılarda kırılganlığın olduğu, 2 katılımcının bu kırılganlığın göstergesi olarak çok bol giymedikleri görülmüştür.

Genç katılımcılar ise, dar paça pantolon, belden oturtmalı elbise, başörtünün veya şalın boyna dolanması gibi kıyafetleri tercih ettiklerini ifade etmişlerdir. Genç katılımcıların 5'i modern tesettür kıyafetlerini giymektedir. Bu kıyafetlerin 1 beden büyük seçilmesi, o kıyafetin bol olmasını değil, yalnızca bedeni bütünüyle sarmamasını sağlamaktadır. Keza kıyafetlerini bedenine göre büyük tercih ettiğini ifade eden katılımcıların, büyükanneleri veya anneleri gibi bol değil, yalnızca alacağı kıyafetin 1 beden bol olmasına dikkat ettikleri görülmüştür. Ayrıca bugün "salaş" veya "oversize" dediğimiz bol kıyafetin modernleştirilmiş versiyonları gençlerin bu kıyafetleri almalarını sağlamak fakat bunu tesettürün bol olmasını sağlamak için değil, o anki moda olan bir anlayışın versiyonu olarak sunmaktadır:

Esmâ: Tesettür açısından değil ben geniş sevdiğim için geniş alırım, yani oversize giyinmeyi severim. Mesela annemin bazı beğendiğim kıyafetlerini giyerim. Ama dar paça pantolon da giyiyorum. Şalımı da boynuma doluyorum genelde.

Havva: Zaten çarşıftan dolayı oldukça bol giyiyorum.

Elif: Dış kıyafetlerimde bol kesim tercih ediyorum, ama akrabalarımın yanında belden oturtmalı elbise de giyiyorum.

Nisa: Genelde üstüme oturmayacak kıyafetler seçerim. Pantolon giyerim ama üstüne kap falan giyerim.

Sinem: Dar paça pantolon giyiyorum ama üzerime diz altı tunik giyiyorum.

Şule: Genelde çok dar olmayan çok da bol olmayan bedenime göre giymeye çalışırım.

Birinci nesilden üçüncü nesle doğru kıyafette beden seçiminde büyük oranda bir değişim yaşandığı tespit edilmiştir. Bugün pardösü giyen genç katılımcıların bile, büyükanneleri gibi robadan yani omuzdan itibaren bollaşan pardösüleri değil, modern tesettür mağazalarında satılan ve belden oymalı olan pardösüleri tercih ettikleri görülmüştür. Genç katılımcılar içerisinde yalnızca çarşaf giyen Havva'nın bol kıyafete sahip olduğu ortaya çıkan bulgulardandır. Gençlerin bol anlayışı ile, büyükannelerin bol anlayışının birbirine uymadığı da anlaşılmıştır. Büyükannelerin "bol kıyafet" derken, eteklerin kloş, bluzların bol ve üzerine yelek, pardösülerin ise robadan olmasını kastetmelerine karşın; gençlerin "bol kıyafet" derken, belden oturtmalı bir elbisenin 1 beden büyüğü veya dar paça pantolonun üzerine giyilen salaş bir tuniği kastettikleri tespit edilmiştir. İkinci nesil katılımcıların ise, bu iki nesil arasında olduğu, ne anneleri kadar bol ne de kızları kadar dar kıyafet tercihinde buldukları görülmüştür.

4.7.1.2. Giyilen Tesettür Kıyafeti

Bu bölümde katılımcılara tesettür kıyafetlerinin nasıl olduğu sorulmuştur. Bu sorunun sorulmasındaki amaç, tesettür kıyafetinin biçimsel farklılığının nesiller arası değişimini incelemektir. Buna göre birinci nesil katılımcıların 4'ü pardösü eşarp kullanırken, 1 katılımcı Çarşaf giymektedir:

Songül: Pardösü giyerim dışarda. Üzerine de eşarp örterim.

Saadet: Uzun pardösü ve başörtü kullanıyorum.

Kerime: Çarşaf giyerim.

Asiye: Bol pardösü giyerim, eşarbımı da uzun örterim.

Ayşe: Ben pardösü giyiyorum.

Görüşmelere göre 1.nesil katılımcılar, uzun bol pardösü veya çarşaf giymektedir. Ancak diğer katılımcılardan farklı olarak bir katılımcımız eskiden manto giydiğini fakat yaşlanınca sadece omuzlarına şal attığını belirtmiştir:

Edibe: Eskiden manto giyerdik. Şimdi yaşlandım artık, eteğimin bluzumun üstüne omuzlarıma bir şal atıyorum.

Edibe Hanım'ın alkolik bir eşe sahip olduğu, bir dönem gazino işletmeciliği yaptıkları ve bu süre zarfında 40'lı yaşlara kadar açık olduğu, 40 ve 60'lı yaşlar arasında saç görünecek şekilde boynun altından bağlama şeklinde kapandığı, 60 yaşından sonra ise geleneksel bir kapalılığa sahip olduğu kızı Gülten Hanım ve torunu Havva tarafından öğrendiğimiz bilgiler arasındadır. Edibe Hanım'ın, gençlik yıllarında yaşadıklarına yönelik bir pişmanlığı olduğu gözlemlenmiştir. Bu sebeple daha evvel tesettürlü olmayıp yıllar sonra tesettürlü olabildiğini söyleme konusunda çekinme, utanma durumları olduğu da tespit edilmiştir. Geçmiş yıllarını hatırlamak istemeyen Edibe Hanım'ın tesettür hayatının kısmen 40 yaşından sonra başladığını da dikkate almamız gerekmektedir.

İkinci nesil katılımcıların ise 3'ü pardösü giyerken, 2 katılımcımız eskiden pardösü giydiğini ancak son yıllarda diz altı denilen kaplardan giydiklerini belirtmişlerdir. 1 katılımcımız ise eskiden pardösü giydiğini ancak şu an tunik pantolon, üzerine de uzun hırka giydiğini ifade etmiştir:

Zeynep: Pardösü idi önceden, şimdilerde Fransız boy ceket altına etek giyiyorum. Pantolon hiç kullanmıyorum.

Gülten: İlk kapandığımda pardösü giydim. Ama artık pantolon tunik giyiyorum çalıştığım için, ancak üzerime de uzun hırka alıyorum. Başımı pamuk şal ile dolama yaparak bağlıyorum, ama bazı günlerimde de arkadan boğazım açık kalacak şekilde bağlıyorum. Bu nasıl bir arada kalmışlık durumu bilmiyorum, Allah'tan kendim için hidayet istiyorum.

Defne: Pardösü giyerim, o da koyu renk olur.

Fazilet: Uzun pardösü giyerim, üzerine de başörtüsü örterim.

Sema: Ben kap ve pantolon giyiyorum genelde, ama etek de giyerim.

Füsun: Tesettür kıyafetim pardösü şeklindedir. Genelde beden ölçülerimden bir iki beden büyük vücut hatlarımı çok belli etmeyecek şekilde giyinirim.

Görüşmelerden elde edilen verilere göre birinci nesil katılımcıların 5'i pardösü veya çarşaf giyerken, ikinci nesil katılımcıların 3'ü pardösü giymektedir. 2 katılımcı ise, eskiden pardösü giydiklerini ancak son yıllarda bunun değiştiğini ve fransız boy denilen diz altı ceketleri giydiklerini ifade etmişlerdir. Gülten Hanım ise, pardösü ile başladığı tesettüründe gelinen noktada tunik pantolon giydiğini ve şalını boynunun arkasından bağladığını ifade etmiştir. Buna göre ikinci nesil katılımcıların, annelerine göre çağın tesettür anlayışına doğru bir yönelme yaşadığı, katılımcıların yarısının tesettürde yaşadıkları değişimle görmekteyiz.

Tesettür kıyafetlerinin biçiminde yaşanan değişim, üçüncü nesilde kendini daha çok belli etmektedir. Genç katılımcıların 4'ü tunik pantolon veya kap pantolon giyerken, 1 katılımcımız pardösü giydiğini belirtmiştir. 1 katılımcımız ise çarşaf giymektedir:

Esmâ: Tunik pantolon giyiyorum ben.

Havva: Çarşaf giyiyorum.

Elif: Pardösü giyerim dışarda.

Nisa: Kap pantolon giyiyorum. Ama gittiğim ortamda kabımı çıkarırım.

Sinem: Her zaman dış kıyafetim olmuyor, salaş bir tunikle çıktığım da oluyor. Genelde pantolon giyiyorum ama bazen etek de giyerim.

Şule: Elbise, elbise üzerine ceket ya da yelek, bazen de tunik pantolon giyiyorum.

Görüşmelere göre modern tesettür anlayışının genç katılımcılarda diğer nesillerden daha fazla olduğunu görmekteyiz. Üçüncü neslin pantolon, tunik, elbise ceket, kap gibi tesettürün yeni versiyonlarını giydikleri görülürken, birinci neslin bu yeniliklerden uzak olduğu, geleneksel anlamda kapalı olduğu tespit edilmiştir. İkinci nesil katılımcıların ise annelerine oranla kızlarına daha yakın olduğu, kızlarının modernleşmesine daha uyumlu olduğu görülmüştür. Anneler, kendileri pantolon giymese bile, kızlarının pantolon giymesine, başörtülerinin altından yüksek topuz yapmasına ve tesettürün yeni versiyonlarını denemelerine karşı çıkmamaktadır.

Tesettür konusunda doğru bulmasalar bile, bu durumu kabullenmektedirler. Birinci nesil katılımcılar ise, gençlerin tesettür kıyafetlerini eleştirmekte ve onları tesettürlü olarak görmemektedir. Söylemlerin sertliği birinci nesilden üçüncü nesle doğru yumuşamaktadır.

4.7.2. Tesettürde Yaşanan Değişimin Sebebi

Araştırmanın bu bölümünde, tesettürde yaşanan biçimsel ve anlamsal değişimin sebepleri katılımcıların yorumlarıyla irdelenmiştir. Buna göre birinci nesil katılımcıların tesettürde yaşanan değişimi, dünyalığa yönelme, moda özenme, kıyamet alameti, Batılılaşma ve alım gücünün artışı gibi sebeplere bağladıkları görülmüştür:

Songül: Tesettür kıyafetlerinde pardösü, pantolon, etek her şeyde git gide daralma var kılma var, bunları görüyorum. Belden oturtmalı kıyafetler arttı. Bunu ben dünyanın bozulması kıyametin alameti olarak görüyorum. Dünyada şu anda müslümanlıkta çoğalma var ama doğru anlayıp yaşanmadığı için bozuluyor. Dünyalığa yönelme var.

Edibe: Binalar zinalar çoğaldı kızım, ortalığın tadı kaçtı. Tesettür de bozuldu işte.

Saadet: Batıya ve moda özeniyorlar. Bu değişik değişik tesettür mağazalarının ortaya çıkmasında siyasetin de etkisi var bence. Sağ parti iktidar olduktan sonra daha modern giydi herkes. İşte bunların hepsi tesettürü bozdu, değiştirdi. Ayrıca bu dini cemaatlerde etkili, herkes ayrı bir tesettür çıkardı, kimse kimseninkini beğenmiyor şimdi.

Kerime: İstemediğim sevmediğim biçimde giymeye başladılar, bunu kıyamet alameti olarak görüyorum. Utanma kalktı, kalkınca millet her şeyi de giyiyor. Ben bir şey desem torunuma hemen kızıyor bana, ben de artık hiç bir şey demiyorum.

Asiye: Herkes birbirine bakıyor özeniyor moda uyuyor. Bence bu yüzden değişiyorlar, şimdi herkes pantolon giyiyor ben bunu doğru görmüyorum. Tesettür moda yüzünden, başkasının giydiğini giyme sevdası yüzünden bozuldu gitti. Şimdi tesettürlüler tepesine bir tepe daha yapıyor, yüzlerine boya sürüyor, öyle yapınca ha tesettür oldu ha açık fark kalmadı.

Ayşe: İnsanların alım gücü arttı kızım artık sadece tesettür değil evlerimiz arabalarımız her şeyimiz değişiyor. Bizim insanımız böyle rahat görünce hemen değişir. Nerde Allah'ın ölçüleri. Artık herkes kendi kafasına göre Müslüman kendi kafasına göre tesettürlü.

Görüşmelerden elde edilen verilere göre, tesettürde yaşanan değişim, birinci nesil katılımcılar için olumsuz bir anlam içermektedir. Kıyafetlerin daralması ve boylarının kısılması, farklı başörtme biçimleri, makyajın artışı, gösterişli kıyafetlerin moda uğruna giyilmesi katılımcılar için bu tesettürün bozulduğunu gösteren sebeplerdir. Tesettürün moda yüzünden bozulduğunu düşünen Asiye Hanım, yeni nesil tesettürlülerin aıklardan bir farkı olmadığını belirterek tesettürde yaşanan değişime bakış açısını bizlere göstermektedir. Birinci nesil katılımcıların, araştırmanın kuramsal çerçevesinde tesettürde yaşanan değişimi ele aldığımız başlıklardan özellikle moda, tüketimin artışı ve İslami pazarda yükselişe geçtikleri; bunun dışında değişimi dünyevileşme, dindarlıkta azalma, utanma duygusunun kalkması ve hatta kıyamet alameti gibi sebeplere bağladıkları da tespit edilmiştir.

Tesettürün değişiminin sebepleri, ikinci nesil katılımcılar tarafından daha derin kavramlarla açıklanmıştır. Bunda, eğitim düzeyinin, çalışma hayatının, kamusal alanda görünür olmalarının etkisi şüphesiz büyüktür. Katılımcılar, değişimin sebeplerini İslami pazar/tesettür mağazacılığının artışı, 28 Şubat sonrası süreç, modernleşme ile birlikte değişen birey anlayışı, moda ve kitle iletişim araçları, siyasal ve ekonomik değişim gibi kavramlara bağlamış ve sosyal hayatlarında bu sebeplerin kendilerine ve çevrelerine nasıl etki ettiğini de ifade etmişlerdir:

Zeynep: Bu genç tesettürlüleri bu hale tesettür mağazaları getirdi diye düşünüyorum. Tesettür bozuluyor ve bu mağazalar bunda çok büyük sebep. Ben üretilene karşı bir talep olduğunu düşünüyorum, üretildiği için alınıyor ve değişiyoruz. Bir de zorla örtünüyorlarmış gibi geliyor bana. Üste dar badi altına pantolon giyen bir kapalı gördüğümde onun bunu moda olduğu için yaptığını değil de zorla örttüğünü düşünüyorum. İşte bu zorlamanın da zamanla modalaştığını düşünüyorum.

Zeynep Hanım'a göre, tesettürün "bozulması" nda tesettür mağazaları büyük bir etkidir. Üretilene karşı talep sonucu değişimin yaşandığını düşünen Zeynep Hanım, çevresinde gördüğü gençlerin zorla kapandıklarını ve bu sebeple gerçek tesettürün biçimini bozduklarını ve bunu da modalaştırdıklarını belirtmektedir.

Gülten: Bence bu ülkede tesettürün değişmesi veya bozulması durumu 28 Şubat'la başladı. Bence 28 Şubat maneviyata yönelik bir darbedir. O dönemde çalışan

insanların çoğunun amacı İslami hayata uygun bir Türkiye oluşturmaktı. O dönemde anladılar dindar bir ülke kurmak istediğimizi ve bu darbeyi yaptılar. İşte bu darbeden sonra benim gibi şevkle kapanan kızlar patır patır döküldüler, arkalarında ailevi destekleri olanlar gerekirse cezaevlerine girdiler ve mücadele ettiler, bunun da meyvelerini aldılar. Ancak bu sırada beyinlerimiz yıkandı, tesettürün içini boşaltmayı da başardılar.

Görüşmelerde Gülten Hanım, 28 Şubat'ın maneviyata yönelik bir darbe olduğunu ve bu süreçten itibaren tesettürün içinin boşaltılması çabalarının başarılı olduğunu ifade etmiştir. Değişimin odak noktası olarak 28 Şubat'ı gören Gülten Hanım'ın kendi tesettüründe yaşadığı değişimi de bu süreçle ilişkilendirdiği görülmüştür.

Defne: Modernleşme yüzünden değişiyor bence, bir de özentisi çok fazla var bu da etkili. Bu durum hiç hoşuma gitmiyor.

Sema: Modernleşme ile birlikte artık kendimizi daha çok ispatlamak istiyoruz, düzgün ve şık giyinmek, kimliğimize yazılan artı bir puan gibi sanki. Statü kazandırıyor gibi geliyor bana. Sanırım bu yüzden de değişiyoruz, daha modern, daha güzel ve daha saygın olmak istiyoruz. Modanın ve mağazalarından tabii ki bunda payı çok.

Defne ve Sema Hanım ise, modernleşme ile birlikte değişen birey anlayışının, tesettürü de değiştirdiğini vurgulamaktadır. Buna göre modernleşen birey, toplumsal hayatta daha çok ön plana çıkmak, statü kazanmak, başka bireylere özenmek ve onlar gibi olmak adına hayatında pek çok şeyi değiştirmektedir. Her şeyin modernleşmesi gibi tesettürün de modernleşmesi söz konusudur. Sema Hanım'ın " düzgün ve şık giyinmek, kimliğimize yazılan artı bir puan gibi sanki" ifadesi bireylerin modernleşme sürecinde, kıyafetleri ile kimlik kazanma durumunu bizlere göstermektedir.

Fazilet: Televizyon çok etkiliyor, markaların birbiriyle yarışmaları, onların mağaza vitrinleri, onları gösteren mankenler hepsi cezbediyor ve çekiyor, bu yüzden de bir değişim oluyor.

Fazilet Hanım için televizyon ve onun bize özendirdiği hayat anlayışı, tesettürün değişiminde büyük bir etkidir. Aynı zamanda Fazilet Hanım, tesettür markalarının ve mağazalarının birbiriyle yarışmasına, önünden geçtiğimiz mağaza

vitrinlerinin bize sunduğu "güzel kadın" profiline dikkat çekmekte ve bu durumun tesettürü değiştirdiğini belirtmektedir.

Fusun: Tesettürün değişiminde bir çok sebep var. Ama en çok etkili olanın siyasi ve ekonomik değişim olduğunu düşünüyorum. Özellikle Ak Parti sürecinin örtünün görünümünü artırdığını ama içeriğinin ve anlamının boşaltılmasında etkili olduğunu düşünüyorum. Türkiye tarihinde ilk defa bu kadar uzun muhafazakar bir kitlenin yönetimde bulunması, beraberindeki insanların ekonomik, sosyal makam ve mevki olarak değişimi, memurundan öğretmenine, işçisine tesettür algısının değişimine sebep oldu. Yıllardır devam eden örtü yasağının kalkması ile kapalı kadınların iş dünyasına adım atması bu değişimin diğer başat unsurlarından biridir. Yine internetin kullanım alanının genişlemesi, sosyal medya hesapları face, twiter, instagram gibi hesaplar bu değişimin yaygınlaşmasında önemli bir unsur. Her ne kadar dış unsurlar olarak saydığım bu şeylerin yanı sıra, içe dönerek baktığımda ise şunu görüyorum: Belki de asıl değişen bizdik. İçimize tam olarak yerleşmemiş imanımız, sorgulanmamış ve bedeli ödenmemiş fikirlerimiz, hayatlarımız...

Kendisi aynı zamanda sosyoloji eğitimi almış olan Fusun Hanım ise tesettürün değişimini pek çok sebep eşliğinde değerlendirmektedir. Değişimin en önemli sebebi olarak muhafazakarlığın siyasi ve ekonomik arenada yükselişini gören Fusun Hanım, son 15 yılda Türkiye'nin sağ parti iktidarı döneminde farklı bir tesettür anlayışı ile tanıştığını belirtmektedir. Kendisine göre, ekonomik ve siyasal gücü elinde bulunduran burjuva muhafazakarların yanı sıra, memur ve işçi muhafazakarların da bir değişimi söz konusudur. Fusun Hanım için, başörtü yasaklarının kalkışı ve kadının iş hayatında daha çok görünür olması yine bu değişimin ana sebeplerinden biridir. Sosyal medyanın da bu değişim de bir unsur teşkil ettiğini belirten Fusun Hanım, bu dış unsurların yanı sıra, kişilerin anlam dünyalarının değiştiğini ve dini yaşama konusundaki önemli eksikliğin, tesettürdeki bu değişimin atlanılmaması gereken sebebi olduğunu belirtmiştir.

Görüşmelerde ikinci nesil katılımcıların görüşlerini tek tek ele alarak, değişimin sebebi olarak gördükleri ana temalar incelenmiştir. Türkiye tarihinde tesettürün değişimini başlatan kırılma noktalarının, ikinci neslin gençlik ve yetişkinlik zamanlarında yaşanmış olması, onların bu süreci daha derin ve detaylı sebepler eşliğinde değerlendirmelerine sebep olmuştur. Gençlik dönemlerinin İslamcı ideallerinin bugün, daha ılımlı ve modern bir muhafazakarlığa bıraktığı ikinci

nesil katılımcılar, tesettürde yaşanan değişimin hem direnç noktası hem de kırılma noktası olmaya devam etmektedir.

Genç katılımcılar ise, tesettürün değişiminde özellikle moda kavramı üzerine yoğunlaşmaktadır. Görüşmelerden elde edilen verilere göre, 6 katılımcının 4'ü değişimin sebebi olarak modayı görürken, 2 katılımcımız dinden uzaklaşma ve dünyevileşme olarak görmektedir:

Esmâ: Bence tesettür modasını üretenler yüzünden böyleyiz. Günümüzde müslümanlıkla uzaktan yakından alakası olmayan insanlar tesettür kıyafetleri üretiyor.

Havva: Bence en önemli sebep moda. Türkiye'de ünlü bir modacı olan Tanju Babacan bir programda şöyle demişti "tesettürün içine moda kaçmış" ben buna çok katılıyorum. Modacılar bile şu anki tesettürün doğruyu yansıtmadığını ve talebin de modaya uygun olduğunu söylüyorlar. İşte bence değişimin sebebi de bu.

Elif: Tesettür kıyafetleri diğer moda kıyafetlerin gerisinde kalmak istemiyor bence. Bu yüzden değişim çok hızlı oluyor. Moda, tesettürü çok etkiliyor diye düşünüyorum. Ama yine de takvanın tesettürden kalktığını söylemek çok acımasızca olur, Takvayı ancak Allah bilir. Kişi çok modern tesettürlü olup takvalı olabilirken, kişi çarşafı olmasına rağmen neler neler yapıyor duyuyoruz. Doğru olan hem zihniyetin hem tesettürün takvalı olmasıdır.

Nisa: İnsanların fikirleri değişiyor bence. Modada yeni bir şey çıktıkça insanlar bu benim olmalı diye düşünüyor, moda dediğimiz şey de Batıya dönük bir şey olduğu için o yöne doğru değişiyoruz.

Sinem: Bence dinden uzaklaşıldığı için değişiyoruz, eskisi kadar önem vermiyoruz. Dini bilgiden değil, uygulamadan uzaklaşıyoruz, dünya hayatına daha meyil ediyoruz, tesettürün bu yüzden değiştiğini düşünüyorum.

Şule: Bursa'da oturuyorum ve çarşı tesettür kıyafetlerinden geçilmiyor. Çok fazla seçenek var bu konuda. Bir kıyafeti çok ucuza alabiliyorsunuz artık. İnsanların da hoşuna gidiyor giyinmek kendini güzel göstermek. İnanç için örtünmeken ziyade insanlar keyiflerine ve rahatlarına göre giyiniyor. Bu değişimin en büyük sebebi muhtemelen insanların dünya sevgisi.

Genel olarak değerlendirdiğimizde tesettürün değişiminin, birinci nesilden üçüncü nesle doğru arttığı görülmektedir. Araştırmaya göre, katılımcıların tümü tesettürün mevcut değişimini eleştirmektedir. Değişimi, "bozulma" olarak algılayan katılımcılar, bunun sebebini modernleşme, batılılaşma, moda, tüketim, ekonomik güçlenme ve siyaset gibi sebeplere bağlamaktadır. Bunların yanı sıra dinden

uzaklaşma veya dünyevileşme (sekülerleşme) gibi sebeplerin de katılımcılar tarafından değerlendirildiği tespit edilmiştir. Değişime en çok uğrayan üçüncü nesil katılımcıların, kendi tesettürlerini dini yönden yeterince uygun bulmadıkları ve bu durumun en büyük sorumlusu olarak modayı gördükleri mevcut bulgulardandır.

Günümüzde muhafazakar kesimin alım gücünün artmasıyla ve İslami pazarın zenginleşmesiyle birlikte kadınların tesettüründe bir değişim yaşandığı üç neslin görüşleri eşliğinde tespit edilmiştir. Dönüşen muhafazakarlıkla birlikte eğitim, kamusalılık, siyaset, tüketim gibi pek çok kavramın olduğu kadar tesettürün de bu kesim için değişmesi kaçınılmaz olmuştur. Tesettürün kurgulanan yeni biçiminin, Batının modern kadın profiline yakın olduğu görülmektedir. Bir tesettürlünün pantolon giymesi birinci nesil tesettürlülerin kabul edemeyeceği bir durumken; üçüncü nesil için tesettürlü kadının pantolon giymesi normal bir durumdur. Pantolon gibi, makyajın, şıklığın, parlak ve gösterişli kıyafetlerin giyilmesi de yeni neslin tesettür anlayışında yerini almaktadır.

4.7.2.1.Nesiller Arası Tesettür Değişimi

Bu bölümde katılımcıların tesettürlerinde zaman içerisinde yaşanan değişim üç nesil kapsamında ele alınmıştır. Buna göre birinci nesil katılımcıların bugün tesettürde yaşanan değişimi eleştirmelerine karşın, kendilerinin de bir değişimden geçtiği tespit edilmiştir. Birinci nesil katılımcılar genel olarak köyde doğup büyümüş ve evlendikten sonra şehir hayatıyla tanışmış kimselerdir. Köyden şehire gelme ile birlikte bu katılımcıların da tesettürlerinde değişimler yaşanmıştır:

Songül: Biz eskiden köy yerinde bol robadan elbise veya şalvar giyiyorduk. Sonradan etek bluzaya döndü. Biraz şehir hayatına uyduk sanki.

Edibe: Aynı giyiyorum, eskiden de etek bluz giyerdim şimdi de etek bluz giyiyorum. Ama eskiden manto ve eteklerimizin boyu daha kısaydı, başörtülerden saçlarımız görünürdü, şimdi öyle giymiyorum.

Saadet: Eskiden köy yerinde şalvar giyerdik, Konya merkeze taşınınca kadınlar maxi etekler diyorlardı, biz de öyle etek giymeye başladık. Şehir hayatından dolayı değiştik buraya uymak zorunda kaldık.

Kerime: Köydeyken, şalvar falan giyerdik, sonra Konya'ya gelince ablam çarşaf giyiyordu sen de giy dedi, ben de çarşaf giydim.

Asiye: Adana'ya ilk geldiğimde çarşaf giydim böyle peçeli falan, çarşaf çok güzel ama ben onu yapamadım, pardösü giydim onu da çok bol diktiririm.

Ayşe: Köyde evlenip İzmir'e gelince giyimim değişti. Ne bulursak onu giyiniyorduk uzun etek bulamadığımız için dizlerimize kadar gelen eteklerin altına pijama ya da pantolon giyerdik. Başımda her zaman bir eşarp örtü vardı. Ama saçlarımızın önden görünmesine dikkat etmezdim. Kısa kollu, dar etekli, arkadan bağlı eşarp resimlerimi gördükçe hala kendime kızarım. Zamanla çocuklar büyüdü okula gitti özellikle ikinci kızımın İmam Hatip'e gitmesiyle daha çok ondan öğrendiklerimle tesettürüm daha iyi olmaya başladı.

Görüşmelere göre birinci nesil katılımcıların 4'ü evlenmeleriyle birlikte köy hayatından şehir hayatına geçmiş ve bu süreçte bazı değişimler yaşamıştır. Şalvar, etek altı pijama, robadan elbise, küçük kare tülbentler gibi geleneksel kıyafetlerin yerini şehir hayatıyla daha uyumlu kıyafetler almıştır.

Eskiye göre şimdi daha kapalı olduğunu ifade eden Edibe Hanım ise, gençliğinde etek ve mantoların boylarının diz altı olduğunu, bonesiz küçük kare eşarplarla saçların bir kısmı görünecek kadar kapandığını, ancak yaşının ilerlemesiyle birlikte daha uzun ve kapalı giymeye başladığını belirtmiştir. Asiye Hanım ise, şehir hayatı ile ilk tanışıklığında peçeli çarşaf giydiğini ancak daha sonra pardösüye geçtiğini ifade etmiştir. Buna göre, birinci nesil katılımcıların tümü yaşamları süresince gerek köy hayatından şehir hayatına geçiş sebebiyle, gerekse tesettür kıyafetlerinde yaşanan biçimsel değişiklikler sebebiyle bir dönüşüm geçirmişlerdir.

Tesettür kıyafetlerinde zamanla yaşanan değişim konusunda ikinci nesil katılımcılarda da belli değişimler yaşanmıştır. Köy hayatından şehir hayatına uyum sağlayan ve değişen annelerinin yerini bu kez, eğitim, iş hayatı, çağa ayak uydurma gibi sebeplerden dolayı değişen kızları almıştır. İkinci nesil katılımcıların 3'ü daha önceleri pardösü giyerken bugün kap, etek ceket veya tunik pantolon giymektedir. 1 katılımcımız ise fazla bir değişim yaşamazken 2 katılımcımız giderek daha kapalı bir tesettüre sahip olduğunu ifade etmiştir:

Gülten: Çok değişim yaşadım. Başta pardösü giyerek başladım, sonra askeriyede bir süre açıldım, daha sonra da serbest bir tesettüre döndüm. Kocam da tesettürü isterdi ama çok da dikkat etmiyordu. Değişimin sebebi de batıya özeni ve kapitalizm bence.

Zeynep: Hekimliğimin ilk 8 yılında falan ben de pardösü ve geniş eşarp kullanıyordum ama zamanla eşarplarım küçüldü ve artık pardösü giymiyorum. Kendimi de eskisine nazaran daha iyi bir konumda görmüyorum ne yazık ki. Bu değişimin sebebi olarak da galiba ben de pardösüyü beğenmiyorum artık, benim şu an giydiğim kap ve etek de pardösüden farksız sadece iki parça, daha modern ve iş hayatına uygun geliyor. Ama öyle yerlerde sürünen pardösüleri artık galiba ben de beğenmiyorum.

Fazilet: Aynı kaldım değişmedim, hep pardösü giydim. Sadece pardösü ve eşarplarımın modeli dönemine göre değişti.

Defne: Aslında pek bir değişiklik olmadı, eskiden de etek giyerdik ama etekleri uzun bulmak çok zordu, mantolar eskiden Fransız boydu, başörtüler küçük kare şekliydi. Şimdi de etek pardösü ve eşarp kullanıyorum ama boyları ve ebatları uzadı. Şimdi daha memnunum giyinişimden.

Sema: Pardösü giyerdim eskiden İmam Hatip'te iken. Zamanla bu değişti şimdi kap giyorum. Önceden hep etek giyerdim şimdi pantolon da giyiyorum. Bunun sebebi modernleşme bence.

Füsün: Tesettürüm de zamanla bir değişim tabii ki oldu. Çünkü ben ilk olarak ilkokul 4. sınıfta kapandım. O zamanlar İstanbul başı denen, tülbenti arkaya doğru götürüp iki ucunu da öne doğru bırakma şeklinde örtünürdüm. Yazları kısa kollu giyinsem de başımda tülbentim hep olurdu. Sonrasında İmam Hatip ortaokulu ve devamında İmam Hatip Lisesi'ne gitmem tesettür anlayışımın değişmesinde tamamen etkili oldu. Çünkü yazları Kuran kurslarında okumasını öğrenmeye çalıştığım Kuran'ın ne anlattığını meal okuyarak da öğrenmeye başlamıştım. Ortaokulda etek ceket ve başörtüsü takarken, liseye geldiğimde pardösü giyinmeye başlamıştım. Zamanla dikiş ve model anlayışımı geliştirerek kendime göre bir tarz oluşturdum. Ama bu tarz tesettür kavramını ilk nasıl anlamışsam öyle devam etti: Eşarp göğüslerin üzerini kapatacak şekilde, pardüse ise vücut hatlarını belli etmeyecek şekildedir.

Görüşmelere göre ikinci nesil katılımcıların 3'ü kıyafetlerinde modernleşmiştir. Eskiden pardösü ve geniş eşarp kullanan Gülten, Zeynep ve Sema Hanım bugün daha modern bir tesettüre sahiptirler. 2 katılımcımız ise zamanla daha kapalı bir tesettüre sahip olduklarını ifade etmiştir. Defne Hanım gençliğinde eteklerin ve pardösülerin boylarının diz altı, eşarpların küçük olduğunu ancak bugün daha uzun ve bol giydiğini belirtirken, Füsün Hanım İmam Hatip lise sürecinden itibaren tesettürüne daha dikkat ettiğini ve bol pardösü ve geniş eşarp şeklinde kapandığını belirtmiştir. Fazilet Hanım ise tesettüründe bir değişim yaşamadığını, gençliğinden bugüne pardösü ve eşarp kullandığını belirtmiştir.

Buna göre ikinci nesil katılımcıların 3'ü tesettürlerinde giderek modernleşirken, 2'si bu değişimi daha uzun ve bol giyme şeklinde yaşamıştır. 1 katılımcımızın görüşleri ise değişim yaşamadığı yönünde olmuştur. Ancak katılımcıların bugünkü tesettür anlayışlarına sahip oluncaya kadar, hem biçimsel hem zihinsel anlamda bir değişim yaşadığı tespit edilmiştir. Gerek birinci nesil gerekse ikinci nesil katılımcılar kendi gelenekselliklerinden ayrılarak daha farklı bir tesettüre sahip olmuşlardır. Birinci nesil katılımcıların köy hayatından şehir hayatına doğru geçişle yaşadıkları modernlik, ikinci nesil katılımcıların geleneksel tesettür anlayışlarını oluşturmaktadır. Kızları annelerinden öğrendiği pardösüyü veya dönem itibarıyla giydiği diz altı etek ve mantoları bırakarak daha modern veya daha bol bir tesettüre geçiş yapmıştır. Her dönem, bir önceki geçmişin modernidir. Bu sebeple birinci nesil ve ikinci nesil arasında da tesettür anlamında bir güncellenme yaşanmıştır.

Katılımcıların son neslini temsil eden genç kızlar ise, yaşları itibarıyla tesettürlerinde büyük bir değişim yaşamamışlardır. Çoğu ergenlik döneminde olan üçüncü nesil katılımcıların kapanma tecrübeleri yakın bir zaman diliminde gerçekleşmiştir. Ancak zamanın akışı, modern dönemlerde hızlıdır. Geleneksel dönemde 10 yıl içerisinde yaşanan bir değişim, bugün 2 yıl içerisinde gerçekleşebilmektedir. Bu sebeple genç katılımcıların da kısa zamanda bazı değişimler yaşadıkları ve bundan sonra da değişim yaşayabilecekleri tespit edilmiştir:

Havva: Ben tesettürümde feraceden çarşafa doğru bir değişim yaşadım, sanırım en büyük değişimim bu. Ancak bundan sonra moda ya da sezona göre bir değişim yaşayacağımı sanmıyorum, bu durumu da abes karşıyorum zaten.

Esmâ: Ben ilk kapandığımda kısa ceket pantolon üstüne başımı örtüyordum, şimdi biraz daha uzun giyiyorum. İlerisi için de maneviyatımın artacağını düşünüyorum daha doğru bir tesettüre gireceğim bence. Ama yine şık bir tesettürlü olurum.

Nisa: Abes bir durum olmadığı sürece tesettürümde de değişim yaşarım. Sonuçta hep çağa ayak uyduruyoruz. Önemli olan tesettür anlayışına ters düşmemesi.

Elif: İlk kapandığımda pardösülü değildim, İmam Hatip Lisesi'ne gitmemle birlikte pardösü giydim. Tesettürüm konusunda ilerisi için nasıl değişim yaşarım bilemiyorum ama abartılı olmadığı sürece değişirim bence. Dönemin yaşama göre çıkardığı kıyafetleri giyerim.

Sinem: İlerde daha düzgün bir tesettürümün olmasını ve bu yönde değişeceğimi ümit ediyorum.

Şule: Başlarda dediğim gibi, ilk örtündüğümde dikkatsizdim, bazen başımı örtmeyi unuturdum ya da kuzenlerimin yanında açardım, ama İmam Hatip lisesi'ne gitmemle birlikte daha bilinçlendim. İlerde de tesettür zevkimi moda göre belirlemeyeceğimi düşünüyorum.

Görüşmelerden elde edilen verilere göre genç katılımcıların 4'ü bugünkü tesettür kıyafetlerini ilk kapandıkları zamana göre daha bilinçli ve düzgün bulurken, 2 katılımcımızın böyle bir ifadesi bulunmamaktadır. "İlerde tesettürünüzde moda veya sezona göre değişim yaşar mısınız?" sorumuza ise 2 katılımcımız abartılı bir durum olmadığı sürece yaşayabileceklerini belirtirken, 2 katılımcımız ise bu değişimin ilerde daha bilinçli ve doğru bir tesettüre yönelik olacağını belirtmektedir. 2 katılımcımız ise mevcut tesettür kıyafetlerini beğendiklerini ve bundan sonra bir değişim yaşamak istemediklerini ifade etmiştir. Buna göre üçüncü nesil katılımcıların 4'ünün tesettür anlayışlarında ve biçiminde zamanla bir değişim yaşanabileceğinin izi sürülmüştür. Ancak tesettürde yaşanacak bu değişim mevcut durumun daha da modernleşmesi yönünde mi yoksa daha kapalı bir tesettür yönünde mi olacağı bugünden tespitini yapabileceğimiz bir durum değildir. Ancak üçüncü neslin şu anki tesettür giyimleriyle anne ve büyükannelerine kıyasla daha modern bir duruşa sahip oldukları görülmektedir. Görüşmeler neticesinde tüm katılımcıların kendi içlerinde, bir önceki nesle göre modernliği yaşadığını veya döneme göre değiştiğini görmekteyiz. Değişimin, bugün geleneksel dediğimiz tesettürü de kapsadığı, bugünün modern tesettür anlayışının da gelecek nesiller için geleneksel olabileceğini söyleyebiliriz.

4.8. Nesillerin Birbirlerinin Tesettürleri Hakkındaki Düşünceleri

Araştırmanın bu bölümünde büyükanne, anne ve kızların birbirlerinin tesettür biçimleri hakkındaki düşünceleri aile bazında değerlendirilmiştir. Buradaki amaç, görüştüğümüz aile üyesinin, diğer nesil üyelerin tesettürünü kendi anlayışı çerçevesinde nasıl yorumladığı ve nasıl gördüğünü belirlemektir. Buna göre ailelerin sırayla değerlendirmeleri aşağıda yorumlanmıştır:

Songül: Kızımın torunumun tesettürü arasında çok çok fark var. Benim kızım benim gibi tesettürlüdür, ama biraz daha modernidir. Kızım bana benziyor da torunum çok farklı giyiyor ve ben onu anlayamıyorum.

Zeynep: Annem geleneksel, kızım ise bilinçli ama kendisine hükmedemiyor şu anda. Ben ise annemden daha bilinçliyim çünkü okudum bu konularda ve elimden geldiğince uyguladım.

Esmâ: Annem etek giyer ve dış kıyafet almadan asla dışarı çıkmaz, ben buna ihtiyaç duymam mesela. Annem bana göre daha bilinçli, benim de bilgim var ama uygulayamıyorum. Anneannem de kendi yaşlılarına göre iyi bence, onu da yaşına göre beğenirim aslında ama biraz geleneksel buluyorum, bize göre daha az bilgisi var.

Birinci aileden aldığımız verilere göre, büyükanne Songül hanım, kızı ve torununun tesettürünü birbirinden farklı bulmaktadır. Kızını kendisi gibi kapalı gören Songül hanım, torununun çok farklı giydiğini ve bu durumu anlayamadığını belirtmiştir. Buna göre kızının tesettürünü onaylayan ve beğenen Songül Hanım, kendi tesettür anlayışına çok uzak gelen torununun tesettürünü onaylamamaktadır. Anne Zeynep Hanım ise, annesini geleneksel bulmakta ve kendisini annesine göre dini bilgi anlamında daha bilinçli görmektedir. Kızı Esmâ'nın ise bilgili olduğunu fakat bunu şu an tesettürüne yansıtamadığını belirtmektedir. Esmâ ise, annesiyle arasındaki farkı örneklerle anlatmaktadır. Annesinin kendisine göre daha bilinçli olduğunu, dış kıyafetsiz ve eteksiz dışarı çıkmadığını vurgulayan Esmâ, kendi tesettürünün böyle olmadığını ve dış kıyafete ihtiyaç duymadığını ifade etmiştir. Tesettür konusunda dini bilgiye sahip olduğunu fakat bunu uygulayamadığını belirten Esmâ, büyükannesini ise kendisine göre daha az bilgili ve geleneksel bulmaktadır.

Edibe: Torunum maşallah çok güzel kapandı. Kızımın tesettürü de güzel ama torunumunki daha güzel.

Gülten: Annemle farkım yok aslında, o yaşlı olduğu için şimdi geleneksel giyiyor, yoksa aynı süreçlerden geçiyoruz. Kızımın ilgili ise şunu diyebilirim, hani anneler babalar derler ya ben giymedim kızım giysin, ben yaşayamadım kızım yaşasın. İşte ben bunu tesettür konusunda yaşayan bir anneyim. Benim yaşayamadığım bilemediğim tesettürü kızlarım yaşasın örtsün istiyorum. Kızımın aramda takva farkı var.

Havva: Büyüklerimle aramda zihinsel anlamdaki fark, ben daha çok dini bilgilere göre yaşamaya çalışıyorum, bilinçli bir kapalıyım. Biçimsel anlamda da daha kapalıyım zaten.

İkinci aileden aldığımız verilere göre, büyükanne Edibe Hanım, kızı ve torununu kıyaslayarak çarşafli bir tesettüre sahip olan torununun örtünmesini daha çok beğenmektedir. Kızı Gülten Hanım'ın tesettürü tunik pantolon ve boyun arkasından bağlama (boyun açık kalacak şekilde) olmasına rağmen Edibe Hanım, kızı Gülten Hanım'ın da tesettürüne bir eleştiri getirmemektedir. Edibe Hanım'ın geç yaşlara kadar açık olması ve ilerleyen yaşıyla beraber örtünmesi, Kur'an bilmemesi ve dini bilgisinin zayıf oluşu gibi sebeplerin kızı Gülten Hanım'ın tesettürünü onaylamasında etkisi bulunmaktadır. Anne Gülten Hanım ise, annesi ile arasında bir fark görmemektedir. Kendisinin de annesi gibi rahat bir tesettür anlayışına sahip olduğunu ima eden Gülten Hanım, annesiyle aynı süreçten geçtiğini, yalnızca annesinin yaş itibariyle daha geleneksel giydiğini ifade etmiştir. Kızı Havva ile arasında takva farkı olduğuna dikkat çeken Gülten Hanım, kızının tesettürünü takdir etmekte ve onu kendisine örnek almaktadır. Kendi yaşayamadığı tesettürünü kızının yaşamasını isteyen Gülten Hanım ve ailesinde ilk nesilden son nesile doğru örtünme daha da kapalı hale gelmektedir. Havva ise, büyükanne ve annesine göre, kendisini daha bilgili, biçimsel anlamda da daha kapalı görmekte ve bu dini bilgileri de uyguladığını belirtmektedir. Buna göre ikinci ailede tesettürün biçim ve anlamının birinci nesilden üçüncü nesile doğru derinleştiğini ve daha kapalı hale geldiğini görmekteyiz.

Saadet: Kızım ve torunumun tesettürünü güzel buluyorum, bir sıkıntı görmüyorum.

Defne: Annem geleneksel ama benden farklı değil, ben bilinç anlamında daha bilinçliyim, annem 50 yaşında öğrendi Kuran'ı ben 15 yaşında öğrendim. Kızımın tesettürü biraz modern ama o da pardösü giyer bir çok insana göre doğru buluyorum. O sadece kendi yaşına göre giyiyor.

Elif: Anneannem daha geleneksel kapalı, annemle aramda çok bir fark yok sadece ben yaşma göre giyiyorum o yüzden biraz daha modern. Ben biraz daha renk uyumuna, eşarp uyumuna dikkat ediyorum, onlar dikkat etmiyor. Ama ben dini bilgi anlamında daha bilinçli olduğumu düşünüyorum. Büyüklerimin tesettürünü demode buluyorum.

Üçüncü aileden aldığımız verilere göre, büyükanne Saadet Hanım, kızı ve torununun tesettürünü uygun görmekte ve bir sıkıntı bulmamaktadır. Onların da kendisi gibi pardösülü olmasından dolayı memnun olduğunu görüşmeler esnasında belirten Saadet Hanım'ın bu sebeple bir sıkıntı görmediği tespit edilmektedir. Anne Defne Hanım ise, annesiyle arasında biçimsel anlamda bir fark görmediğini ancak kendisinin dini bilgi anlamında daha bilgili olduğunu bu sebeple de daha bilinçli örtündüğünü ifade etmiştir. Kızı Elif'nin tesettürünü de kendisine göre modern bulan Defne Hanım, yine de kızının giyimini pek çok genç kıza göre doğru bulmaktadır. Elif ise, anne ve büyükannesinin tesettürünü demode bulduğunu ve kendisinin onlara göre daha bilgili olduğunu düşünmektedir. Ailenin tüm üyeleri pardösü giyerken, son nesil Elif'in büyüklerini demode bulması kendisinin de belli çerçevede modernleştiğini göstermektedir.

Kerime: Kızımın örtüsü güzel, ama torunumunkini pek sevmiyorum. torunum çağa ayak uyuyor.

Fazilet: Annem çarşaf giyiyor ve tesettürüne çok dikkat eder, aynı zamanda başkalarının ayıplayacak olmasından da çekinir. Ben pardösü giyiyorum, ama annemden daha eğitimliyim. Kızım ise bana göre biraz daha modern giyiyor, arada pantolon giyer mesela, ama benden daha çok okur. Bu farkın sebebi çağa ayak uydurmamız.

Nisa: Anneannem çarşaf annem ise pardösülü ben ise kap pantolon giyorum. Ama ben tesettüre yönelik islami bilgiye daha çok hakimim aslında. Anneannem duyduklarıyla öğrenmiş ben okuyorum., eğitim farkı var. Ama uygulamada biraz sıkıntı var. Aramızdaki farkın sebebi çağdaşlaşma bence.

Dördüncü aileden aldığımız verilere göre, büyükanne Kerime Hanım, pardösü giyen kızının tesettürünü beğenirken, daha modern bir giyime sahip olan ve kap pantolon giyen torununun tesettürünü eleştirmektedir. Torununun çağa ayak uydurduğunu ifade eden Kerime Hanım için çağa ayak uydurmak ve modernleşmek olumsuz bir değer ifade etmektedir. Anne Fazilet Hanım ise, annesinin gerek dini sebeplerden gerekse etrafın ayıplama endişesinden dolayı daha kapalı olduğunu belirtmiştir. Kendisini annesine göre dini bilgi anlamında daha bilinçli bulan Fazilet Hanım, kızını kendisine göre modern bulmaktadır. Nisa ise, büyükannesinin çarşaf, annesinin pardösülü ve kendisinin ise kap pantolon giydiğini ifade ederek aradaki

farkı biçimsel anlamda ortaya koymaktadır. Bu farkın sebebini çağdaşlaşma olarak nitelendiren Nisa, büyükannesinin geleneksel bir örtünme anlayışına sahip olduğunu belirtmiştir. Kendisini ise büyüklerine göre dini bilgi anlamında daha bilinçli bulan Nisa, uygulamada kendisini sıkıntılı görmektedir.

Asiye: Kızım eskiden pardösü giyiyordu, şimdi biraz değişti doğru bulmuyorum değişmesini. Torunum çok bilinçli kapandı kendi kendine okudu öğrendi, ama tabi pantolon giyiyor, bunların değişmesi lazım.

Sema: Annem daha geleneksel, eski usülde giyiyor. Sosyal bir çevre görmediği için de değişmedi. Ben ona göre modernim ve daha bilinçliyim, ama annem daha kapalı. Kızıyla aramda artık çok bir fark kalmadı, ben de onun gibi modern giyiyorum sadece yaşıma göre giyiyorum.

Sinem: Anneannem bilinçli örtünüyor bence, düzgün kapanyor. Dedem bilgili biri olduğu için anneanneme de öğretiyor bence. Annemle hemen hemen aynıyız çok bir fark yok.

Beşinci aileden aldığımız verilere göre, büyükanne Asiye Hanım kızının değişen tesettür biçimini eleştirmektedir. Önceleri pardösü giyen kızının şimdilerde kap pantolon giymesini doğru bulmamaktadır. Torunu Sinem'in ise, kendiliğinden okuduklarıyla kapanmasını takdir eden Asiye Hanım, torununun da pantolon giymesini eleştirmektedir. Sema Hanım ise, annesinin geleneksel bir tesettüre sahip olduğunu ve sosyal bir çevre görmediği için de modernleşmediğini düşünmektedir. Annesine göre kendini daha modern ve dini bilgi yönünden daha bilinçli bulan Sema Hanım, annesinin biçimsel anlamda daha kapalı olduğunu belirtmiştir. Kızı ile arasında pek bir fark olmadığına dikkat çeken Sema Hanım'ın, kendisinin de artık kızı gibi modern giydiği, kızının modern tesettüründen etkilendiği tespit edilmiştir. Sinem ise, büyükannesini bilinçli ve düzgün bir kapalı olarak nitelemektedir. Buna karşın annesinin değişerek kendisi gibi giydiğini ifade etmiştir. Buna göre, modernleşme ile birlikte değişen tesettürün anne Sema Hanım ve kızı Sinem'de mevcut olduğunu, büyükanne Asiye Hanım'ın ise daha geleneksel bir giyime sahip olduğunu görmekteyiz.

Ayşe: Kızım ve torunumun tesettürünü doğru görüyorum. Hatta akrabalarımın kızlarından benim kızlarım daha tesettürlü geliyor. Torunum daha küçük ama o da tesettürlü yaşlılarına göre daha derli toplu giyiniyor.

Füsun: Annem akraba ya da yakın gördüğü kişilerin yanında pardösü ya da bol bir kıyafet giymez. Benim tesettür anlayışım sadece kıyafeti kapsamaz. Yabancı tanımadığım erkeklerle konuşurken araya bir mesafe koymak, bedenimi örttüğüm kadar günah olarak gördüğüm davranışlardan kaçınmak, Allah'a olan kulluğumun bir ibaresi olan namaz, oruç, zekat gibi islamın şartları ve imanın şartlarını yerine getirmek de tesettür kavramının içinde yer alan bir bütünün parçalarıdır. Kızımın tesettürü ise ikimizinkinden de farklı. O çok dar giymez çok bol da giymez. Elbisenin üzerine hırka şeklinde, ya otantik ya da spor tarzda bir tesettürü vardır. Genelde şal tarzı takar.

Şule: Benim ne büyükannem gibi ne de annem gibi tesettürüm var. Okuduğum okul İmam Hatip lisesi, hem kendi yaşma göre hem de kendi kıyafet zevkime göre tesettürümü oluşturmaya çalışıyorum. Büyükannem daha çok etrafımdaki teyzeler gibi giyiniyor, annem ise daha sade ve genelde tek renk eşarp takıyor.

Altıncı aileden aldığımız verilere göre, büyükanne Ayşe Hanım, kızı ve torununun tesettürünü beğenmekte ve etrafındaki diğer insanlara göre daha kapalı bulmaktadır. Anne Füsun Hanım ise, kendi tesettür anlayışının annesinden farklı olduğunu, kendisinin her ortamda hem tesettür hem de davranış anlamında daha dikkatli ve bilinçli olduğunu vurgulamaktadır. Kızı Şule'nin tesettürünün ise, hem annesinden hem de kendisinden farklı olduğunu belirten Füsun Hanım, kızının daha otantik veya spor giydiğini, eşarp yerine şal kullandığını ifade etmiştir. Şule ise, kendisini büyüklerinden farklı görmekte, İmam Hatip ve arkadaş ortamının tesettürünü şekillendirdiğini ifade etmektedir. Ona göre, büyükannesi etraftaki diğer klasik teyzeler gibi kapanırken, annesi daha sade ve gösterişsiz örtünmektedir. Buna göre 6. ailede tesettür biçiminde aralarında farklılıklar olmakla birlikte, Füsun Hanım ve Şule'nin büyükanne Ayşe Hanım'a göre tesettüre yönelik dini bilgiye daha çok sahip oldukları tespit edilmiştir.

4.9. 28 Şubat'ın Tesettürlüler Üzerindeki Etkisi

28 Şubat, tüm eğitim ve kamu alanlarında kılık kıyafet yasağının düzenlenmesi olarak karşımıza çıkmıştır. Ancak bu yasağın genelde kılık-kıyafet düzenlemesi olarak çıkmasına karşılık, özelde başörtüsü yasaklarına yönelik olduğu bilinmektedir. 1998 yılının üniversiteli veya çalışan başörtülü kadınları, başörtüsü yasağı ile karşı karşıya gelmiştir. Okumak veya çalışmak isteyen örtülü kadınlar ya başlarını açmak durumunda ya da bırakmak durumunda kalmışlardır. O dönemin yasaklarını gören ve yaşayan genç kızlar, bugün yetişkin birer anne konumundadır.

Araştırmanın bu bölümünde 28 Şubat sürecinde genç kız olan bugünün annelerinin "başörtüsü mücadelesi", "28 Şubat'ın tesettüre etkisi" üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır. Bunun yanı sıra genç katılımcıların hafızalarında 28 Şubat'ın yeri, bugün aynı yasakların yaşanması durumunda verecekleri tepki de değerlendirilmiştir. Buna göre ikinci nesil katılımcıların 4'ü başörtüsü yasakları sürecinden etkilenmiştir. 2 katılımcımız ise, o dönem evli ve ev hanımı oldukları için süreçten birebir etkilenmemiştir:

Gülten: Arkada kapanmamızı destekleyen bir ailem olmadığı için ben açılmak zorunda kaldım. Bilinç de yotu. Bazı komutanlar eşleri kapalı diye sürgün yedi. Ama biz karı koca aileler arkamızda olmadığı için zayıf kaldık, korktuk. Ama bugün kızım da aynı yasakları yaşasa okulu bırakır, asla başını açmaz, benim yapamadığımı o yapar.

Zeynep: Ben okulumu bitirince bu yasaklar oldu, ama iyi bir öğrenci olduğum halde bu yasaklar sebebiyle okulda asistan olarak kalamadım mesela. Akademik düşüncelerimi sıfırladı. Hep de özelde çalıştım bu yüzden ama bu da mesleğimin sağladığı bir kolaylıktı, başka bir meslek okusam çalışamayacaktım. Yasaklara karşı ise yeterince tepki gösteremedik üzgünüm o konuda. Ancak bugün aynı yasakları kızım yaşayacak olsa mücadele eder ve başını açmaz diye düşünüyorum.

Fazilet: Süreçten etkilenmedim, çok bir bilgim yok. Ama yaşayan tanıklarımız oldu onlara üzüldük. Ben süreci yaşamadım ama kızım yaşayacak olsa bugün, okulu bırakırdı, başını asla açmazdı. Ben de desteklerdim.

Defne: Süreçten birebir etkilenmedim, ev hanımıyım çünkü. Ama bizi korkuttular tabi, çocuklarımızın geleceğinden çok ümitsizdik. İnsanların yaşadıklarını gördükçe çok üzüliyorduk. Bu yasakları bugün kızım yaşayacak olsa tepki gösterir başını açmaz ve mücadele eder.

Sema: O süreç benim hayatımı çok etkiledi. Ben İmam Hatip son sınıftayken 28 şubat oldu ve okul puanlarımız düşürüldü okulu zorla bitirdik, üniversiteyi okuyamadım. Ta ki örtüde serbestlik gelene kadar okumadım, serbestlik gelince sınava girdim ve açıktan edebiyat okudum. Yasaklara karşı tavır gösteremedim, çok korkuttular bizi, kısmetim de çıkınca hemen evlendim zaten. Kızım ise bugün o yasakları yaşasa başını açmaz ve benim gösteremediğim mücadeleyi gösterir bence.

Füsun: 28 Şubat dönemi hayatımı tamamen değiştirdi. İmam Hatip lisesinde bizlere verilen en güzel misyon nesli yetiştirmek ve ıslah etmektir. Ben de bu yol için üniversite ve eğitime yönelmiştim. Uludağ üniversitesi sosyoloji bölümünü kazanmıştım. 99 yılı benim için çok zorlu bir yıldır. 18 yaşında ilk defa polis ve jandarma ile karşılaştım, kampüse girerken otobüsten indirilişimi hala unutamam. Arkadaşlarla yaptığımız başörtüsü eylemlerinde polis tarafından tutuklanıp hapse atıldık. Bütün sınıf önünde öğretmenlerim tarafından kapı dışarı edildim. Bir vebalı

gibi hissettim kendimi. İnançlarım ve ideallerim arasında sıkışıp kaldım. Ailem başını aç okula git günahı onların boynuna derken, İmam Hatip lisesindeki öğretmenlerim sistem böyle direnip bir şey yapamazsın peruk tak okulunu bırakma dedi. Ama vicdanım ve o çocuk kalbiyle ilkokul dörtte başını kendi kendine örten, ailesinde annesi babası namaz kılmazken namaza başlayan ben, nasıl olurda açardı başını. Allah'ım ne olur beni görmesinler, melekler saklasın beni de kampüsten içeri gireyim diye dua ettiğim anlar hala aklımda. Ve başımı açmadım okulu bıraktım. Bu uğurda okulunu bırakmış ve mücadele eden bir grup arkadaşla kendi yoluma devam ettim. Kızım da benim yaşadıklarımından haberdar. O dönemki yasakları çok saçma buluyor, anlamlandıramıyor. Böyle bir şey olsa kesinlikle başını açmaz.

Görüşmelerden elde edilen verilere göre, Gülten, Zeynep, Sema ve Füsun Hanım 28 Şubat sürecinden birebir etkilenmiş ve bu sürecin sosyal yaşam ve tesettürlerinde derin etkileri olduğu tespit edilmiştir. Gülten Hanım'ın ifadeleri, eşinin o dönemde askeriyede çalışmasından ve arkalarında aile desteği bulunmadığından dolayı korktukları, bu sebeple başını bir dönem açmak zorunda kaldığına yönelik olmuştur. Bu süreçten sonra ise bir daha eskisi gibi tesettürlü olamadığını belirten Gülten Hanım, kızının aynı yasakları yaşaması durumunda kendisinin gösteremediği mücadeleyi göstereceğine ve başını açmayacağına inanmaktadır. Zeynep Hanım ise, üniversiteyi bitirmesi ile birlikte yasakların başladığını bu sebeple eğitim sürecinde sıkıntı yaşamadığını ancak, hayali olan akademiye de bu yasaklar sebebiyle giremediğini ve özelde çalıştığını ifade etmiştir. Sürece yönelik mücadele edemediğini belirten Zeynep Hanım'ın kızına yönelik düşünceleri, aynı yasakları yaşaması durumunda mücadele edeceği ve başını açmayacağına yönelik olmuştur. Fazilet ve Defne Hanım başörtüsü yasaklarından etkilenmemiştir. Kızlarının bugün aynı yasakları yaşaması durumunda ise, mücadele edeceklerini ve başlarını açmayacaklarını düşünmektedirler. Sema ve Füsun Hanım ise, 28 Şubat döneminde eğitim almakta olduklarını, ancak yasaklar sebebiyle eğitimlerine devam edemediklerini ve bırakmak zorunda kaldıklarını belirtmişlerdir. Sürecin, inancı ile idealleri arasında sıkışmasına sebep olduğunu belirten Füsun Hanım, bu uğurda mücadele ettiğini, bir dönem hapse girdiğini ve eğitim hayatına on yıl sonra gelen af ile devam edebildiğini görüşmeler esnasında belirtmiştir. Sema Hanım'ın ifadeleri ise, liseden sonra okuyamadığı ve mücadele edemediği, kısa süre sonra da evlendiğine yönelik olmuştur. Sema ve Füsun Hanım, bugün aynı yasakları

kızlarının yaşaması durumunda mücadele edeceklerini ve başlarını kesinlikle açmayacağını düşünmektedirler.

Genç nesil katılımcılarda 28 Şubat'a yönelik bir hafıza devamlılığı olup olmadığı ve idealleri uğruna başlarını açıp açmayacaklarının değerlendirilmesi yapılmıştır. Buna göre, üçüncü nesil katılımcılarda 28 Şubat'a yönelik bilgi ve hafıza devamlılığı olduğu tespit edilmiştir. Bugün aynı yasaklarla karşı karşıya gelmeleri durumunda ise katılımcının 5'i başlarını açmayıp mücadele edeceklerini belirtirken, 1 katılımcımız eğitimi için başını açacağını ancak mücadeleye devam edeceğini belirtmiştir:

Havva: Ben o dönemki mücadeleleri takdir ediyorum, her ne kadar okuma ve çalışmaya karşı olsam da. Ben de aynı şekilde mücadele ederdim. Benim mücadelem iç örgütlenme şeklinde olabilirdi, başımı asla açmazdım.

Esmâ: Zorluklar yaşanmış ama şu anda çok unutulduğunu düşünüyorum. Ben şu an aynı yasakları yaşasam eğitimim için başımı açarım galiba ama bir yandan da mücadele ederim.

Nisa: Benim için o süreç İslam'ın ortadan kaldırılmaya çalışıldığı bir süreç. Ben de aynı yasakları yaşayacak olsam mücadele ederim ve başımı da açmam.

Elif: Bence 28 şubat, laikliği savunan bazı kesimlerin daha laiksiz olduğu bir süreç. Çağdaş olduklarını düşünenlerin çağ dışı davranışlar sergilediği bir süreç olarak görüyorum. Ben aynı yasakları yaşasam, başımı asla açmam ve mücadele ederdim.

Sinem: O dönemi yaşamadım ama bu tarz şeylerle yine karşılaşabiliriz. Orada mücadele edenlere gıpta ile bakıyorum. Ben de şu an aynı yasakları yaşayacak olsam mücadele eder ve başımı açmazdım. Ya yurt dışında okurdum ya da burada direnirdim.

Şule: Büyüklerimizin başörtüsü için çetin bir mücadele yapması ama her ne olursa olsun Allah'ın emrine karşı gelmeyip başlarını açmamaları bizler için harikulade bir örnekti. Ben de aynı şeyleri yaşasam mücadele ederim ve başımı kesinlikle açmam.

Görüşmelerden elde edilen verilere göre, genç katılımcıların tümü için 28 Şubat süreci zorluklar, mücadeleler, özgürlüklerin insanların ellerinden alınması ve inanç için eğitim ya da çalışma hayatından vazgeçme anlamlarına gelmektedir. Annelerinin ya da büyüklerinin yaşadığı yasaklar bu genç katılımcıların da hafızalarında derin izler bırakmıştır. Bugün modern tesettüre sahip olarak nitelendirdiğimiz gençlerin, örtülerine yönelik bir engel ile karşılaşmaları durumunda

mücadeleci bir tavır sergileyecekleri ifadeleri önemlidir. Annelerinin "biz yeterince mücadele edemedik" sözlerinin aksine, modern örtülü genç katılımcıların tümü mücadele edeceklerini belirtmişlerdir. Bu sebeple, görüşmelere göre, üçüncü nesil katılımcıların örtülerine yönelik serbest tavır takınmalarına karşı inanç özgürlüğüne yönelik de mücadele için de olabilecekleri düşünülmektedir.

Genç katılımcıların başörtüsü yasaklarına karşı kendi annelerine nazaran daha mücadeleci olacakları yönünde gösterdikleri iradenin belli sebepleri bulunabilmektedir. Öncelikle Türkiye'de muhafazakar kesimin laik kesim ile eşitlenmesi, aynı hak ve özgürlüklere sahip olma fikrinin kabulü, siyasi anlamda sağ parti iktidarının muhafazakar kesimin Türkiye'de kamusal alanda yer almasına yönelik gerçekleştirdiği politikaların, genç neslin tesettür anlayışında etkili olduğu çıkarımını yapmak mümkündür. Modern bir tesettüre sahip olan genç kuşağın, söz konusu inanç özgürlükleri olunca bu özgürlüğün korunması adına bir irade göstereceklerinin beyanı tesettürlü kadınların zihinsel dönüşümünün bir göstergesi olmaktadır.

4.10. Kimlik Unsuru Olarak Örtünme

Kimlik en geniş anlamıyla, bireyin tüm özelliklerini kapsayan bir olgudur. Sosyoloji, psikoloji ve antropoloji gibi sosyal bilimlerde kullanılan bir kavramdır. Kimlik; hem kişinin kendisini nasıl gördüğü, hem de toplum tarafından nasıl görüldüğü ile ilgili bir konudur. Bir insanın kişiliği pek çok kimlikten oluşmaktadır. (Aşkın, 2007: 213) Kişiliğin oluşumunda bir çok kimliğin etkisi içinde din de kendi yerini almaktadır. İnsan, kendini bireysel ve toplumsal olarak tanımlarken kendini bir şeyle özdeşleştirmek suretiyle kimliğini ortaya koymaktadır. Bu özdeşim sürecinde sık sık dini ve kutsal değerlere sarılmakta ve kimliğini onun aracılığı ile ifade etmeye çalışmaktadır (Coşkun, 2003:7). Bu noktadan hareketle araştırmanın bu bölümünde kimlik unsuru olarak örtünme ele alınarak değerlendirilmiştir. Birinci nesil katılımcıların çoğu okumamış veya ilk okulu tam bitirmemiş olduğundan kimlik unsuru konusu, daha anlaşılabilir olması adına ikinci ve üçüncü nesil ile görüşmeler neticesinde ele alınmıştır.

İkinci nesil katılımcıların sahip oldukları tesettürün bireysel ve toplumsal kimlik oluşumunda büyük payı olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların 5'i için

tesettürün, duruş kazandırdığı, kişiliğin bir bütünü olduğu, hayata bakış açılarını şekillendiren bir unsur olduğu değerlendirilmeler neticesinde görülmektedir. 1 katılımcımızın ifadeleri ise, kimliğinin oluşumunda tesettürünün yeri olmadığı ve bunun acısını içinde duyduğuna yönelik olmuştur:

Gülten: Tesettürümün kimliğimin oluşumunda hiç bir yeri yok ve bu çok acı geliyor bana. Yerinin olmasını çok isterdim.

Zeynep: Örtüm benimle bütünleşmiş halde. Bazen rüyam da falan kendimi açık görürüm de kabus gibi gelir, korkarak uyanırım bu durumda. Bundan sonra örtünmenize gerek yok dense ben yine de açamam gibi geliyor, o kadar kendimle bütünleşmiş hissediyorum.

Fazilet: Benim en önemli parçam tesettür, onuz kendimi düşünemiyorum. O benim bir parçam bir bütünü. Başımı açmak bir kenara, şu anki tesettürlüler gibi pantolon giy deseler ben asla giyemem. Benim tesettürüm böyle ve ben ondan vazgeçemem.

Defne: Benim kimliğimin en önemli parçası tesettür. Evde bile hep başım boynumu kapatacak şekilde örtülüdür. Onu çıkardığımda çıplak gibi hissediyorum, tesettürümün beni takvalı kıldığına inanıyorum. Rüyamda kendimi açık görsem inanmam çok kötü olurum.

Sema: Ben de çok etkisi ve yeri var tesettürün. Zaten 28 Şubat'ta ötelendim örtüm yüzünden, tesettürüm için ötelenmeye, eğitim ve iş hayatından olmaya razı oldum. Hepsini tesettürüm için yaptım. Benim kimliğimin tamamını tesettür ve onun bana kazandırdığı duruş oluşturuyor.

Füsun: Kendimi tesettürsüz düşünemiyorum. Benim mütemmim cüzüm olmuş durumda. Kimliğimin en doğal ve görünür yanı. Hayata bakış açım inançlarımın dışarıya yansıyan yanı. Yıllardır emek vererek olgunlaştırmaya çalıştığım kişiliğimin davranışlarla hemhal olmuş hali. Kalu belada Rabbim'e verdiğim bir sözün nişanesi. Parmağımdan hiç çıkarmadığım ahit yüzüğü.

Görüşmelerden elde edilen verilere göre, dini bir unsur olarak örtünün, kişiye bir zihniyet ve duruş kazandırdığı; kişilik tanımlamasında tesettürün önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Tesettürsüz kendini çıplak hissetme, rüyada başını açık gördüğünde bu durumu kötüye yorma ve kendini kötü hissetme, 28 Şubat sürecinde yaşanan baskı ve ötelenmelere rağmen örtünün bir inanç simgesi olarak baskın gelmesi, kimlik unsuru olarak örtünmenin yerini göstermektedir. Katılımcılar, tesettürün dini anlamlarına yöneldiği kadar, sosyal anlamlarına da yönelmekte ve

hayata karşı duruş ve toplum içerisinde kendine yer bulma konusunda tesettür üzerinden kendilerini tanımlamaktadır.

Üçüncü nesil katılımcılar ise, tesettürün daha çok psikolojik ve sosyal-kimlik yönüne eğilmekte ve örtülerinin "özgürleşmek", "örtüsüz boşlukta hissetmek", "özgüven\sizlik", "duruş kazandırma" gibi yönlerine vurgu yapmaktadır:

Havva: Şu anda karakterimi daha sağlam ve daha özgür hissediyorum, bir çok özelliğimin tesettürüm sayesinde farkına vardım. Çarşafımla ben aslında hiç bir şeyi ima etmiyor gibi görünsem de aslında çok şeyi ima ediyorum. Her ne kadar esaret olarak düşünülse de ben tesettürüm sayesinde özgürleştim.

Esmâ: Belki modern tesettürlüyüm ama örtümsüz kendimi boşlukta ve çıplak hissedirim.

Nisa: Bazen türbanım yeri geldiğinde özgüvenimi kırıyor. Açık olanlarla kapalı olanlar arasında çok fark var, biz kapalı olanlar bir mekana (Kafe gibi) girdimi dışlanıyoruz ister istemez. Kendimi her yerde gösteremiyorum geri duruyorum ama bunu da aşmak istiyorum. Hiç karma okumadığım için erkeklerin olduğu bir ortamda ne yapacağımı şaşırıyorum dolmuşa bile binemiyorum. Yine de tesettürüm dini anlamda benimle bütünleşmiş bir şey.

Elif: Her şeyimi, hayatımı davranışlarımı tesettürüme göre ayarlıyorum. Tesettür benim için aynı zamanda bir yaşam tarzım. Tesettür davranışlarımı biçimlendiriyor.

Sinem: Tesettür bana bir duruş kazandırıyor. İnsanlar benim tesettürüme göre bir mesafe koyuyorlar. Kimliğimi oluşturmada tesettür en önemli unsur, onun sayesinde özgüvenim daha yüksek.

Şule: Kendimi örtüsüz düşünemiyorum, benim kimliğimin en önemli parçası sanırım. Aynı zamanda dışarıya karşı korunma ve bir mesafe kazandırıyor.

Görüşmelere göre, genç katılımcıların bir kimlik unsuru olarak tesettürü daha çok, kendini tanımlama, toplumsal bir duruş kazanma veya tam tersi özgüven eksikliği, sosyal mesafenin korunması, davranışların tesettür çerçevesinde şekillenmesi şeklinde tanımladıkları tespit edilmiştir. Nisa isimli katılımcımız, tesettürünün bazen özgüvenini kıldığını, her ortama rahatça girip çıkamadığını, özellikle erkekli bir ortamda ne yapacağını bilemediğini ifade etmiştir. Tesettürlü kadının, sosyal anlamda başı açık kadınlara nazaran tüm sosyal ortamlarda aktifleşmesi elbette ki güç bir durumdur. Çünkü kişinin örtüsü, onu aynı zamanda dini bir kimlik olarak sarmakta ve inanç çerçevesinde toplumsallaşmasına neden

olmaktadır. Modern dönemin kadınları ise sosyal ortamda etkin olma ile inanç çerçevesinde mesafe koyma arasında sıkışabilmektedir. Bu da kimlik bunalımı veya kimlik kayması gibi anomik durumlara neden olabilmektedir. Nisa isimli katılımcımızın ifadeleri bu duruma bir örnek olarak gösterilebilir.

4.11. Tesettürde Anlam Çökmesi ve Tesettürün Metalaşması

Kapitalist sistemde her şeyin metalaşması\nesneleşmesi mümkün hale gelmektedir. Öyle ki inançlar, bu inançlara ait semboller ve davranışlar da metalaşmakta ve bir anlam çökmesiyle karşı karşıya gelinebilmektedir. Tesettürün Türkiye'de özellikle tüketim toplumunun giderek yaygınlaşması, İslami pazarın yükselişi ve moda ile birlikte anlam dünyasında çökmelerin yaşandığı ve örtünün nesneleşmesi sürecinin mevcut olduğu düşünülmektedir. Tesettürün dini anlam ve amaçlarının öncelikli sırada yer almadığı, görselliğin, şıklığın ön sıralarda yer aldığı bir anlayışın hakimiyeti gün geçtikçe artmaktadır. Modern dünyada kadının profili, yani bedeni sergilemenin ve güzel görünmenin önceliği Müslüman dünyasında da kendisine yer bulmaya başlamıştır.

Araştırmanın bu bölümünde, eğitim düzeyi, tecrübesi ve yaşamışlıkları diğer katılımcılardan daha fazla olduğunu düşündüğümüz ikinci nesil annelerle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Buna göre "*Tesettürün dini anlam ve amaçlarının çözülüp, moda ve tüketime metası \ nesnesi haline geldiğini düşünüyor musunuz?*" sorusu anne katılımcılara yöneltilmiş ve bu konuda görüşleri değerlendirilmiştir:

Gülten: Bu soruyu çok doğru bir tespit olarak görüyorum. Tesettürün tamamen içi boşaltıldı ve tüketime nesnesi haline geldi.

Zeynep: Kesinlikle düşünüyorum, gelinen nokta ortada.

Fazilet: Tesettür yalnızca dini bir amaçla olması gerekirken, mağazalar onu aldı ve dinimizin gereğinden çıkarıp satış malzemesine dönüştürdü. Yeni tesettürlüler artık, kendilerine baktırmaya çalışıyorlar, takva kalktı, güzel olma isteği geldi.

Defne: Tesettürle ilgisi olmayanlar buradan para kazanmak uğruna, millet daha fazla alışveriş yapsın diye tesettürü kullanıyor bence. Bu da tesettürün dini amaçlarını zedeliyor. Tesettür moda kurbanı gitti ve takva kalktı bence.

Sema: Kesinlikle düşünüyorum, gerçek anlamından uzaklaşıp daha çok görüntüye önem verir hale geldik.

Fusun: Kesinlikle öyle olduğuna inanıyorum. 90 lı yıllarda yani benim liseli yıllarımda bir kızın tesettüre girmesi büyük bir olaydı. Çünkü tesettüre giren kişi anlam dünyasını tamamen değiştiriyor eski alışkanlıklarından vazgeçiyor demektir. Tesettürlü olmak bir anlamda dünyaya sırt dönmek uhrevi ve sonsuz olan ahiret yurduna yatırım yapmak demektir. "Şüphesiz benim namazım, ibadetlerim, hayatım ve ölümüm Alemlerin rabbi Allah içindir" (En'am suresi, 162) demektir. Oysa şimdi tesettürlü olmak diğer açık bayanlardan farklı olmayı beraberinde getirmiyor. Hatta açık bayanlardan daha şık ve gösterişli bir giyim tarzı tesettür adı altında aldı başını gidiyor. Artık ne yazık ki tesettür de bir moda ve tüketim metası haline geldi. Yakında İşte Benim Stilim yarışmasının tesettürlü veriyonu yapılırsa hiç şaşırımam. Malesef tesettür bugün geniş kitlelerce bir inanç biçimi olarak değil, geleneksel formun kapitalist sistemle oluşturmuş olduğu bukelemunsu bir yaşam biçimi artık.

Görüşmelerden elde edilen verilere göre ikinci nesil katılımcıların tümünün düşünceleri, tesettürün dini amaçlarının çözüldüğü ve tüketimin nesnesi haline geldiğine yöneliktir. Fazilet Hanım ve Defne Hanım örtüde takvanın kalktığını, yerine güzel görünme isteğinin geldiğini ifade ederek, her geçen gün görünürlüğün daha da önemli hale gelmesinin tespitini yapmışlardır. Fusun Hanım ise, görüşlerinde kendi geçmişinden kıyaslama yapmıştır. Onun döneminde tesettüre girmenin çok derin anlamları olduğunu, tesettüre bürünmenin bir nevi dünya hayatına da sırt dönmek olduğunu vurgulayarak, şimdilerdeki tesettürün açık bayan kadar gösterişi, görünürlüğü ve şıklığı ön plana çıkardığını belirtmiştir.

Buna göre genel bir çıkarım olarak tesettürün dini anlam ve amaçlarında çözümler yaşandığı, bunun özellikle yeni nesil tesettürlülerde daha ön plana çıktığı düşünülmektedir. Dini anlamlarındaki derinliği kaybeden tesettürün, tüketimin kadına sunduğu gösterişli dünyanın büyümesine kapılması da şüphesiz ki olağan bir durumdur. Metalaşan veya nesneleşen tesettür, kapitalist mağazaların elinde moda için uygun biçimde şekil almakta ve tüketiciye sunulmaktadır. Bu sürecin gelecekte varacağı boyutları, tüketim moda ve tesettür kavramlarının birbiriyle sürececek etkileşimleri ise sosyolojinin tartışma ve araştırma konuları içerisinde olmaya devam edecektir.

5. SONUÇ

İslâm dinine göre tesettür, kadının bedenini sergilemek için değil tam tersine bedenini örtmek, korumak ve aynı zamanda mahremiyeti korunan kadının toplum içerisine cinsiyetten muaf bir biçimde çıkışını kolaylaştırmak gayesi taşımaktadır. İslam'da sosyal statüleri ne olursa olsun bir erkek veya kadının müslümanlığı özellikle giyilen kıyafetleri ile belli olmaktadır. Bu farkın en görünür olduğu alan ise kadının tesettürüdür. Tesettürü ile kadın, müslümanlığını örtüsü aracılığıyla görünür kılan ve dini bir sembolün taşıyıcısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyolojik anlamda ise tesettür hem dışa dönük hem de içe dönük süreçleri ve anlam dünyalarını barındırmaktadır. Tesettüre bürünen kadın öncelikle dini emrin yasak buyruğuna itaat ederek bu ahlaki benimserken aynı zamanda tesettür, kadına bir kimlik kazandırmakta ve dışarıya karşı da bir duruşu simgelemekte ve mesaj vermektedir.

Sosyal, dini ve kültürel pek çok konunun değişime uğraması toplumsal hareketliliğin temelini oluşturmaktadır. Tesettürün de ölçülerinin ve insanlar üzerinde oluşturduğu zihniyetin zamanla bir değişimi söz konusu olmuş, muhafazakar tabanda yaşanan toplumsal hareketliliğin en görünür şekilde değişen alanlarından birini temsil etmiştir. Tesettür giyimin korumak ve gizlemek ile aynı anlayışa sahip olduğunu dile getiren geleneksel tesettür algısından, görünürlüğün ve bireyci anlayışın hakim olduğu modern tesettür algısına doğru bir değişim yaşanmaktadır. Geleneksel tesettür algısına göre tesettürün asıl gayesi, gizlemek, korumak ve bedensel olarak görünürde olmanın önüne geçmektir. Geleneksel tesettürlü kadın yerli, islami özellikli, geleneklerine saygılı, bu ülkenin öz ve öz kimliğinin örneği olarak görülmüştür. 1970'lerde ise Türkiye'de görülmeye başlanan İslamcılık fikrinin tesettür ile bütünleşmesi söz konusu olmuştur. İslamcı tesettür anlayışı, Batı modernizmine karşı bir meydan okumayı, cehalete karşı bilinçli olarak tesettüre bürünmeyi, çağdaşlaşma, laiklik, modernleşme gibi kavramların karşısında konumlanmayı ifade eden bir anlayışı da kapsamaktadır. Türkiye'de özellikle 1980'lerde yaşanmaya başlanan başörtüsü yasakları sebebiyle İslamcılık akımı içerisinde başörtüsü bir milli mücadele, bir bayrak, bir cihad meselesi olarak algılanmıştır. Bu yönüyle İslamcı tesettür algısı, geleneksel tesettür algısından farklılaşmaktadır. Geleneksel örtünmede, özellikle başörtüsü geleneklerin sınırı

içinde kalmış ve nesilden nesile aktararak devam etmiştir. İslamcı tesettür algısında ise başörtüsü, yaşamın geleneksel alanlarından modern alanlarına geçişi ve siyasi bir duruşu, etkin bir sahiplenişi simgelemektedir. İslamcı tesettür anlayışı modern tesettür anlayışına geçişte bir köprü vazifesi görmüştür. Tesettürde sahiplenilen İslamcı anlayışın modern yaşamın hakimiyeti ile zamanla zihinlerde zayıf düştüğü ve tesettürlü kadının dış dünyaya açılımında modern bir anlayışın söz konusu olduğu görülmüştür.

Modern düşünce ile birlikte öne çıkan özgürleşme, kendini gerçekleştirme, bireyin öznelliğinin dokunulmazlığı gibi yaklaşımlar, başörtüsü ve tesettür giyim tarzının değişmesine ortam sağlayan faktörlerdendir. Aynı zamanda görünür olmanın arzulanır bir istek haline gelmesi, kadın bedeninin daha güzel sergilenmesine ve tesettürün de bu güzellik anlayışı içerisinde farklı versiyonlarıyla şekil bulmasına yol açmıştır. Geleneksel tesettür anlayışında kadın, annelik, zevcelik, ev ve kocaya bağlılık anlayışı ile var olmuşken; modern tesettür anlayışında kadın, kamusal alanda iş kadını, edebiyatçı, sanatçı, siyasetçi gibi kendini gerçekleştirme anlayışı ile yeni bir kimlik ortaya koymuştur. Artık modern tesettürlü kadın, yalnızca evinde oturan, annelik ve zevceliğiyle varlık bulan kadın değil, bunlar da dahil her alanda aktif olan kadındır.

Türkiye'de tesettürün değişimini tarihsel olarak incelediğimizde ise Meşrutiyet'ten itibaren kadın giyimi üzerinde gerçekleştirilen bir değişim söz konusudur. Daha sonra Cumhuriyet ile birlikte gelişen modern kadın profili tesettür giyime de sirayet etmiş, dini bir simge olan örtünmeye çağdaşlaşma ölçütü getirilmiştir. 80'lerde kılık kıyafetin siyasi bir simge ve çağdaşlık dışı olarak algılanması üzerinden gerçekleştirilen yasaklar, bu dönemde başörtüsünün İslamcılık fikri ekseninde bayraklaşmasına ve bu uğurda mücadeleci bir zihniyetin oluşumuna yol açmıştır. O dönemde kamusal alanda görünür olmaya başlayan ve üniversite kapılarında boy gösteren genç tesettürlüler yeni bir dönemin de başlangıcını yapmışlardır. Bu arada aynı dönem ile paralel giden ve Özal ile başlayan liberal ekonominin tesisi sayesinde İslamcı sermayenin yükselişi söz konusu olmuş, muhafazakar düşüncenin yükselişe geçmesi ve değişimi de bu ekonomik gelişimlerle devam etmiştir. Zamanla şehirleşme, eğitim, tüketim ve moda gibi sosyal kültürel

pek çok sebebin eşliğinde tesettür ve tesettür algısı dönüşmeye başlamış, özellikle 2000'lerin başından itibaren siyasi iktidarın muhafazakar kesimi temsil eden bir zihniyete sahip olması ve muhafazakarların önündeki yasakların kaldırılmasıyla beraber, hem piyasada hem de sosyal ve çalışma ortamlarında tesettürlü kadınların görünümü daha da çoğalmıştır. Bugün günümüzde farklı pek çok görüntü eşliğinde kendisine yer bulan tesettürlü kadınlara rastlamak mümkündür.

Çalışmanın ilk iki bölümünde tesettür algısındaki değişim öncelikle literatür taraması yoluyla ve değerlendirmelerle incelenmiş, ardından üç ve dördüncü bölümde ise nitel uygulamalı yürütülen çalışma, üç nesli temsilen tesettürlü kadınlar ile görüşmelerle gerçekleştirilmiştir. Yarı-yapılandırılmış teknikte gerçekleştirilen görüşmelerde gelenekselden moderne doğru yaşanan tesettürdeki değişim, somut verilerle ortaya konmaya çalışılmıştır. Buna göre, katılımcılara yöneltilen tesettürün anlam dünyalarındaki yeri, kamusal alanda görünürlük ve çalışma hayatındaki aktiflik, modern eğitime bakış ve evlilik yaşının yükselmesi, erkeklerle aynı çalışma ortamını paylaşma ve iletişim, moda ve modern tesettür mağazalarına bakış, kıyafetlerde yaşanan değişimin katılımcılar nezdinde değerlendirilmesi konuları neticesinde birinci nesil katılımcıların geleneksel tesettür anlayışına sahip olduğu, ikinci nesil katılımcıların çoğunun gençliğinde sahip olduğu İslamcı zihniyetin yavaş yavaş modern hayata uyum şeklinde değiştiği tespit edilmiştir. İkinci nesil katılımcılar yani bugünün anneleri, kızlarının modern tesettürüne daha uyumlu, annelerinin geleneksel tesettürüne ise daha uzaktır. Üçüncü nesil katılımcılar ise, modern bir fikre sahip olup, bunu tesettürlerinde ve tesettüre yönelik yükledikleri anlamlarda ortaya koymuşlardır. Genç katılımcıların modern ve kapitalist sisteme daha uyumlu oldukları, kamusal alanda aktif olma ve çalışma, erkeklerle aynı ortamı paylaşabilme ve iletişim, moda ve tüketimi sıkı takip etme, tesettür kıyafetlerinde yaşanan renklilik, çeşitlilik ve şıklık konularında diğer nesil katılımcılara göre daha istekli ve ilgili oldukları görülmüştür. Tesettür konusunda ise genç katılımcıların geleneksellikten uzak ve daha sorgulayıcı oldukları, tesettüre "özgürleşmek", "ahlaken tesettürlü olmak" gibi dış kıyafet üzerinden değil daha ziyade vicdani ve düşünsel anlamlar yükledikleri bulgular arasındadır. Bugünün genç neslinin dini bilgiden uzak olmadığı aksine, daha sorgulayıcı ve araştırmacı bir özelliğe sahip olduğu

ancak, giyim kuşam konusunda ise daha Batılı ve modern bir anlayışa sahip oldukları tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmada üç neslin birbirinin tesettürü hakkındaki görüşleri değerlendirilmiş, bunun neticesinde birinci nesil katılımcıların, üçüncü nesil katılımcıların giyimlerini eleştirdikleri ve dinen doğru bulmadıkları, üçüncü nesil katılımcıların ise kendilerini büyüklerinden daha bilinçli ve eğitilmiş buldukları, aynı zamanda birinci ve ikinci nesil büyüklerinin giyimlerini daha geleneksel olarak gördükleri görüşmeler neticesinde ortaya çıkmıştır.

Çalışmada ele aldığımız erkeğe bakış açısı konusunda ise, birinci nesil ve ikinci nesil katılımcıların eşe itaat ve sözünün dinlenmesi yönünde fikirlere sahip oldukları ancak genç neslin erkek ile aynı haklara sahip olma, erkek egemenliğine karşı kadın söylemlerinin dikkate değer hale gelmesi, kadınların sosyal ve ekonomik hayata yönelik daha talepkar olduğu değerlendirilmeler arasındadır. Araştırma neticesinde 28 Şubat'ın, o süreci yaşayan ikinci nesil tesettürlüler üzerinde derin etkileri olduğu, genç katılımcılar da ise bir hafıza devamlılığı olduğu ve aynı yasaklara karşı mücadeleci ve haklarını arama konusunda azimli oldukları görülmüştür. Aynı zamanda tesettürün katılımcılara bir kimlik kazandırdığı; kendini tanımlama ve toplumsal bir duruş kazanma noktasında tesettürün katılımcılar üzerinde büyük etkisi olduğu da tespit edilmiştir.

Sonuç olarak, muhafazakar tabanda yaşanan hareketlilik tesettürü de etkilemekte; giyim kuşam konusunda modern bir tavır her geçen gün hakim olmaktadır. Gelir seviyesinin yükselmesi ve İslami pazarın genişlemesi, kamusal alanda görünürlüğün artışı ve her ortamda aktif olma, tüketim kültürünün tesettürlü kadınların yaşamına yerleşmesi ve moda ile tesettürün birbiri ile yaklaşması sonucunda ortaya çıkan "tesettür modası", bugünün genç tesettürlü kadınlarını etkilemekte, tesettürün zihinlerde ve uygulamada değişmesine yol açmaktadır. Aynı zamanda eğitimde artış ve kariyerin tesettürlü kadınlar için de arzulanır bir konu olması ile birlikte, evlilik yaşının yükseldiği, evliliğe bakışın geleneksellikten uzaklaştığı görülmektedir. Ev ve cemaat merkezli anlayışın yerini, kamusal alanda aktifliğin aldığı bir anlayış hakim olmaktadır. Dünün anne ve zevceliğiyle övünç duyan tesettürlü kadın profilinin yerini bugün, hem anne ve iyi bir eş hem de iş hayatında ve bir çok konuda başarılar yakalamaya çalışan tesettürlü kadın profili

almıştır. Son olarak, farklı nesillerde tesettür algısının değiştiği görülmüş, bu değişim pek çok faktör eşliğinde değerlendirilmiştir. Bunun neticesinde birinci neslin geleneksel bir tesettür algısına sahip olduğu, ikinci neslin 80'lerde başlayan değişim hareketinden etkilenerek zamanla tesettürlerinde değişim yaşadığı ve modern yaşama uyum sağladıkları, üçüncü neslin ise hem zihniyet hem tesettür anlamında Batılı, çağdaş ve bireyci bir anlayışa sahip olduğu tespit edilmiştir. Türkiye'de yaşanan, sosyal, kültürel ve ekonomik gelişimler dini de etkilemekte ve tesettürün zamanla algısını değiştirmektedir.

6.KAYNAKÇA

AHMAD, Feroz, (2012). **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, 11. Baskı, İstanbul: Kaynak Yayınları

AKDOĞAN, Ali, **SUNGUR**, Erol (2016). "Postmodern Ortamda Dindarin Değişen Giyim Anlayışı (Başörtüsü Ve Tesettür Örneği Üzerinden Kimlik Tartışması)", **Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2016, Sayı:IX-I, ss. 67-78

AKDOĞAN, Yalçın, (2000). **Siyasal İslam**, 1.Baskı, İstanbul: Şehir Yayınları.

AKDOĞAN, Yalçın; "Muhafazakar-Demokrat Siyasal Kimliğin Önemi ve Siyasal İslamcılıktan Farkı". **AK PARTİ: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri**, Ed. Hakan Yavuz, 1.Baskı, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2010

AKIN, Mahmut Hakkı, (2006). "Türbanın Yeniden İcadı Üzerine", **Tezkire Dergisi**, 2006, Sayı: 43-44, ss.224-233.

AKIN, Mahmut Hakkı; "İktidarda Muhalefetten İktidar Muhafazakarlığına: Türkiye'de Muhafazakarlık Üzerine Bir Değerlendirme". **Toplumsal Hareketler**, Der. Gülcan Işık, 1.Baskı, Nobel Akademi Yayıncılık, Ankara, 2012

AKTAŞ, Cihan, (2006). **Türbanın Yeniden İcadı**, 1.Baskı, İstanbul: Kapı Yayınları

AKTAŞ, Cihan, (2016). **Bacıdan Bayana**, 7.Baskı, İstanbul: İz Yayıncılık

AKTAŞ, Cihan (2014). "Türban/Tesettür/Örtü Üstüne...", **Tohum Dergisi**, 2014, Sayı:150, ss.26-31

AKYOL, Taha, (2008). **Modernleşme Sürecinde Türban**, 1.Baskı, İstanbul: Nesil Yayınları

ARSLANTÜRK, Zeki, M.Tayfun Amman, (2014). **Sosyoloji: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler, Teoriler**, 10.Baskı, İstanbul: Kaknüs Yayınları

AŞKIN, Muhittin (2007). "Kimlik ve Giydirilmiş Kimlikler", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2007, Cilt:10, Sayı:2, ss.2013-220

BALKANLIOĞLU, Elif, (2014). "**Türkiye'de Muhafazakar Kadın Modernleşmesi Ve İslami Moda Dergilerindeki Yeni Muhafazakar Kadın**", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

BARBAROSOĞLU, Fatma K., (2015), **Şov ve Mahrem**, 2.Baskı, İstanbul: Profil Yayıncılık

BARBAROSOĞLU, Fatma K., (2013), **Modernleşme Sürecinde Moda ve Zihniyet**, 6.Baskı, İstanbul: İz Yayıncılık

BARBAROSOĞLU, Fatma K., (2017), **İmaj ve Takva**, 13. Baskı, İstanbul: Profil Kitap

BAUDRİLLARD, J. (2008), **Tüketim Toplumu**, 3.Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yay.

BİLGİN, Vejdî (2003). "Popüler Kültür Ve Din: Dindarlığın Değişen Yüzü", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2003, Cilt:12, Sayı: 1, ss.193-214

BUHÂRÎ, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî (ö. 256/870), **Sahîhu'l-Buhârî**, thk. Muhammed Züheyr b. Nasır en-Nasır, I-IX, Dâru Tavki'n-Necât, Beyrut 2002.

CAN, Kemal (1997). "Yeşil Sermaye Laik Sisteme Ne Yaptı?“, **Birikim Dergisi**, 1997, Sayı:99, ss.59-66

COŞKUN, Ali (2003). "Din ve Kimlik", **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2003, Sayı: 24, ss.5-23

CRANE, Diana, (2003). **Moda ve Gündemleri**, 1.Baskı, İstanbul: Ayrıntı yay.

DAVİS, Fred, (1997). **Moda, Kültür ve Kimlik**, 1.Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

DEMİREZEN, İsmail (2010). "**Tüketim Toplununun Oluşumu ve Din ile Etkileşimi**", Dinbilimleri Akademik Araştırmaları Dergisi, 2010, Cilt:10, Sayı:3, ss.97-109

DEMİRPOLAT, Anzavur (2008). "Selçuklu Kulesinden Kule Site'ye: Konya'da Din, Sermaye ve Dönüşüm“, **EKEV Akademi Dergisi**, 2008, Sayı: 34, ss.483-502

ERKİLET, Alev (2012). "Mahremiyetin Dönüşümü: Değer, Taklit ve Gösteriş Tüketimi Bağlamında "İslami" Moda Dergileri", **Birey ve Toplum Dergisi**, 2012, Cilt:2, Sayı:4, ss.27-39

GÖLE, Nilüfer, (2013), **İslamın Yeni Kamusal Yüzleri**, 4.Baskı, İstanbul: Metis Yayınları

GÖLE, Nilüfer, (2016). **Modern Mahrem- Medeniyet ve Örtünme**, 13. Baskı, İstanbul: İz Yayıncılık

GÖRMEZ, Mehmet (2001). "İlahi Dinlere Göre Başörtüsü", **İslamiyat Dergisi**, 2001, Sayı:2/2, ss.19-33

HABERMAS, Jürgen, (2009). **Kamusallığın Yapısal Dönüşümü**, 8.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları

HAENNİ, Patrick. (2011). **Piyasa İslamı, İslam Suretinde Neoliberalizm**, 1.Baskı, Ankara: Özgür Üniversite Kitaplığı

HEKİMOĞLU, Zehra (2014). "Tesettür Algısının Değişimi", **Tohum Dergisi**, 2014, Sayı:150, ss.14-19

KARA, İsmail (2001). "İslamcı Söylemin Kaynakları ve Gerçeklik Değeri Üzerine Birkaç Not", **İslamiyat Üç Aylık Araştırma Dergisi**, 2001, Sayı:4/4, ss.37-53

KENTEL, Ferhat; "Bir Direnişin Anatomisi: Teorinin Raconunu Bozan 'Başörtüsü'", **Örtülemeyen Sorun Başörtüsü: Temel Boyutları ile Türkiye'de Başörtüsü Yasağı Sorunu**, Ed. Neslihan Akbulut, 1.Basım, Akder Yayınları, İstanbul, 2008, ss.27-62

KIVANÇ, Ümit (1997). "İslamcılar & Para-Pul: Bir Dönüşüm Hikayesi", **Birikim Dergisi**, 1997, Sayı:99, ss.39-58

KÖROĞLU, C.Zehra, (2009). "**Tüketim Kültürü ve Din**", Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

MARSHALL, Gordon, (1999), **Sosyoloji Sözlüğü**, 1.Baskı, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları

MEŞE, İlknur (2015). "İslami bir moda dergisi örneğinde moda ve tesettür: Ne türden bir birliktelik?", **Fe Dergi: Feminist Eleştiri**, 2015, Cilt 7, Sayı 1, ss.146-154

NEUMAN, W.Lawrence, (2013), **Toplumsal Araştırma Yöntemleri, Nitel ve Nicel Yaklaşımlar**, 6.Baskı, 1.Cilt, Ankara: Yayın Odası

ODABAŞI, Yavuz, (2009). **Tüketim Kültürü, Yetinen Toplumdan Tüketim Topluma**, 4.Baskı, İstanbul: Sistem Yayıncılık

ONGUN, Selin, (2010), **Başörtülü Kadınlar Anlattı: Türbanlı Erkekler**, 1.Baskı, İstanbul: Destek Yayınevi

ÖĞÜT, Salim; "Din İlminden Din Bilimine Kadının Örtünmesinin Dini Boyutu". **Örtülemeyen Sorun Başörtüsü: Temel Boyutları ile Türkiye'de Başörtüsü Yasağı Sorunu**, Ed. Neslihan Akbulut, 1.Basım, Akder Yayınları, İstanbul, 2008, ss.99-129

ÖKTEN, Büşra, (2016). "**Sanal Tesettür Mağazalarının Sosyal Bir Olgusu Olarak Tesettür Alışkanlıklarındaki Değişime Etkisi: İstanbul'da Üniversite Okuyan Kız Öğrenciler Örneği**", Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÖZDALGA, Elisabeth, (2008), **Modern Türkiye'de Başörtüsü Sorunu**, 1.Baskı, İstanbul: Ufuk Kitapları

ÖZELGE, E.Özde, (2008). "**İslam ve Kapitalizm İlişkisi: Türkiye'de 1980 Sonrası Tüketim Kültürü ve Tesettür Modası**", Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÖZİPEK, B.Berat; "İnsan Hakları ve İhlaller Ekseninde Bir Örnek: Türkiye'de Başörtüsü Yasağı Sorunu", **Örtülemeyen Sorun Başörtüsü: Temel Boyutları ile Türkiye'de Başörtüsü Yasağı Sorunu**, Ed. Neslihan Akbulut, 1.Basım, Akder Yayınları, İstanbul, 2008, ss.13-23

ROY, Olivier, (2013), **Küreselleşen İslam**, 2.Baskı, İstanbul: Metis Yayınları

SİMMEL, G. (2013). **Modern Kültürde Çatışma**, 9.Baskı, İstanbul: İletişim Yay.

ŞİŞMAN, Nazife, (2009), **Sınırsız Dünyanın Yeni Sınırı Başörtüsü**, 2.Baskı, İstanbul: Timaş Yayın Grubu

TURAN, Namık S. (2013). "Modernleşmeyi Semboller Üzerinden Okumak: Son Dönem Osmanlı Kadın Kiyafetinde Değişim Ve Toplumsal Tartışmalar", **Kadın Araştırmaları Dergisi**, 2013, Sayı: 12, ss.103-138

VEBLEN, Torstein, (2005), **Aylak Sınıfın Teorisi**, 1.Baskı, İstanbul:Babil Yayınları

YAŞIN, Yael-Navaro; "KİMLİK PİYASASI- Metalar, İslamcılık, Laiklik". **Kültür Fragmanları- Türkiye'de Gündelik Hayat**, Haz. Deniz Kandiyoti & Ayşe Saktanber, 3.Baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 2012

YILDIRIM, Ali, Hasan Şimşek (2013) **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, 9.Baskı, Ankara: Seçkin Yayınevi

YILMAZ, Bedriye, (2011), **Tarihten Günümüze Örtünmenin Anlamları**, 2.Baskı, İstanbul, İz Yayıncılık

ZORLUTUNA, Halide Nusret, (2004), **Bir Devrin Romanı**, 2.Baskı, İstanbul: L&M Yayıncılık

Elektronik Kaynaklar

<http://www.tdk.gov.tr>, (23.09.2016)

AKTAŞ, Cihan (24 Nisan 2013) **Güzelliğimizi nasıl tanımlayabiliriz...**, <http://www.dunyabulteni.net/19021/guzelligimizi-nasil-tanimlayabiliriz> (21.01.2017)

DİYANET **İLMİHALİ** (2006). http://www.diyamet.gov.tr/dijitalyayin/ilmihal_cilt_2.pdf, Cilt:2, Sayfa:71 (15.01.2017)

ERDOĞAN, Aynur (2008). **İslamcılık ve Kapitalizm Alev Erkilet ile Röportaj**, <http://www.dunyabulteni.net/islamcilik-konusmalari/52992/islamcilik-vekapitalizm> (10.12.2016)

ÖZBOLAT, Abdullah (2014). **Tüketim Bağlamında Dindarlığın Dönüşümü**, <http://www.birikimdergisi.com/guncel-yazilar/1127/tuketim-baglaminda-dindarligin-donusumu> (20.02.2017)

SUBAŐI, Necdet, (2000). 80'li Yıllarda Örtünmenin Anlamı,
<http://www.necdetsubasi.com/calisma/makale/47-80li-yillarda-qortunmeqnin-anlami>
(17.01.2017)

7.EK: GÖRÜŞME SORU FORMU

Sayın Cevaplayıcı,

Bu çalışma; Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi Büşra Özüdoğru tarafından, Doç. Dr. Mahmut Hakkı Akın danışmanlığında yürütülen, “Farklı Nesillerde Tesettür Algısı” isimli tez çalışmasında kullanılmak üzere hazırlanmıştır. Bu görüşmeden elde edilecek veriler sadece bu çalışmada kullanılacaktır.

Büşra Özüdoğru\ Necmettin Erbakan Üniversitesi\ busracglrr@gmail.com

ORTAK SORULAR

Dinin Algılanışına Yönelik Sorular

1. *Tesettür sizin için ne anlam ifade ediyor? örtünmenin sizin anlam dünyanızdaki yeri nedir?*

2. *Örtünme sebebiniz nedir?*

Kamusal Alana Yönelik Soru

3. *Tesettürlü kadının kamusal alandaki görünürlüğü hakkındaki düşünceleriniz nelerdir?*

-*Tesettürlü kadın kamusal alanda aktif olmalı mı? Örneğin çalışmasını uygun görüyor musunuz?*

-*Tesettürlü kadınlar belli mesleklere yönelmeli gibi bir düşünceniz var mı?*

-*Tesettürlü kadının kamusal alanda sigara içmesini nasıl karşılırsınız?*

Erkeğe Bakış Açısı

4. *Tesettürlü bir kadının erkeklerle aynı çalışma ortamını paylaşmasını nasıl karşılırsınız?*

-*Erkeklerle aranızda haremlik selamlık olması gerekir mi?*

Eğitime Yönelik Soru

4. Tesettürlü kadın okulda eğitim almalı mı?

evetse
hayırsa
↙
↘
 Karma eğitim size uygun mu? Neden ?

5. Eğitim ve meslek sahibi olmak, evlilik yaşının yükselmesine sebep oluyor; sizce evlilik mi yoksa eğitim mi öncelenmeli? (Ya da eğitim ne kadar öncelenmeli?)

Moda ve Tesettür Modasına Yönelik Sorular

5. Kıyafet ve eşarp seçimlerinizde modayı\sezonu takip eder misiniz?

-Sizce tesettürde moda uyulabilir mi?

-Tesettür kıyafetlerinizde şıklık sizin için önemli midir?

6. Makyaj yapar mısınız?

İslami Pazara\ Tesettür Mağazalarına Yönelik Sorular

7. Modern tesettür mağazaları bir ihtiyaç mıdır?

-Siz bu mağazalardan alışveriş yapıyor musunuz?

8. Tesettür kıyafetlerinizde beden seçiminiz nasıldır?

-Tesettür kıyafetiniz nasıldır?

Tesettürün Değişimine Yönelik

9. Tesettür kıyafetlerinde yaşanan değişimin sebepleri sizce nedir?

KİŞİYE GÖRE SORULAR

Büyükannelere Sorular

1. Tesettür kıyafetlerinizde zamanla bir değişim oldu mu?

↙
Evetse → Nasıl bir değişim? Değişimin sebepleri?

2. Kızınız ve torununuzun tesettürünü nasıl görüyorsunuz?

3. Tesettürlü kadının eşi çalışmasını istemezse kadın ne yapmalı?

Annelere Sorular

1. Tesettür kıyafetlerinizde zamanla bir değişim oldu mu?

↙

Evetse → Nasıl bir değişim? Değişimin sebepleri?

2. Anneniz ve kızınızla tesettür bakımından aranızda nasıl bir fark var? Bu farkın sebebi?

3. Tesettürün dini anlam ve amaçlarının çözümlenip, moda ve tüketimin metası \ nesnesi haline geldiğini düşünüyor musunuz?

4. 28 Şubat Dönemi hayatınızı nasıl etkiledi? O dönemki yasaklara karşı tavrınız nasıl oldu?

-Bugün aynı yasakları kızınız yaşayacak olsa sizce tepkisi ne olur?

5. Eşiniz çalışmanızı istemezse ne yaparsınız?

6. Kimliğinizi oluşturmada örtünüzün (tesettürünüzün) yeri nedir?

Genç Kızlara Sorular

1. Tesettür kıyafetlerinizde ve başörtünüzde modaya \ sezona göre değişiklikler yapar mısınız?

2. Büyüklerle aranda tesettür konusunda nasıl bir fark var? Seni onlardan ayıran biçimsel ve zihinsel bir fark var mı? Bu farkın sebebi?

-Annenin ve anneannenin tesettür giyimlerini nasıl buluyorsun?

3. Evleneceğin kişi çalışmanı istemezse ne yaparsın?

4. "28 Şubat" dönemi senin için ne ifade ediyor?

- O dönemki gibi yasaklar olsa ne yapardın?

- eğitim veya iş hayatı için başını açar mıydın?

- bu uğurda mücadele eder miydin?

5. Kimliğinizi oluşturmada örtünüzün (tesettürünüzün) yeri nedir?